

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEK PARTİ DÖNEMİ İLKÖĞRETİM VATANDAŞLIK BİLGİSİ
DERS KİTAPLARINDA VATANDAŞ MODELİ

Hazırlayan
Murat CİVAN

İlköğretim Ana Bilim Dalı
Sosyal Bilgiler Bilim Dalı
Yüksek Lisans

Danışman
Doç. Dr. Sedat YAZICI

TOKAT – 2007

TEK PARTİ DÖNEMİ İLKÖĞRETİM VATANDAŞLIK BİLGİSİ
DERS KİTAPLARINDA VATANDAŞ MODELİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 13 / 07 / 2007

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Doç. Dr. Sedat YAZICI

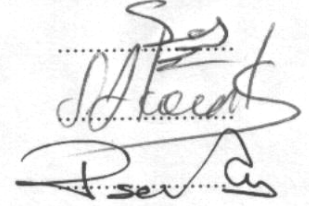
Üye : Yard. Doç. Dr. Recep KOCAK

Üye : Yard. Doç. Dr. İsa T.AK

Üye :

Üye :

İmzası

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü:

Mühür
İmza

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(13/07/2007)

Tezi Hazırlayan Öğrenci

Murat CİVAN

İmzası

.....

TEŞEKKÜR

Araştırmanın bütün aşamalarında benden görüşlerini ve değerlendirmelerini esirgemeyen tez danışmanım Doç.Dr. Sedat YAZICI'ya, eleştirileriyle çalışmamın şekillenmesine yardımcı olan Yrd.Doç.Dr. Mehmet KARATAŞ, Yrd.Doç.Dr. İsa TAK, Yrd. Doç.Dr. Eren YÜRÜDÜR, Yrd.Doç.Dr. Recep KOÇAK'a ve Öğr. Gör. Adem ÇAKIR'a, çalışmamın düzenlenme aşamasında bana her konuda yardımcı olan Arş.Gör. Fatma MAZMAN'a, Arş. Gör. Hakan ÖRTEN'e, Arş.Gör. Fatih YAZICI'ya, Arş. Gör. Vidan ÇEVİK'e ve beni her zaman destekleyen sevgili aileme sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Cumhuriyetin ilk yıllarından başlamak üzere yetiştirilmek istenen vatandaş modelini döneme ait vatandaşlık ders kitapları ışığında ortaya koymaktır. Araştırmanın iki ana problemi vardır. Bunlardan birincisi “Türkiye’de Tek Parti Döneminde (1923–1945) yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında yer alan bilgilere göre devletin yetiştirmek istediği vatandaş modelinin ne olduğu sorusudur. Bu problemle ilişkili olarak incelenen ikinci ana problem Cumhuriyet devrimleriyle planlanan ulus oluşturma sürecinin evrensel, modernist, kültür üstü bir proje mi, yoksa ulusal/yerel bir proje mi olduğu sorusudur. Bu amaçla “Türkiye Cumhuriyeti’nde Vatandaşlık Bilgisi dersinin gelişimi, eğitimsel temeli, vatandaşlık niteliklerinin neler olduğu ve ders kitaplarındaki vatandaşlık anlayışının siyasal, hukuksal/anayasal, sosyo- kültürel, evrensel ve yerel boyutları araştırılmıştır.

Çalışmanın sonucunda ise Tek Parti Döneminde yetiştirilmek istenen vatandaş modelinin bir boyutunun görev vurgulu, haktan çok vazife odaklı, gerektiğinde bireysel menfaatlerinden toplumun genel menfaatleri doğrultusunda vazgeçebilen, vatansever, milliyetçi bireyler yetiştirmek olduğu ortaya çıkmıştır. Değer boyut ise geri kalmışlığın nedeni olarak gösterilen yerel kültürel ve dini unsurlardan arınıp rasyonel ve evrensel düşünen bireyleri ifade eden vatandaşlık modeli olduğu görülmüştür. Bir başka deyişle, cumhuriyetçi ulus oluşturma projesi bir boyutuyla ulusal/yerel vatandaşlık kimliği oluşturmaya çalışırken, diğer boyutuyla ulus-üstü, evrensel, modernist, aydınlanmacı veya kültür-üstü kişilik kurmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yurttaş, Yurttaşlık, Yurttaşlık Bilgisi, Tek Parti dönemi, Türk Eğitimi

ABSTRACT

The aim of this study was to search out the model of citizen that the state aimed to grow up through Civics Text Books. There were two main problems of the study. The first one was this: “Based on the Civics Text Books written during the One-Party Period (1923-1945) in Turkey, what was the ideal model of citizenship?” Related to this question, the second one was the question whether the nation building process based on the Republican revolutions was a universalist/modernist, meta-cultural project or a nationalist/local one. Toward this aim, we have explored the development of citizenship education and its educational aims; the features of citizenship; and the political, constitutional, socio-cultural, universal and local dimension of citizenship in the One-Party Period.

We found that one dimension of the concept of citizenship during the One-Party Period referred to a duty-focused and duty based rather than right-based values; and citizens who forsake their rights for the sake of community, if necessary; patriots and nationalist individuals. The other dimension referred to individuals who think rationally and universally by abstracting themselves from the things such as cultural and religious values and attitudes that put them underdeveloped conditions. In other words, there were two dimensions of the republican nation building process. The first one contained a national/local citizenship identity, the second one contained meta-national, meta-cultural, universal, modernist, and enlightenment dimension.

Key Words: citizen, citizenship, Civics, One-Party Period, Turkish education

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME.....	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ.....	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. PROBLEM ve ALT PROBLEMLER	4
1.2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	5
1.3. SAYILTILAR	5
1.4. SINIRLILIKLAR	6
1.5. TANIMLAR	6
2. LİTERATÜR TARAMASI	7
2.1. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	7
2.1.1. Batı’da Vatandaşlık Anlayışının Gelişmesi.....	7
2.1.2. Osmanlı’da Vatandaş ve Vatandaşlık.....	11
2.1.3. Cumhuriyet Dönemi’nde Vatandaş ve Vatandaşlık	13
2.1.4. Eğitimde ve Ders Programlarında Vatandaşlık Bilgisi.....	26
2.1.4.1. Dünyada Vatandaşlık Eğitimi.....	26
2.1.4.2. Osmanlı’da Vatandaşlık Eğitimi.....	28
2.1.4.3. Cumhuriyet Döneminde Vatandaşlık Eğitimi.....	32
3. MATERYAL ve YÖNTEM	40
3.1. EVREN VE ÖRNEKLEM.....	40
4. BULGULAR ve YORUMLAR	42

4.1. TEMEL KAVRAMLAR	42
4.1.1. Cumhuriyet	43
4.1.2. Demokrasi	49
4.1.3. Türk Milleti ve Milliyetçilik	55
4.1.4. Devlet	64
4.1.5. Hak ve Vazife	68
4.1.6. Tesanüt (Ortak Yaşam)	79
4.1.7. Köylü	85
4.1.8. Şehirli	93
4.1.9. Medeniyet	95
4.1.10. Mektep	97
4.1.11. Vatan	100
4.1.12. Vatandaş	102
4.1.13. Aile	103
5. SONUÇ ve ÖNERİLER	105
5.1. SONUÇ	105
5.2. ÖNERİLER	112
KAYNAKLAR	113
ÖZGEÇMİŞ	118

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. “Mektepte Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye Dersleri (1912) Kitabı İle İlk Mekteplerde Yurt Bilgisi (1928) Kitabı Konularının Karşılaştırılması.....	31
Tablo 2. 1931-1937 Tarihli Ortaokullar Öğretim Programında Vatandaşlık Bilgisi Ders Saatleri.....	34
Tablo 3. 1931, 1934 ve 1937 Tarihli Liseler Öğretim Programlarında Vatandaşlık Bilgisi Ders Saatleri	35
Tablo 4. 1927 ve 1937 Tarihli Köy Muallim Mektepleri Öğretim Programlarında Vatandaşlık Bilgisi Ders Saatleri	35

1. GİRİŞ

Vatandaşlık kavramının siyasal toplumların ortaya çıkışıyla başladığını söyleyebiliriz. Bununla beraber, Modern devlet Yeni Çağ ile birlikte Batı’da gerçekleşen değişimler vatandaşlık anlayışına ve kavramına önemli boyutlar kazandırmıştır. Doğu- Batı ilişkilerin kazandığı yeni yön ve seyre bağlı olarak modern devlet de gelişmiş ve özelliklerini kazanmıştır (Coşkun,1997:181). Vatandaşlık kavramının gelişmesi ile modern devletlerin gelişmesi bu bağlamda bir paralellik göstermektedir.

Üstel’e göre, Batı medeniyetinde yurttaş eğitimini hedefleyen bir eğitim programının benimsenmesi ve bu bağlamda “Yurttaşlık Bilgisi”nin bağımsız bir ders olarak okul programlarında yer alması temelde üç boyutlu bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu boyutlardan ilki, modern merkezi devletlerin gelişimi ve milli devlet sisteminin yerleşmesi sürecinde eğitimin dönüştürücü rolünün farkına varılmasıyla ilgilidir. İkinci boyut, Batı dünyasında 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan dünyevileşme ve laikleşme sürecinin sonucudur. Üçüncü boyut ise yine 18.yüzyıldan itibaren Batı’da çocuğa bakıştaki dönüşümle ilgilidir. Bu dönem çocuğun başlı başına bir değer olarak kabul edilmeye başladığı dönemdir. (Üstel, 2004:11)

Osmanlıya baktığımızda ise 19. yüzyılda Avrupa’nın belli başlı kentlerine yaşamış olan İsmail Cezmi, Ali Sadi gibi Osmanlı aydınlarının, II. Meşrutiyet’in ilanının hemen ardından, Malumat-ı Medeniye dersinin öğretim programlarına dâhil edilmesine katkıları olduğunu görmekteyiz. İlk Malumat-ı Medeniye kitaplarının 1908 yılında yayımlanmış olması ise, en azından kitap yazarlarının bu konuda donanımlı ve hazırlıklı olduklarına ilişkin önemli göstergedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarının en önemli özelliği, hiç kuşkusuz bir yandan ilköğretim alanında okullaşma oranının artması yönündeki çabalara hız verilirken, diğer yandan da öğretimin içeriğinin ve pedagojik altyapısının yeni kurulan ulus devletin ihtiyaçları doğrultusunda değiştirilmesi yönündeki iradeci tavidir. Öğretim programlarında yapılan yeniliklerden biri de Meşrutiyetin, tebedan vatandaşa geçiş projesinde önemli bir yer tutan Malumat-ı Medeniye dersinin adının Malumat-ı Vataniye olarak değiştirilmesi ve konuların Cumhuriyet rejiminin iyiliklerini telkin edecek şekilde düzenlenmesidir.

1930'lu yıllar, devlet eksenli görev odaklı bir yurttaşlık anlayışının okul aracılığıyla yaygınlaştırılması hedefine hız verildiği bir dönem olarak karşımıza çıkar. Bu dönemde Yurt Bilgisi dersinin amacı, yeni nesli, hakiki Türk vatanseveri olarak yetiştirmektir. Üstel'e göre; Dönemdeki eğitimin amacı 'aynı'laştırmaktır. Cumhuriyet ve ulus devletinin siyaset projesi söz konusu aynılaştırma eylemine yönelirken, 'milli terbiye' söylemi özellikle otuzlu yıllardan itibaren söz konusu operasyonun pedagojik meşruiyet zeminini oluşturacaktır (Üstel,2004:138).

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitapları incelendiğinde Meşrutiyet dönemiyle olan süreklilik unsurları da kayda değer niteliktedir. Söz konusu iki dönem arasındaki en temel süreklilik unsuru okula, "yeni toplum-yeni insan" projesinin ideolojik aygıtı olarak verilen değerdir. Atatürk'in yeni nesli yetiştirme görevini öğretmenlere vermesi de bunun bir göstergesidir. Bir başka süreklilik unsuru ise Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Malumat-ı Vataniye ders kitaplarının yazarlarının önemli bir bölümünün önceki dönem ders kitaplarının yazarlarıyla aynı kişiler olmasıdır. Bu gibi benzerliklerin yanında iki dönem arasında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin; meşrutiyet dönemi ders

kitaplarında vatan olarak tüm Osmanlı toprakları kabul edilirken, cumhuriyet dönemi yazarları için vatan gerçekçi bir yaklaşımla “elde kalan” olarak kabul edilmektedir.

Cumhuriyet döneminde başlayan görev vurgulu yurttaşlık anlayışı 1930’lu yıllarda daha da belirginleşmiştir. Döneme ait ders kitaplarının çoğunda vazifesini yapan her ferdin o vazife karşılığında elde ettiği şey, onun hakkı olarak kabul edilmektedir. Bir hak elde edebilmek için, söz konusu hakkın karşılığı olarak bir vazifenin yerine getirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

1.1. PROBLEM ve ALT PROBLEMLER

Bu araştırmanın iki ana problemi vardır. Birincisi “Türkiye’de Tek Parti Döneminde (1923–1945) yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında yer alan bilgilere göre devletin yetiştirmek istediği vatandaş modeli nedir?” sorusudur. Bu problemle ilişkili olarak ikinci ana problemimiz “Cumhuriyet Dönemi Türk siyasi tarihine ilişkin üç farklı yaklaşımdan hangisinin Atatürk ilke ve devrimlerinin siyasi, felsefi ve kültürel temelini daha doğru açıklar?” sorusunun doğruluğunu araştırmaktır. Sözü edilen bu üç yaklaşımdan birincisi, Cumhuriyetin kuruluş aşamasında itibaren Atatürk ilke ve devrimleriyle varlık bulan ulus oluşturma projesi; a) ulus-üstü, evrensel, modernist, aydınlanmacı, kültür-üstü bir projedir; b) ulusal, yerel ve kültürel bir projedir; c) her iki özelliği de bünyesinde barındıran bir projedir iddialarıdır. Bu yaklaşımların doğruluğunu vatandaşlığın siyasal, kültürel, hukuksal ve psikolojik boyutlarının incelediğimiz ders kitaplarına yansımaları doğrultusunda ele alacağız.

Araştırmanın amacına ulaşabilmesi için iki ana problem cümlesi çerçevesinde oluşturulan araştırmanın alt problemleri şunlardır:

1. Türkiye Cumhuriyeti’nde Vatandaşlık dersinin gelişimi nasıl olmuştur?
2. Türkiye Cumhuriyeti’nde vatandaşlık anlayışının eğitimsel temeli nedir?
3. Tek Parti Dönemi’nde genel olarak Vatandaşlık nitelikleri nasıl tanımlanmıştır?
4. Tek Parti Dönemi’nde yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında, vatandaşlık anlayışının siyasal boyutu nedir?
5. Tek Parti Dönemi’nde yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında, vatandaşlık anlayışının anayasal / hukuksal boyutu nedir?

6. Tek Parti Dönemi'nde yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında, vatandaşlık anlayışının sosyo-kültürel boyutu nedir?
7. Tek Parti Dönemi'ndeki vatandaşlığın evrensel boyutu nedir?
8. Tek Parti Dönemi'ndeki vatandaşlığın ulusal / yerel boyutu nedir?

1.2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Vatandaşlık kavramı etrafındaki tartışmalar günümüzde de canlılığını sürdürmektedir. İdeal vatandaş niteliklerinin neler olması gerektiği, vatandaşları bir arada tutan tarihsel, sosyolojik, kültürel ve siyasi bağların neler olduğu konusu ilgili literatürde yer alan tartışmaların başında gelmektedir. Bu çalışmadaki amaç, Cumhuriyetin ilk yıllarından başlamak üzere, o döneme ait ilgili ders kitapları ışığında yetiştirilmek istenen vatandaş modelini ortaya koyabilmektir. Yapılacak bu araştırma Tek Parti Dönemi'ne ait Vatandaşlık Bilgisi ders kitapları ışığında, yetiştirilmek istenen ideal vatandaş modelini ortaya koymasından önem taşımaktadır. Bu önem hem günümüz vatandaşlık anlayışının tarihsel temellerine ışık tutmak, hem de Türk eğitim sisteminin felsefi ve siyasal boyutunu anlamamıza yardım etmesinden kaynaklanmaktadır.

1.3. SAYILTILAR

1. Dönemin vatandaşlık modeli ilgili ders kitaplarına doğrudan yansıtılmıştır.
2. Dönemin vatandaşlık anlayışının siyasal, hukuksal ve kültürel boyutu ile eğitimsel boyutu arasında uygunluk vardır.

1.4. SINIRLILIKLAR

Araştırmanın sınırlılıkları şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Yapılan araştırma Tek Parti dönemi olarak 1923 ile 1945 yılları arasında sınırlıdır.
2. Araştırmada kullanılacak yöntem literatür taraması, tarihsel betimleme ve yorumsal yaklaşımlarla sınırlıdır.
3. Araştırma Tek Parti döneminde okullarda okutulan İlköğretim Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarıyla sınırlıdır.
4. Araştırmanın sonuçları incelenen ders kitaplarıyla sınırlıdır.

1.5. TANIMLAR

Tek Parti Dönemi: Türkiye Cumhuriyeti'nde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluş tarihi olan 1923 yılından, Demokrat Parti'nin kurulduğu 1946 yılına kadar geçen süreçtir.

Vatandaşlık Bilgisi Dersi: Öğrencilere, temel haklar ve ödevler, vatandaşlık hakları ve ödevleri, toplumsal sorumluluklar gibi kazanımları gerçekleştirmek amacıyla eğitimin çeşitli kademelerinde okutulan alan dersidir.

Vatandaş: Belli bir ülkede yaşayan ve o ülkeye hukuki, siyasi, kültürel ve psikolojik unsurlarla bağlı olan kişi demektir.

Vatandaşlık: Bir ülkede yaşayan gerçek kişileri devlete bağlayan, siyasal ve hukuksal, kültürel ve psikolojik bağ ile belli bir devletin vatandaşı olma durumu.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1.1. Batı'da Vatandaşlık Anlayışının Gelişmesi

Vatandaşlık kavramının siyasi toplumların ortaya çıkışıyla başladığını söylemiştik. Ne var ki, vatandaş ve vatandaşlık kavramının belirgin bir biçimde kullanımı Antikçağ şehir devlet anlayışında rastlıyoruz. Bu dönemden günümüze kalan felsefi, tarihsel ve siyasi eserlerde sıklıkla vatandaş kavramında söz edilmektedir. Bunlar arasında Platon'un *Devlet* ve *Yasalar* adlı eserlerini, Aristoteles'in *Politika* adlı eserini sayabiliriz. *Politika*'nın üçüncü kitabı "Yurttaşlık Kuramı ve Anayasa" hakkındadır. Aristoteles yurttaşı "bütün ötekilerden etkinlikle ayıran Yargı'ya ve Yetke'ye katılması, yani yasal, siyasal ve yönetsel görevler almasıdır" şeklinde ifade eder (Aristoteles, 1975: 70). Gerçekten de literatürde "Cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı" olarak bilinen Antikçağ'ın şehir devlet yaşamında yurttaş olmak etkin bir biçimde siyasi ve hukuki hayata katılmayı gerektirirdi. Ne var ki, böyle bir yurttaşlık köleleri, kadınları ve yabancıları dışlayan sınırlı bir yurttaşlık anlayışını ifade eder.

Yurttaşlık veya vatandaşlık kavramı, Antikçağdan günümüze tarih içinde büyük dönüşümler geçirmiştir. Belirttiğimiz gibi, Aristoteles vatandaşlığı şehir-devletinin yöneticilerin sahip oldukları bir ayrıcalıklı sosyal ve siyasal statü olarak alırken modern devletin oluşumuyla vatandaşlık kavramının boyutu genişlemeye başlamıştır. Coşkun'a göre; Vatandaşlık kavramının gelişmesi ile modern devletlerin gelişmesi bu bağlamda bir paralellik göstermektedir(Coşkun,1997:181). Gündüz'ün ifadesiyle; vatandaşlığın inşası bakımından aydınlanmanın en önemli sonucu kendi aklını kendisi kullanan kul ve tebaa olmaktan kurtulan yurttaş bireydir

(Gündüz,2002:4). Kaya ise vatandaşı aydınlanmacı bir nitelikle aklını herhangi bir otoritenin vesayeti altında bulundurmayan hak ve ödevlerinin bilincinde olan ve bulunduğu çevrede “güven” tahsis eden bireyler olarak tarif etmektedir (Kaya,2000 akt. Demir,2005:23).

Aydınlanma sonrasında da vatandaşlık anlayışında önemli gelişmeler olmuştur. Vatandaşlığın altın çağının ulus devletin yükselmesiyle başladığını söyleyebiliriz. Fransız Devrimi'yle başlayan dönemdeki vatandaşlığın sınırları bir yandan siyasal ve medeni hakların kazanılmasına paralel olarak genişlerken, ulus devletin bizzat kendi coğrafi sınırları da vatandaşlığın ulusla özdeşleşmesi sonucunu vermiştir. (Üstel,1999:54). Gerçekten de birçok yazar “yurttaşlık” ile “milliyetçilik” arasında bir bağ vardır ve her ikisi de modern toplumun ürünüdürler (Smith, 2001: 73) demektedirler.

Özipek, vatandaşlık kavramını kendisiyle yakından ilişkili diğer pek çok kavram gibi, Fransız Devrimi'nin de temelini oluşturduğu düşünülen Aydınlanma Dönemi'nin bir ürünü olduğunu belirtir. Aydınlanma 18. yy. Avrupa'sında belirginleşen, toplumsal ve siyasal yaşamın hemen her aşamasında yerleşik kalıpları yıkarak, önce Avrupa'da ardından da tüm dünyada tarihin yönünü değiştirecek olan insan ve evren tasarımını üreten bir zihinsel dönüşümü ve felsefi bir kopuşu ifade etmektedir (Özipek,2004:16). Bu bakımdan vatandaşlığa kaynaklık ettiği belirtilen Aydınlanma, modern Batı uygarlık tarihinde en önemli düşünce şekillerinden birisidir. Aynı doğrultuda Aydınlanma için bir bakıma bir vatandaş inşa etme sürecidir diyebiliriz.

Vatandaşlık kuramı konusunda ilk sistematik çalışmayı yapan Marshall'dır ve onun görüşleri modern vatandaşlık kuramları arasında önemli bir yere sahiptir. İngiltere örneğinden hareketle, vatandaşlığın tarihsel gelişimini anlatırken

vatandaşlığın üç farklı tarihsel aşamadan geçtiğini savunur. Bunlar medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal hakların ortaya çıktığı tarihsel dönemlere karşılık gelir. Marshall, medeni hakların oluşumunun 18. yüzyılda, siyasal hakların oluşumunun 19. yüzyılda, sosyal hakların oluşumunu da 20. yüzyılda gerçekleştiğini söylemektedir (Marshall,2000:25). Bu üç tarihsel dönem aynı zamanda üç farklı vatandaşlık anlayışını ifade eder.

Marshall'a göre; medeni haklar eksenini oluşturan unsurlar; bireysel özgürlükler, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü ve adalet hakkı gibi hak ve özgürlüklerdir. Siyasal haklar ise; siyasal karar alma sürecine seçmen ve seçilen alana katılma hakkını ifade eder. Sosyal haklar olarak ifade edilenler ise; yaşanan toplumun standartlarına göre, ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi haklara sahip olmaktan çağdaş bir birey gibi yaşayabilme hakkına değin uzanan geniş bir haklar dizisidir (Marshall,2000:21).

Marshall'a göre; vatandaşlık, toplumun üyelerine bağışlanan bir statüdür. Bu statüye sahip olan herkes, haklar ve ödevler çerçevesinde tam bir eşitliğe sahiptir. Marshall, vatandaşlık kurumunu, içinde yer alan hak ve ödevlerin ne olduğunu tanımlayan evrensel bir ilke olmadığını, buna rağmen özellikle vatandaşlık kurumunun yeni yeni gelişmeye başladığı toplumlarda, ideal bir vatandaşlık kavramından söz edilebileceğini belirtmiştir. Bu gibi durumlarda amaçlanan şeyin ise toplumun üyeleri arasında tam bir eşitliğin sağlanması olduğunu belirtmektedir.

Kymlicka'nın yorumuyla Marshallcı anlamda vatandaşlığın tam anlamıyla ifade edilebilmesi, liberal demokratik refah devletini gerektirir. Refah devleti yurttaşlık haklarını, siyasi ve sosyal hakların tamamını güvence altına alarak, toplumun bütün üyelerinin, kendini toplumun tam üyesi gibi hissetmelerini, toplumun ortak hayatına katılabilmelerini sağlar. Bu haklardan herhangi birinin

askıya alınması ya da çiğnenmesi durumunda, insanlar marjinalleşecek ve istenen siyasal katılım gerçekleşemeyecektir (Kymlicka,2004:401).

Günümüz vatandaşlık/yurttaşlık kuramında Will Kymlicka'nın ayrı bir yeri vardır. Ona göre, günümüzde yurttaşlık, bir yandan bireysel hak ve yetki düşüncelerine, öte yandan belli bir cemaate üye olma ve bağlanmayı savunan cemaatçi düşüncelerle yakından ilgilidir (Kymlicka,2004:395). Ona göre, vatandaşlık kavramı etrafındaki tartışmaların yeniden alevlenmesini sağlayan nedenlerin başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra meydana gelen siyasi olaylar ile göçmen vatandaşların durumu gibi unsurlar gelmektedir.

Kymlicka, Kanada toplumu temelinde kavramlaştırdığı “Çokkültürlü Yurttaşlık” olarak adlandırdığı modeli anlatırken tarihsel olarak çokkültürlülüğün üç boyutuna dikkat çeker. Bunlardan ilki cemaatçilik olarak çokkültürlülüktür. Kymlicka'ya göre, çokkültürlülüğün bu ilk aşamasında çokkültürlülüğü savunmak, liberalizme göre cemaatçi eleştiriyi desteklemek, azınlık haklarını liberal bireyciliğin baskınlığına karşı bağlılıkları ve cemaati önemseyen azınlık gruplarının savunucusu olarak görmek anlamına gelmekteydi (Kymlicka,2004:468). İkinci aşamada ise söz konusu azınlık gruplarının da aslında egemen grupla, “çarpıcı bir paralelliği” işaret eden şekilde kimi üyelerin liberal bir demokrasiden ayrılmayı düşünmelerine karşın, genel amaçlarını kendi dar cemaatçi toplumlarını kurmak değil, kendi çağdaş liberal toplumlarını kurmak olduğunun belirginleştirilmesidir. Kymlicka bu görüşe “Liberal bir çevrede çokkültürlülük” demektedir (Kymlicka,2004:469). Üçüncü aşamada ise çokkültürlülük, “ulus oluşturmaya bir yanıt” olarak tartışılmaktadır. Ona göre çokkültürlülüğü savunanlar da eleştirenler de liberal devletin normal işleyişi çerçevesinde, etno kültürel çeşitliliğe yaklaşımında “iyi ihmalcilik” ilkesine bağlı kaldığını varsayar. Başka bir deyişle devlet vatandaşlarının etno-kültürel kimliklerine

ve etno-kültürel grupların zaman içinde kendilerini çoğaltmasına kayıtsızdır. Bu bakış açısına göre liberal devletler, kültüre dine yaklaştıkları gibi yaklaşırlar. Liberal kültür bir dinin resmi olarak benimsenmesini dışladığı gibi, başka kültürel bağlılıklara tercih edilen resmi kültüre de izin vermez.

Kymlicka, son 20–30 yıl içinde siyaset felsefesi içinde gerçekleşen liberalizm-cemaatçilik tartışmalarını yurttaşlık kavramıyla ilişkilendirerek yeni bir model geliştirmeye çalışır. Kymlicka, bu modelin tüm toplumlarda aynı biçimde uygulanabileceği iddiasında değildir.

2.1.2. Osmanlı'da Vatandaş ve Vatandaşlık

Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık anlayışındaki gelişmelerde Tanzimat Dönemi'yle başlayan siyasi, sosyal ve hukuksal hareketlerin tarihsel dönüşüm dönemine işaret ettiğini söyleyebiliriz. Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı tebaasına ilk kez can, mal, namus güvencesi getirilmiş, bazı bireysel hak ve özgürlükler tanınmıştır. Tanzimat Fermanı ile beraber Osmanlı sınırları içinde yaşayan herkes din ve mezhep farkı gözetmeksizin Osmanlı tebaası sayılmıştır. Bu tarihsel belgelerle ilk kez devlet Müslüman veya Müslüman olmayan vatandaşlarıyla bir nevi sözleşme yapmak suretiyle onları doğrudan muhatap almıştır. Osmanlı ıslahat hareketlerinin en önemli adımlarından biri, din ve vicdan özgürlüğü kadar Müslüman ve Müslüman olmayan tebaanın eşitliği konusudur. II. Mahmut'un "*Ben tebaanın Müslümanını camide, Hristiyanını kilisede, Musevisini de havrada fark ederim. Aralarında türlü fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim sağlamdır ve hepsi hakiki evladımdır.*"(Ünsal,1998:12) şeklindeki sözü bu görüşü destekler niteliktedir. Müslüman ve Müslüman olmayanlar arasındaki din ve vicdan özgürlüğü konusundaki bu eşitlik ifadelerini, siyasi, hukuki ve ekonomik alandaki eşitlikleri kapsayan talepler ve onların karşılanmasına yönelik gelişmeler izledi.

16. yüzyıldan başlayarak, Avrupa karşısında ekonomik ve askeri bakımdan gerileme dönemine girilmesi, ardı ardına gelen toprak kayıpları, Fransız devriminin ardından gayrimüslim tebaa arasında milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerinin güçlenmesi, Osmanlı Devleti'ni sarsmış ve reform hareketlerini hızlandırmıştır (Ünsal,1998:10). Vatandaşlık bakımından bu reform hareketlerinin en önemlilerinden biri İslam dünyasında din ilkelerinden bağımsız ilk uyrukluluk yasası olarak kabul edilen ve büyük ölçüde 1851 tarihli Fransız Kanunu'ndan esinlenerek hazırlanan 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi gösterilebilir. Söz konusu kanun uyarınca, bir yabancı ile evlenen kadının Osmanlı uyrukluluğunu yitirmesine karşılık, bir Osmanlı ile evlenen yabancı kadın Osmanlı uyruğuna kabul edilmektedir. Yine bu kanunnameyle Osmanlı topraklarında yaşayan herkes din ve mezhep farkı gözetmeksizin, Osmanlı uyruğu sayılmış ve aksini iddia edenlerden bunu kanıtlamaları istenmiştir (Üstel,2004:26). Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi vatandaşlığın hukuki boyutunu tanımlaması açısından önemli bir gelişmedir.

Üstel'e göre; Tanzimat Fermanı ve bunu izleyen dönemlerde özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde artık Osmanlı Devleti'nde yaşayan insanlar süreç içerisinde "padişahın kulu" olmaktan çıkıp, "toplumsal dönüşüm" projesinin bir sonucu olarak "vatandaş" statüsüne kavuşmuştur. Üstel bu dönüşüm sürecini şöyle özetler:

"II. Meşrutiyet dönemi, iç ve dış siyasal krizlerin baskısı altında siyasal seçkinleri bir yandan devleti kurtarmak isterken aynı zamanda da toplumu dönüştürmek gibi birbirleriyle kimi zaman çatışan iki hedefi eşzamanlı olarak yerine getirmek istedikleri bir dönemdir. Bu dönemin ayırdedici ve belki de en radikal yönü ise, tebaadan vatandaşa geçiş sürecidir. Çağdaş topluma yönelik bir dizi yeniliklerin gündeme geldiği, kişi hak ve özgürlüklerinin yeni dönemin temel sorunsallığını oluşturduğu ve yeni bir insan dokusuna yönelindiği II. Meşrutiyet döneminde, artık Osmanlı vatandaştır. Reaya ve tebaa niteliğini yitirmeye başlamış ve vatandaş olmuştur. Cemiyet, toplumsal bir yığın ifade eden

ahalinin yerini almıştır. Osmanlı insanı kişilik arayışı içindedir.”
(Üstel,2004:30).

Özetlemek gerekirse Osmanlı Devleti’nde kuruluştan Tanzimat Fermanı’nın ilanına kadar geçen süreçte Osmanlı topraklarında yaşayan insanlar “padişahın kulu” olarak görülmektedir. Bireysel hak ve özgürlüklerden yoksun mevcut siyasi rejimin bir gereği olarak da olsa, siyasi katılımdan uzak bir insan topluluğu görünümü çizilmektedir

Tanzimat Dönemi ile başlayan önemli gelişmelere karşın bu döneme ait sözlüklerde “vatandaş” kelimesinin bir karşılığının bulunmadığını da belirtmekte yarar vardır. Vatandaş kelimesi, Şemsettin Sami’nin meşhur Kamus-u Türkî’inde hemşerilik ve memleketlilik olarak tanımlanmaktaydı (Bağçe ve Bakırezer,1998:44). Bu durum hem sözlük çalışmalarını yetersizliği olarak, hem de vatandaşlık kavramının gelişme aşamasında olan bir kavram olduğu şeklinde yorumlanabilir.

2.1.3.Cumhuriyet Dönemi’nde Vatandaş ve Vatandaşlık:

Osmanlı Devleti’nin yıkılıştan sonra, Cumhuriyet Dönemi’nde, Tanzimat’tan beri devam etmekte olan vatandaş olma süreci dinamik yapısını sürdürmüştür. Bu sürecin önemli bir boyutu anayasal çerçevede meydana gelen gelişmelerdir. 1921 Anayasası’nda vatandaşlık konusuna çok fazla yer verilmemiş ve kimlere “vatandaş” denileceği konusuna bir açıklık getirilmemiştir. Ancak, yine de 1921 Anayasası’nda halkın yönetime katılmasına önem verilmiştir. Anayasa egemenliğin ulusa ait olduğunu, ulusun bu egemenliği TBMM eliyle kullanacağı ilkesini benimsemekle kalmamış, ayrıca illere, ilçelere ve bucaklara halk yönetimini getirme, halkın etkin bir biçimde yönetime katılmasını sağlama amacı da gütmüştür (Gözübüyük,2002:50).

“Vatandaşlık” kavramı, 1924 anayasasının 88/1. Maddesi ile anayasaya girmiştir. Bu anayasasının 88. maddesinde: “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur.” denilmektedir. Yine aynı maddenin devamında, “Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye’de doğup da memleket dâhilinde ikamet ve sinni rüşde vusülünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık kanunu mucibinde Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izaa edilir” (Gözübüyük,1998:88) denilmiştir. Burada da görüldüğü gibi, 1924 Anayasası’na göre bir bireyin Türk vatandaşı sayılabilmesi için, bir Türk babadan olması gerekmektedir. Bununla beraber, yabancı olsa bile Türkiye’de yaşayan bir babadan olan herkes vatandaşlık kanununa göre Türk olarak kabul edilmiştir.

Vatandaşlık konusunda TBMM dönemindeki ilk aşama 1924 anayasasının vatandaşlıkla ilgili hükmü ve bunun ardından 1928 yılında kabul edilen 1312 sayılı Türk vatandaşlığı kanunu ile 1934 yılında kabul edilen efendi, bey gibi lakap ve unvanların kaldırılmasına dair kanundur. 1928 Vatandaşlık Kanunu, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki nüfus azlığının psikolojik etkisiyle, olabildiğince çok kişiye Türk vatandaşlığı verme isteğini yansıtmaktadır. Yine bu kanunda dikkati çeken bir nokta Türk ile evlenen yabancı bir kadının, kendiliğinden Türk vatandaşı olmasına rağmen bir yabancıyla evlenen Türk kadının vatandaşlığı muhafaza edilmesidir (Aybay,1998:28). Bu görüş, Cumhuriyetin ilk yıllarında olabildiğince çok kişiye vatandaşlık verilme isteğinin bir kanıtı olarak gösterilebilir.

Başta da belirttiğimiz gibi, Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen siyasal, hukuksal ve kültürel olmak üzere tüm devrim hareketleriyle başlatılan ulus oluşturma

süreci konusunda üç yaklaşım söz konusudur. Bunlardan birincisi ulus oluşturma projesinin ve vatandaşlık anlayışının “ulusçu” olduğunu savunan görüş; ikincisi Cumhuriyetin ussal, evrensel ve kültür üstü bir anlayışa sahip olduğunu savunan görüş ve son olarak bu çalışmada da savunulan Cumhuriyetin hâkim vatandaşlık anlayışının ikici-düalist bir yapıda olduğunu, yani bünyesinde hem ulusal hem de evrensel öğeler barındırdığını savunan görüştür. Bu bölümde bu üç temel yaklaşım etrafında savunulan görüşler ele alınacaktır.

18. yüzyıldan itibaren yüzünü Batı'ya dönmüş olan Türkiye, yeni bir devlet kurarken kuramsal olarak model alabileceği iki yaklaşım hakkında entelektüel olarak bilgi sahibiydi. Bunlardan birincisi Fransız İhtilaline bağlanan sözleşmeye dayalı ulus anlayışı; ikincisi ise tarihin, geleneklerin ve kökenin belirleyiciliğinin ön plana çıktığı, Alman romantikleri tarafından savunulan, milliyetin dışarıdan katılıma ilke olarak kapalı olduğu kolektif ruha dayalı ulus anlayışıdır. Bilgin'e göre; bu anlayışlardan birincisi, ulusu kökenleri ne olursa olsun aynı ilkeler etrafında iradi olarak birleşmiş bir vatandaş topluluğu olarak tanımlayan kozmopolitik, evrensel ve aydınlanma felsefesinin temellerine oturtulmuş bir medeniyetçiliktir. Medeni Bilgiler kitabında Atatürk'ün milletin genel tanımında bu anlayış yer almaktadır. Milliyete girişi ilke olarak iradeye bağlayan ve vatandaşlığı soydaşlığa üstün tutan bu anlayış, kontrata dayanan ulus tanımının doğal bir sonucudur. Bu görüş bir ulusa dâhil olmayı sonradan edinilebilir özelliklere dayandırmaktadır (Bilgin,1998:142).

Türkiye'de ulus oluşturma süreciyle başlayan gelişmeyle ilgili olarak literatürde rastladığımız yorumlardan bir kısmı birinci yorumun, diğer bazıları da ikinci yorumun doğru olduğunu savunmaktadır. Aşağıdaki sayfalarda bu iki yorumu açıklayarak üçüncü bir alternatifin olabilirliğini tartışacaktır.

a. Evrenselci Yorum

Cumhuriyetin hâkim vatandaşlık anlayışının evrensel, ussal, kültür üstü değerlerle donatılmış politik bir proje olduğunu savunan araştırmacılarının başında Metin Heper gelmektedir. Osmanlıdan beri ülkenin modernleşmesi için çaba harcayanlar, siyasal rejimi daha “temsili” yapmaktan onu daha “ussal” yapmaya çalışan bir kurum haline getirme çabası içinde olmuşlardır. Bunun nedeni söz konusu modernleşme çabalarının toplum katmanlarından değil devlet seçkinlerinden gelmesidir. Heper’e göre; 19. yüzyıldan itibaren devlet seçkinleri Osmanlı’nın gerilemesinin ve çökmesinin nedeni olarak “yozlaşan” din kurumunun reformlara karşı çıkmasını görmüşlerdir. Bu yüzyıldan itibaren diğer Müslüman ülkelerde İslam dinini modernleşme olgusuyla bağdaştırma gayretleri ortaya çıkmış iken Tanzimatçı ve daha sonra Kemalist seçkinler İslami düşünce kalıplarına sahip kişilerin, modernleştirme çabalarına hiçbir zaman sıcak bakmayacağı varsayımıyla hareket etmişlerdir. Devletin ve ülkenin esenliğinin, laik, dolayısıyla ussal düşünce kalıplarıyla düşünen yeni nesillerin yetiştirilmesinden geçtiğini düşünmüşlerdir. Bu anlayış bu görüşü savunan Cumhuriyet aydınlarının demokrasi anlayışını da şekillendirmiştir (Heper,1998:44). Bu ussal-evrenselci vatandaşlık anlayışının veya modernleşme projesinin amacı, ‘özgür’ yani kökleri üzerinde ısrarlı olmayan, tarih saplantıları olmayan vatandaşlardan oluşan bir toplum inşa etmektir.

Benzer yaklaşımı savunan Bilgin görüşünü cumhuriyetçiliğin ussalcı özelliğine dayandırır. Ona göre, cumhuriyet düşüncesi, politikaya önem verir ve 17. yüzyıl kökenli rasyonel düşünce doğrultusunda politikanın özerkliğini savunur. Cumhuriyetçi anlayışa göre “kendi imkânlarıyla ve olabildiğince akıl ve iradeyle kendi tarihlerini yapmak ve ortak var oluşlarının tarzını bulmak, sadece insanların

işidir. Politik otorite veya sitenin organizasyonu, bir başka temele dayanmaz, yasayı yapan şey, ne doğa, ne doğaüstü, ne de töredir”. Yasa insanlar tarafından, insanlar için yapılmalıdır. Yani yasayı yasaya itaat edecek olanlar yapmalıdır. Cumhuriyet yönetiminin okulu, ilkesel olarak otoriteye, akıl ve deneyime dayandırılmaktadır. Cumhuriyet yönetiminde okullarda özgür inceleme ve gelişme hedeflenmektedir. *Böylece çocuklar, aidiyetlerin baskısından ve cemaatçi taleplerden korumaya çalışılmaktadır”* (Bilgin,1998:140, vurgu eklendi). Burada Nuri Bilgin’in konuyla ilgili görüşleri bize klasik aydınlanmacı bir yaklaşımı sergilemektedir.

Cumhuriyet fikrini açıklarken değinmemiz gereken önemli bir nokta da cumhuriyetin insan anlayışıdır. Cumhuriyetin yetiştirmek istediği insan idealine baktığımızda, Cumhuriyetin aklın idealinden, serbest araştırmadan, özerk yargıdan bilme ve anlama çabasından vazgeçmeyen vatandaşlarla yürüyeceğini görmekteyiz. Aydınlanmacı Cumhuriyet anlayışı, insanların belli bir yaşam sadeliği üzerine bakış açılarını yükseltmelerini, kendi kalıplarının üzerine çıkabilmelerini, vatandaş olmalarını istemektedir (Bilgin,1998:144).

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren, ulusa aidiyeti, vatandaşlık ilişkisi olarak kavramlaştıran bir anlayış taşır. Bu anlayış 1924 yılında tesis edilen Teşkilat-ı Esasiye kanunda açıkça görülmektedir. Söz konusu anayasanın 88. maddesinde “Türk ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk dendiğini, farklı bir etnik kökenden gelenlerin Türklüğü iradi olarak seçmesi ve vatandaşlık kanunu mucibinde Türklüğe kabul edilmesi halinde Türk olacaklarını” belirtmektedir. Bilgin’e göre; Cumhuriyetçi demokrasi anlayışında vatandaşlık, tabiri caizse, soğanın en geniş tabakasını, dış kabuğunu oluşturmaktadır. Kimliğin yatay yapısına karışmayan bu anlayış, dikey yapı söz konusu olduğunda, nispeten taraflı bir

yapıya sahip olan cemaat ya da topluluk kimliklerini altta, daha yansız bir yapıya sahip olan vatandaşlığı ise üste koymaktadır. (Bilgin,1998:144). Bu anlayışa göre vatandaşlık, cemaate göre daha kapsayıcı bir özellik sergilemektedir.

Birçok yazarın da vurguladığı gibi, böyle bir modernist ve aydınlanmacı projenin yukarıdan aşağıya bir hareket olması kaçınılmazdır. Bu durum doğal olarak elitist bir vatandaşlık anlayışı doğurmuştur. Siyasal vatandaşlık “sadece yasalar önünde eşitlik değil, yasaları oluşturmada da eşitliği gerektirir”. Bağçe ve Bakirezer’e göre, Cumhuriyetin siyasal eliti “halk için halka rağmen” anlayışıyla özetlenen yaklaşımı ile tutarlı olarak, çoğunluğun değer, yargı ve özlemleri ile kendini kayıtlı saymamıştır (Bağçe ve Bakirezer,1998:55). Cumhuriyet döneminde vatandaşların sosyal hakları bağlamında, eğitim, kültür, kadın hakları, sağlık ve sosyal güvenlik, konut, işsizlikle mücadele alanlarında büyük mesafeler kat edilmişse de dahası, genel ve eşit oy ilkesi yerleşmesine rağmen, otoriter yönetim anlayışının çok partili düzene geçildikten sonra bile gücünü koruduğu açıktır. Bu bağlamda devlet ile toplum arasında ciddi bir kopukluğun olduğu görülmektedir. Artun Ünsal’ın ifadesiyle Cumhuriyetin ilk yıllarında Devlet “konuşurken” vatandaş “dinlemektedir” (Ünsal,1998:15).

Benzer değerlendirmeyi Arat da yapmaktadır. Ona göre, Cumhuriyetin ilk yıllarında vatandaşlık, toplumun, haklarını vermeyenlerden bu hakları talep etmeleriyle, tabandan yükselen bir toplumsal mücadele sonunda değil, aydın yönetici seçkinlerin toplumsal entegrasyonu artırmak ve devleti güçlendirmek için topluma bu hakları verme doğrultusunda yaptıkları tercihler sonunda ortaya çıkmıştır. Bu noktada tepeden inmece bir anlayışla topluma, siyasal seçkinler arasında oluşturulan, ilkeleri belirlenen bir vatandaşlık anlayışı kabul ettirilmeye çalışılmaktadır.

Türkiye’de vatandaşlık, yönetici seçkinler tarafından mevcut düzeni batılılaştırmayı ve modernleştirmeyi amaçlayan bir ‘egemen sınıf stratejisi’ olarak tanımlanmıştır (Arat,1998:76).

Keyman ve İçduygu cumhuriyetin cemaatten daha kapsayıcı özelliklerini dört noktada özetlerler. Bunlar; “(1) Kişilerin otoritesi üstüne kurulu bir onur anlayışından kurallar ve yasalar üstüne kurulu bir onur anlayışa geçiş: (2) evren düzenini anlamada dinden pozitif bilim anlayışına geçiş: (3) Avam-havas ayrılıkları üstüne kurulmuş bir topluluktan halkçı bir topluluğa geçiş: (4) bir ümmet topluluğundan bir ulus devlete geçiş.” Bu yönüyle Kemalizm bu kurucu öğeler yoluyla akıl-sermaye eklemlenmesine dayalı bir modern ulus yaratmayı amaçlayan bir modernleşme projesidir. (Keyman ve İçduygu,1998:170). Bu modernleşme projesinde ‘akıl’ ilerlemenin ön koşulu kabul edilmiştir.

Sonuç olarak Keyman ve İçduygu Kemalist vatandaşlık anlayışı için şu çıkarımı yaparlar: Modernleşme projesi içinde meta-tarihsel ve meta-kültürel kurgulanmış vatandaş kimliği, “ne hak ve yükümlülükler üzerinde hareket eden bir Kantçı liberalizmi ne de yönetime katılan Aristocu bir ‘erdemli vatandaş’ kavramını içermektedir” (Keyman ve İçduygu,1998:174). Kanaatimizce bu yorum yanlıştır. Keyman ve İçduygu’nun dönemin vatandaşlık anlayışını ‘idrak edilmesi gereken bir değer,’ “militan vatandaşlık’ veya bir “disiplin tekniği” olarak yorumlamaları doğru olabilir. Ancak, bu vatandaşlık anlayışındaki evrenselci-modernist unsurlar ile ulusal-cemaatçi unsurların her ikisinin rol oynadığını görmemek eksik bir yorum olur düşüncesindeyiz. Bu eksiklik aslında iki yazarın değerlendirmelerinde bir çelişki olarak ortaya çıkmaktadır. Aşağıda da göreceğimiz aynı yazarlar meta-tarihsel ve meta-kültürel olarak niteledikleri kimlik niteliklerinde yerel ve kültürel unsurların da

belirgin biçimde var olduklarını itiraf etmektedirler. Aşağıdaki sayfalarda ilkin yerel-ulusal vatandaşlık yorumu savunucuların açıklamalarını verdikten sonra üçüncü modelin mümkün olup olamayacağı üzerinde durulacaktır.

b. Ulusalıcı Yorum

Keyman ve İçduygu'ya göre; Cumhuriyetin ilk döneminde ortaya konan yeni tanımlamanın temelinde ulusal kimlik benzersiz, değişmez ve tarihle ilişkisi olan bir kimlik olarak tasarlanmış, son noktada bu kimlik Türklük olarak tanımlanan tekil bir kültür üzerinde ve diğer olası alt kimlikleri göz önüne almadan kurgulanmıştır. Bu çerçevede, yeniden tanımlanan bu kimlik anlayışına uymayan öğeler reddedilmiştir. Bu yeni kimlik anlayışında, modern olan karşısında geleneksel olan, evrensel olanın karşısında bölgesel olan, Türk kimliği karşısında başka etnik ve milli kimlikleri temsil eden unsurlar, kamusal alanın dışına itilmesi süreci yaşanmıştır (Keyman ve İçduygu,1998:175). Atatürk'ün de bizzat yazımına katkıda bulunduğu Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabında da belirtildiği gibi “yanlış fikir ve içtihatlarla imale etmiş insanlardan mürekkep zümrelerin mecliste faaliyetini temine çalışmak milletin menfaatine hizmet sayılmazdı.” (Bağçe ve Bakırezer,1998:55) düşüncesi bize Türk kimliğini kabul etmeyen kişilerin kamusal alandan dışlandığı görüşünün bir kanıtı niteliğindedir.

Bu temel anlayışa dayanılarak, Balkanlar'da yaşayan, Türk kökenli olmasa bile pek çok insanın Türk kültürüyle ilişkide olmaları ve Müslüman olmaları nedeniyle Türkiye'ye gelmelerine izin verilmişken, Türk olmalarına rağmen Hıristiyan Gagavuzların ülkeye girmeleri engellenmiştir. Bora'ya göre; vatandaşlık kavramının inşasında egemen toplumsal ve siyasal düşünce paralelinde ‘Türk olmak Müslüman olmakla özdeşleştirilmiş, gayri Müslimler ulus tanımının dışında yer

almışlardır. İzlenen modernleşme projesi içinde İslam kimliğinin öne çıkarılması istenmese de, Türk kimliği içinde İslam unsurunun en az etnik Türk kökeni kadar önemli olduğu görülmektedir. Bu noktada yeni cumhuriyetin yeni bir millet anlayışı oluşturma ve vatandaşlık kimliği inşasında karşılaştığı paradoks belirlemektedir. Bu paradoks bir yandan Osmanlıdan miras kalan millet anlayışının yansıması içinde Müslüman olmayan unsurların yeni tanımlanan kimlik içinde ne şekilde yer alacakları, öte yandan ‘Müslümanlık’ kimliğinin, yeniden tanımlanan millet anlayışıyla ne şekilde birleştirileceğidir. Oluşturulan yeni kimlik anlayışı her iki soruya da daha çok dışlayıcı bir bakışla yaklaşmıştır (Bora,1997:56).

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kimlik tanımına daha ayrıntılı bir şekilde baktığımızda, özcü bir tanımın baskın olduğunu da görüyoruz. Bora'nın da ifade ettiği gibi; bu yeni kimlik tanımında yerini alan Türk milliyetçiliğinin, hümanist ve evrenselci yanıyla bile, bu anlamda kültürel ırkçı diyebileceğimiz özcü bir kimlik anlayışına sahip olduğunu görmekteyiz. Türk kimliğinin geçmişten günümüze uzanan sürekliliği içinde bir öz olarak sabitlenmesi, çok özel vasıflı bir kimlik olarak yüceltili biçimi, ‘Türk harsı’nın milli kimliğin şartı olarak belirtilmesi bu özcülüğünün bariz bir göstergesidir (Bora,1997:56).

Cumhuriyetin ilk yıllarında oluşturulan yeni kimlik anlayışının en önemli unsurlarından birisi de Milli seciye (karakter) olarak karşımıza çıkmaktadır. Somel’ e göre; yeni kimlik anlayışında Milli seciyenin en gözde unsurları bağımsızlıkçılık ve ezeli milliyetperverliktir. Türk milli seciyesi, alışlagelmiş oryantalist şark imgesinin tersine, dinamik, pratik zekâlı, rasyonel, canlı ve neşeli olarak tasvir edilmektedir. Türk milletinin en eski zamanlardan beri sahip olduğu anlatılan demokratik hayat şeklinin ve diğer milli seciye unsurlarının Osmanlı Dönemi’nde uyuşturulduğu

varsayılmaktadır. Türk milli kimliğinin “öteki” imgesi çok açık bir şekilde eski düzen yani Osmanlı olarak belirlenmiştir. Bu eski düzen dinî dünya görüşünün hâkim olduğu eski medeniyettir. Latin alfabesi öğrenerek yetişecek kuşakların 1928 öncesi Osmanlı-Türk kültür kaynaklarından etkin bir biçimde koparılması sağlanmıştır. Böylelikle tamamen yeni bir kimlikte kuşakların yetişmesi hedeflenmiş, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e olan kültürel sürekliliğin kesilmesi istenmiştir (Somel,1997:86). Cumhuriyet seçkinleri tarafından İslam’ın, en azından onun son yüzyıllardaki yozlaşmış, donuklaşmış sayılan uygulamalarının Araplara özgülmesi, Kuruluş dönemindeki Türk milliyetçiliğinin en bariz özelliklerindedir (Bora,1997:58).

Cumhuriyet aydınları içerisinde Mahmut Esat Bozkurt, yeni devletin organizmacı bir görüş üzerine kurulduğunu vurgular. Ona göre, millet, devlet, hükümet ayrı şeyler değildir. *Hepsi bir anlamdadır ve hepsi millettir. Milletten başka bir şey yoktur.* Ona göre toplumun her kademesinde ve her yerde kendi ifadesiyle “topyekün Türkcülük” savunulmalıdır (Yamakoğlu,1987:46).

Oysa modern, evrenselci liberal-demokratik devlet anlayışında devletin yansızlık ilkesi devlet-millet özdeşliğini reddetmektedir. Çünkü devletin siyasal değerleri yerel-ulusal ilke ve değerler üzerine kurulu değil, devlet içindeki dini, kültürel değerlere karşı yansız olan evrensel değerler üzerine kuruludur. Bu nedenle devlet-millet özdeşliği söz konusu değildir. Bu paradoksal ilişki Cumhuriyet döneminde hem siyasi hayatta hem de vatandaş kimliğinde sıklıkla yaşanan bir durum olmuştur.

c. İkinci yorum

Buraya kadarki bölümde bir yandan Cumhuriyetin vatandaş anlayışının kültür-üstü, evrensel, ussal öğelerle donatılmış bir anlayış olduğunu savunan görüş ile ulusal öğelerle bezenmiş bir vatandaşlık anlayışı olduğunu savunan görüşü açıklanmaya çalışılmıştır. Kanaatimizce Cumhuriyetin vatandaşlık anlayışına bakıldığında, tarihsel süreç içinde bu iki görüşü birlikte bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Şöyle ki, Cumhuriyetin belli dönemlerinde evrensel ve kültür üstü değerlerin baskın olduğu uygulamaları görülürken, bununla birlikte kültür üstü, evrensel öğelerin yanında, daha milliyetçi uygulamaların ortaya çıktığı dönemler de görülmektedir. Bu kısımda, bu çalışmada da savunulan bu görüş temellendirilmeye çalışılacaktır.

Milli mücadele yıllarının siyasal söyleminde, Türklük ve Türk milliyetçiliği deyimlerinin telaffuz edilmediği görülmektedir. Burada ilk dikkati çeken nokta Türklük, Türk milliyetçiliği gibi deyimlerin bir kere bile olsun kullanılmamış, milli topluluğun Osmanlılık ve Müslümanlık gibi geleneksel kriterlerle tanımlanmış olmasıdır. Özbudun'a göre; bu topluluk monolitik (yekpare) bir kütle olarak algılanmamakta, onun çeşitli unsurlardan (Anasır-ı İslamiye) oluştuğu kabul edilmektedir. Bu çeşitli unsurları birbirine bağlayan bağlar 'öz kardeşlik' , 'karşılıklı saygı ve fedakârlık duygusu', 'saadet ve felakette tam ortaklık' ve 'aynı mukadderatı paylaşma' arzusu olarak kabul edilmektedir (Özbudun,1997:64).

Ülkenin çok etnisiteli yapısı milli mücadele sırasında bizzat Atatürk tarafından "... Meclisi âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep "anasır-

ı islamiyedir” samimi bir mecmuadır...” (Bağçe ve Bakırezer:1998:50) sözleriyle ifade edilmiştir.

Atatürk'in yukarıdaki sözlerinden de anlaşılacağı gibi özellikle Erken Cumhuriyet olarak adlandırılan 1930'lara kadar olan dönemdeki, Türk vatandaşlığının hem birleştirici noktası hem de ayırım noktası din olmuştur. Müslüman olmayan azınlıkların eşit vatandaşlık haklarına sahip oldukları, fakat sosyolojik anlamda Türk olarak algılanmadıkları görülmektedir. Etnik bakımdan Türk olmayan Müslüman azınlıklardan hiç söz edilmemiş olması, bunların da Türklük kavramı içerisinde düşünüldüğü, dolayısıyla Türklüğün tanımlanmasında hâkim unsurun hala din bağı olmaya devam ettiği şeklinde yorumlanabilir. İlerleyen yıllarda Anadolu'ya yerleşmek için hükümete başvuran Hıristiyan Gagavuz Türklerinin Anadolu'ya kabul edilmemesi bu konuya bir kanıt niteliği taşımaktadır (Somel,1997:81). Bu durumun bazı yazarlarca bir çelişki gibi gösterilmesi aslında cumhuriyetin ulus oluşturma sürecinde rol alan iki temel modelin (evrenselci-aydınlanmacı model ile ulusal-yerel modelin) birlikte var olduğunu görmezlikten kaynaklanmaktadır.

Bu nedenledir ki, Cumhuriyetin milliyetçilik yönü ile pozitivist ve laik yönünü bu ikici bakış açısı doğrultusunda okumak gerekir. Türkiye'de ulus devlet, ulus toplum ve yeni Türk insanı oluşturma doğrultusundaki önemli adımlardan birinin laiklik olduğunu söyleyebiliriz. Bağçe ve Bakırezer'e göre; Müslüman toplumun duygularını silip yerine başka duyguları oluşturacak simgeler getiren milliyetçiliktir ve milliyetçiliğin ön plana çıkarılmasıyla dinin toplumsal kimliği oluşturma rolü doğal olarak önemini kaybetmektedir. Dinsel dünya görüşünün egemen olduğu bir topluma seküler ve pozitivist bir dünya görüşü kazandırma isteği

en açık ifadesini Atatürk'ün ünlü “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir” deyişinde kendini bulmaktadır (Bağçe ve Bakırezer:1998:48).

Yeniden yapılanmayla geçmişe sünger çekerek başlayan Cumhuriyetçi anlayışa göre “Misak-ı Milli” sınırları içinde yaşayan herkes, eşit hak ve ödevleri olan Türkiye vatandaşıdır. Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar süren çok milletli, çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü mozaigi üzerinde yeni bir “millet” anlayışı meydana gelmektedir. Ama bu millet tanımında eskiden olduğu gibi dinsel bir aidiyet yoktur. Tersine dinsel görüşlerin dışlandığı görülmektedir. Ünsal'a göre; Türk kimliği, geçmişle bağlarını kırmak iradesinde olan devlet seçkinleri tarafından gerçekleştirilen siyasi bir inşa projesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada yeniden tanımlanan vatandaş, resmi Türk kimliğinin ürünüdür. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Kemalizm düşüncesinde, devleti dinin yerine koyma çabası görülmektedir. Millet ve devlet birliği, klasik din ve devlet birliğinin yerine geçirilmiştir. Bir yandan Osmanlı düzeni üzerine inşa edilen yeni toplumsal siyasal örgütlenişe pozitivism ışık tutmakta (Hayatta en hakiki mürşit ilimdir), diğer yandan ise Türklük ön plana çıkarılmaktadır (Ünsal,1998:13). Kanaatimizce bu ikinci model dönemin vatandaşlık anlayışının siyasal, kültürel ve hukuki arka planını daha doğru biçimde yansıtmaktadır.

Sonuç itibariyle, Cumhuriyetin hâkim vatandaşlık anlayışını anlatırken tekçi bir perspektiften bakmanın, konuyu açıklamada yetersiz kalacağı kanısındayız. Cumhuriyet, vatandaşlık anlayışını geliştirirken, tarihsel süreç içinde hem milliyetçi öğeleri, hem de evrensel öğelere birlikte yer vermiştir. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyetinin vatandaşlık anlayışı hem milliyetçi öğeleri hem de evrensel öğeleri bünyesinde barındıran, inşa edici-oluşturucu, düalist bir anlayışı yansıtmaktadır.

2.1.4. Eğitimde ve Ders Programlarında Vatandaşlık Bilgisi:

2.1.4.1. Dünyada Vatandaşlık Eğitimi:

Çalışmanın bu bölümünde, Batı eğitim sistemlerinde Vatandaşlık Bilgisi konusuna değinildikten sonra, Osmanlı eğitim sisteminde Vatandaşlık Bilgisi dersinin yerine değinilecektir. Ardından Cumhuriyet Dönemi'nde Vatandaşlık Bilgisi dersinin eğitimdeki yeri konusu açıklanmaya çalışılacaktır.

Üstel'e göre, Batı medeniyetinde yurttaş eğitimini hedefleyen bir eğitim programının benimsenmesi ve bu bağlamda "Yurttaşlık Bilgisi"nin bağımsız bir ders olarak okul programlarında yer alması temelde üç boyutlu bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu boyutlardan ilki, modern merkezi devletlerin gelişimi ve milli devlet sisteminin yerleşmesi sürecinde eğitimin dönüştürücü rolünün farkına varılmasıyla ilgilidir. İkinci boyut, Batı dünyasında 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan dünyevileşme ve laikleşme sürecinin sonucudur. Üçüncü boyut ise yine 18.yüzyıldan itibaren Batı'da çocuğa bakıştaki dönüşümle ilgilidir. Bu dönem çocuğun başlı başına bir değer olarak kabul edilmeye başladığı dönemdir. (Üstel, 2004:11)

Batıda Vatandaş eğitiminde Rousseau'nun önemli bir yeri vardır. Üstel'e göre; Rousseau'nun önemi, bir Vatandaşlık Bilgisi ders kitabı yazmak yerine vatandaşların öncelikle insan olduklarını hatırlatmayı amaçlayan bir pedagojik ütopya kaleme almış olmasından kaynaklanmaktadır (Üstel,2004:13).

Rousseau'nun yanı sıra Aydınlanmanın önde gelen diğer düşünürleri de okulun iyi bir vatandaş yetiştirmedeki önemini ve bu anlamda devletin eğitim alanında üstlenmesi gereken rolü vurgularlar. Üstel'e göre; ünlü Fransız ansiklopedisti Denis Diderot, 1774-1775'te hazırladığı raporda, okulların nitelikli

birey ve vatandaş yetiştirmedeki işlevine değinmiştir. Diderot'a göre okulun görevi, hükümdara sadık ve gayretli tebaalar, asillere faydalı vatandaşlar, toplum için bilgili, namuslu ve mümkün olduğu kadar sevimli unsurlar, ailelere iyi koca ve babalar, devlete düşünen büyük zekalar, dine vicdanlı ve barışsever hizmetçiler sağlamaktır (Üstel,2004:13).

Kıta Avrupa'sında okulda vatandaşlık eğitimin en kararlı şekilde ilerlediği ülke Fransa olmuştur. Fransa'da vatandaşlık eğitimi öğretim programlarına önce zorunlu dersler olarak dâhil edilmiş, sonra da içeriği ve hedefleri açısından tüm ayrıntılarıyla tartışılmıştır. Fransız devriminin sonrasında, hedefleri ve niteliği kesin olarak belirlenmiş bir yurttaş eğitiminden çok, anayasanın temel ilkelerinin incelenmesi ve öğrencilerde cumhuriyetçi ahlakın belli başlı mitlerine ve sembollerine dayalı bir vatandaş bilincinin geliştirilmesi yönünde çaba göstermişlerdir (Üstel,2004:17).

Kıncal,'ın aktarmasıyla, Horace Mann, 1800'lerin ortalarında, ücretsiz eğitim görme olanağının, tüm Amerika çocuklarını kapsayacak şekilde uygulanması gerektiği görüşünü dile getirmiştir. Mann, daha önceden vatandaşlık hakları ellerinden alınmış olanların yanında yoksul ve göçmen çocuklarını kapsayacak şekilde, tüm çocukların vatandaşlık eğitimi almaları ve Amerikan yönetim sürecini öğrenmeleri gerektiği görüşünü ortaya atmıştır. Bunun yanında ahlaki değerler, vatandaşlık değerleri, anayasal düzene ait yapısal formlar ile tarihsel konular ders içeriklerinde yer almıştır. 1800'lü yılların son dönemlerinden 1900'lü yılların başlangıcına kadar, Amerikalı ve göçmen çocuklarına devlet okullarında verilen vatandaşlık eğitiminin temel amacı, temel kültürel değerleri kazandırmaktı (Kıncal,2004:171).

Kıncal, İngiltere’de hiçbir zaman vatandaşlık eğitiminin, okul programlarında formal bir yer almadığını belirtir. İngiltere’de vatandaşlık eğitimi geleneksel bir ders değildir. Bu bakımdan vatandaşlık eğitiminin uygulanması, tamamen öğretmenler ile okulların bireysel ya da kurumsal ilgi ve isteklerine bağlı olarak gerçekleşmekteydi. Kıncal’a göre, İngiltere’de 1920’li yılların sonu ve 1930’lu yıllar, özellikle vatandaşlıkla ilgili konuların yoğun olarak tartışıldığı bir dönemdir. Bu dönemde totaliter yaklaşımların yayılması korkusuna bir tepki olarak, vatandaşlıkla ilgili uygulamalar, sınırlı ölçüde de olsa okullarda uygulanmaya başlamıştır (Kıncal,2004:182). İngiltere’de İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, dünya vatandaşlığıyla ilgili görüşler, belli ölçüde olumlu tepkiler almıştır. Fakat bu tür bir vatandaşlık eğitimi, genel olarak tüm öğrencileri kapsayacak şekilde benimsenmemiştir. (Kıncal,2004:183).

2.1.4.2. Osmanlı’da Vatandaşlık Eğitimi:

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Dönemini takip eden yıllarda çocuk eğitimine oldukça önem verilmeye başlanmıştır. Bu Dönem’deki çocuklara günümüzdeki Vatandaşlık Bilgisi dersinin temeli olan Terbiye dersleri verilmeye başlamıştır. Osmanlı aydınları özellikle de, eğitim için yurt dışına gönderilen öğrenciler Fransa’daki Cumhuriyetçi gelişmeleri oldukça yakından takip etmişlerdir. Tanzimat Fermanının ilanından sonra artık öğretim programlarına girmeye başlayan Malumat-ı Medeniye derslerine ait kitapların hiç vakit kaybedilmeden yazılmaya başlanmış olması, bu konuyla ilgili Osmanlı aydınlarının bir alt yapısının bulunması bunun bir kanıtıdır. Bu dönemdeki yazılan ders kitapları öncelikle çocuklara terbiye ve ahlâk eğitimi vermeyi amaçlamıştır.

Osmanlı aydınlarından bazıları dönemin kimi dergi ve gazetelerinde çocuk terbiyesi üzerine yazılar yazmaya başlamışlardır. 1862 yılında Münif Paşa'nın Mecmua-i Fünun'da yayınladığı "*Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan*" isimli yazısı bu konudaki ilk örneklerden birisidir. Münif Paşa'nın yazdığı bu eserden sonra, Selim Sabit Efendi'nin 1870 yılında yazdığı "*İlm-i Terbiye-i Etfal*"; Mısırlı Ethem İbrahim Paşa'nın "*Terbiye ve Talim-i Adab ve Nesayihü'l Etfal*" isimli yazıları da bu konuya örnek olarak belirtilebilir. (Akyüz,2001:194). Vatandaşlık eğitimi ile ilgili bu çalışmalar gelişimini sürdürmüş ve önceleri makale şeklinde okuyucuya iletilen görüşler zaman içerisinde kitaplaşmaya başlamıştır.

Osmanlı'da dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin önderliğinde "çocuk tabiatı ve ilm-i terbiye nazariyelerine dayandırılması" amacıyla ilk Malumat-ı Medeniye kitabı 1908 yılında yazılmış ve Malumat-ı Medeniye dersi iptidaî mekteplerin öğretim programlarındaki yerini almıştır (Üstel, 2004:24).

II.Meşrutiyet döneminin öğretim programları incelendiğinde dersin adının ve eğitimin çeşitli kademelerinde yer aldığı yıl ve haftalık ders sayısının farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Nitekim maarif nezaretinin 1911 tarihli genelgesine göre düzenlenen İstanbul Mekteb-i Sultanisi Müfredat Programında dersin adı, "Malumat-ı Medeniye ve Hukukiye ve İktisadiye ve Hükümet-i Nazariye" olarak verilmektedir. 1912 tarihli Vilayet İdadileri Ders Tevzi Cetveli'nde, şehirdeki liselerin Zirai, Sanayi ve Ticari kısımlarında hazırlık, 1. sınıf ve 2.sınıfta "Malumat-ı Medeniye Hukukiye ve İktisadiye" dersinin haftada bir saat okutulduğu anlaşılmaktadır. 1913 tarihinde Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından yayınlanan Ders Müfredatı'nda "Musahabat-ı Ahlakiye (Tarihiye, Sıhhiye ve Medeniye)" öğretim programının girişinde bu dersin ayrıca ders suretinde okutulmayarak çeşitli devrelere bölünmüş şekilde "kıraat

kitaplarında gösterileceği” belirtilmektedir. 1917 tarihli Darülmualimin ve Darülmualimat Nizamnamesi’nde belirtildiği üzere her iki okulun da İptidaiye bölümlerinde okutulacak dersler arasında Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye-i Hukukiye dersi yer almaktadır (Üstel,2004:34-35).

Ahmet Cevdet tarafından 1912 (1328), yılında Rüştüye sınıfları için yazılan “Mektepte Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye Dersleri” adlı kitapta değinilen konular ile 1928 Tarihli Refik Ahmet Tarafından yazılan İlkmekteplerde Yurt Bilgisi kitabında geçen konular çalışmaya ışık tutması açısından önemlidir. Bu kitaplarda yer alan başlıca konu başlıkları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: “Mektepte Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye Dersleri (1912)” kitabı ile “İlkmekteplerde Yurt Bilgisi (1928)” kitabı konularının karşılaştırması tablosu.

1912 Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye Ders Kitabı	1928 İlkmekteplerde Yurt Bilgisi Ders Kitabı
1. Hıfz-ı Sıhhat (Temizlik ve idman alt başlıklarıyla birlikte)	1. Okul hayatı
2. Sarhoşluk ve Neticesi	2. Okulumuzu sevmeliyiz
3. Erken Yatmak ve Erken Kalmak	3. Öğretmenimizi sevmeliyiz
4. Tembellik	4. Ailenin önemi
5. İktisad (Paranızı muhafaza ediniz)	5. Vatan nedir?
6. Çalışkanlık	6. Vatanımızı niçin sevmeliyiz?
7. Küçük Zıyanlar	7. Köy hayatı
8. Tabiat ve Muhassın	8. Hükümet
9. Mütalaa	9. Hükümet çeşitleri
10. İyi Kitaplar	10. Başkentimiz Ankara
11. İlim	11. İntihap
12. Tevazu	12. Millet Meclisi
13. Tahammül ve Gayret	13. Ulu önder Atatürk
14. Teşebbüs-ü Şahsi	14. Şehir ve kasabada hayat
15. Mesut Aile	15. Belediyenin görevleri
16. İhtira’lar ve Muhteri’ler	16. Milletimizi sevmeliyiz
17. Cemiyet-i Beşeriyetin Kütupları	
18. Adalet	
19. Hürriyet- Akla Tâbi Olmak	
20. Hürriyet-i Tefekkür	
21. Kanun-i Esasi ; Hukuk-u Beşer (Hürriyet ve hakk-ı hayat, Hakk-ı Mülk, Mudafa-i Nefs, Kanun Önünde Musavat, Serbest-i Matbuat, Serbest-i Kelam)	
22. Millet Meclisi	
23. Usul-ü İntihabat	

II. Meşrutiyet dönemi kız çocuklarının toplumdaki sosyal rollerinin çok daha iyi kavrandığı bir dönem olmuştur. Bu yönde bir bilincin gelişmesi, kadınlara ilişkin belirli rol modellerinin gelişmesini de gerektirmiştir. Söz konusu rol modellerinin geliştirilmesinde zorunlu ilköğretimin, tıpkı erkek “vatandaş” ın üretiminde olduğu gibi önemli bir yer işgal edecektir. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nde kızlara özel Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye kitapları hazırlanmıştır. Ali Seydi gibi dönemin pek çok aydını tarafından “Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve Medeniye” kitapları yazılmıştır (Üstel,2004:112-113).

Yukarıdaki bilgilerin ışığında Osmanlı Devletinin son dönemlerinde, Tanzimat Fermanı ile başlayıp, Islahat Fermanı ile I. ve II. Meşrutiyet dönemleriyle devam eden süreçte vatandaşlık anlayışındaki gelişmeler dikkate alınarak amaçlanan toplumu yaratmak için eğitime, özellikle de ilköğretime önemli görevler verildiği görülmektedir. Osmanlı Maarif Vekâletinin kendisine verilen görevi yerine getirmek için yaptığı en önemli faaliyet okullarda Malumat-ı Medeniye derslerini okutmaya başlamak ve bu ders için çok sayıda kitap yayınlamak olmuştur. Osmanlı döneminde vatandaşlık eğitimine verilen önemin Cumhuriyet Dönemine de yansıdığı görülmektedir.

2.1.4.3. Cumhuriyet Dönemi’nde Vatandaşlık Eğitimi:

Tanzimat Fermanı ile beraber Osmanlı eğitim sistemi içerisine giren Malumat-ı Medeniye derslerinin Cumhuriyetin ilanından sonra da öğretim programlarındaki yerini aldığı görülmektedir. Yeni kurulan devlet, oluşturmak istediği insan tipini yaratabilmek için tıpkı Osmanlı’da olduğu gibi yine okullara ağırlık vermiştir. Okullarda yeni bir nesil yetiştirebilmek için, çocuklara aşılacak

istenen değerlerin verilebilmesi amacıyla cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yine çeşitli adlarla Vatandaşlık Eğitimi dersi okutulmaya devam edilmiştir.

Türkiye cumhuriyetinin ilk yıllarında devletin ve ulusun inşasında en önemli unsurlardan birisi hiç kuşkusuz vatandaşlık kurumu olmuştur. Atatürk'ün etkin bir şekilde katılımıyla belirlenen 1924 yılında okullarda zorunlu ders olarak okutulmaya başlayan Malumat-ı Vataniye dersi bu önemin en belirgin ve en yalın göstergesidir. Bu ders öğretim programlarında daha sonraları Yurt Bilgisi ve Vatandaşlık Bilgisi adı altında devam etmiştir. Böylece Türkiye'de "cumhuriyetin ulus ve vatandaşlık temelinde kendini yeniden üretmesi" (Keyman ve İçduygu,1998:175), eğitim yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde öğretim programlarında yapılan ilk düzenlemeler, 1924 yılında Vasıf Bey'in bakanlığı sırasında ilkokul, ortaokul ve liselerin ders programlarını değiştirmesiyle gerçekleşmiştir. Bu değişikliklerin yapılmasının en önemli sebebi hiç kuşkusuz, ders kitaplarından Osmanlı döneminin ideolojik görüşlerinden ayıklanarak yerine Cumhuriyetin temel ilkeleriyle uyumlu görüşlerin konulması düşüncesidir. Cumhuriyet döneminin en önemli isimlerinden birisi olan Hasan Ali Yücel'in Malumat-ı Medeniye dersinin adının Malumat-ı Vataniye olarak değiştirilmesi sırasında söylediği "mevzuların Cumhuriyet rejiminin iyiliklerini telkin edecek suretle düzenlenmesi" şeklindeki sözleri bu görüşün bir kanıtı niteliğindedir (Üstel,2004:129).

1924 ders yılında ilkokul öğretim programında yer alan Malumat-ı Vataniye dersi, kız ve erkek ortaokul 2. ve 3. sınıfların ilk dönemlerinde haftada 1 saat olarak, İptidai Darülmualimin'de 5. sınıfta 2 saat, İptidai Darülmualimatında ise 4. sınıfta 2 saat olarak okutulmaktadır (Üstel,2004:129).

1926 yılında İlköğretim Müfredat Programı'yla Malumat-ı Medeniye dersinin adı, bu kez Yurt Bilgisi olarak değiştirilmiştir. Programa göre Yurt Bilgisi dersi, İlkokul 4. ve 5. sınıfların ikinci devrelerinde haftada 1 saat olarak okutulmaya başlanmıştır. 1927–1928 yıllarında açılan Köy Öğretmen Okullarında ise Yurt Bilgisi dersi ikinci ve üçüncü sınıflarda haftada 1 saat, 1931'de Muallim mekteplerinde ise haftada 1 saat olarak verilmiştir (Üstel,2004:131).

1927, 1931,1934 ve 1937 yıllarında yazılan öğretim programlarında Vatandaşlık Bilgisi ders saatleri aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tablolar ortaokullar, liseler, muallim mektepleri ve köy muallim mektepleri şeklinde sınıflandırılmıştır.

Tablo 2: 1931 ve 1937 Tarihli Ortaokullar Öğretim Programında Vatandaşlık Bilgisi (Yurt Bilgisi) Ders Saatleri

Sınıflar	1931 Tarihli Öğretim Programı Ders Saatleri	1937 Tarihli Öğretim Programı Ders Saatleri
1	1	-
2	1	2
3	1	2

Tablo 2'de 1931 ve 1937 tarihli öğretim programlarında, ortaokullarda okutulması gereken Yurt Bilgisi ders saatleri verilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı gibi 1931 yılında ortaokulların tüm sınıflarında Yurt Bilgisi dersi verilmektedir. Fakat 1937 tarihli öğretim programında orta birinci sınıftaki Yurt Bilgisi dersi öğretim programından kaldırılmış, ikinci ve üçüncü sınıflarda 2 saate çıkarılmıştır.

Tablo 3: 1931,1934 ve 1937 Tarihli Liseler Öğretim Programlarında Vatandaşlık Bilgisi (Yurt Bilgisi) Ders Saatleri

Sınıflar	1931 Öğretim Programı Ders Saatleri	1934 Öğretim Programı Ders Saatleri	1937 Öğretim Programı Ders Saatleri
1	1	-	-
2	1	-	-
3	-	-	-

Tablo 3’de liselerde okutulması gereken Yurt Bilgisi ders saatleri verilmiştir. Liselerde 1931 yılında sadece 1. ve 2. sınıflarda Yurt bilgisi dersi varken, 1934 ve 1937 öğretim programlarında bu derse yer verilmemiştir.

1937 tarihli Muallim Mektepleri öğretim programında Yurt Bilgisi dersine yer verilmediği görülmektedir.

Tablo 4: 1927 ve 1937 Tarihli Köy Muallim Mektepleri Öğretim Programlarında Vatandaşlık Bilgisi (Yurt Bilgisi) Ders Saatleri

Sınıflar	1927 Tarihli Öğretim Programı Ders Saatleri	1937 Tarihli Öğretim Programı Ders Saatleri
1	-	-
2	1	1
3	1	1

Tablo 4’de 1927 ve 1937 tarihli Köy Muallim Mektepleri, öğretim programlarında yer alan Yurt Bilgisi ders saatleri verilmiştir. Tabloya göre, 1927

Öğretim programında Köy muallim mektepleri 1. sınıfı hariç diğer sınıflarında birer saat olarak okutulan Yurt Bilgisi dersine 1937 öğretim programında da aynı şekilde yer verildiği görülmektedir.

Tek Partili dönemde Vatandaşlık Bilgisi dersinin farklı isimlerle öğrencilere okutulduğunu belirtmiştik. Vatandaşlık Bilgisi dersi, Malumat-ı Vatanîye, Malumat-ı Medeniye, Yurt Bilgisi, Yurttaşlık Bilgisi, Medeni Bilgiler gibi adlar adı altında okutulmuştur. Taşkiran (1939)'a göre, “Medeni bilgiler, içinde yaşadığımız cemiyetin bir ferdi olarak ne gibi haklarımız ve vazifelerimiz olduğunu öğreten ve bu cemiyetin teşkilatını tanıtan bilgiler” (Taşkiran,1939:1)dir. Bu açıklamada da görüldüğü gibi, Medeni bilgiler öğrencilere, içinde yaşanan toplumun bir bireyi olarak, hakları ve vazifeleri öğreten, devlet teşkilatı hakkında bilgi veren bir derstir. Bu yönüyle Vatandaşlık Bilgisi dersi, öğrencilere hak ve vazifelerini öğreten bir ders olması bakımından önem kazanmaktadır.

Atatürk de Medeni Bilgiler dersinin benzer bir amaç taşıdığını şu sözlerle ifade eder:

“Milletin kurduğu devletin millete, vatandaşlara karşı vazifeleri vardır; fakat devletin de mevcudiyeti, vatandaşlardan birtakım mükellefiyetler, vazifeler talep eder. O halde, devletin millete ve vatandaşların dahi devlete karşı müteakabil vazifeleri, hakları vardır. Devlet hayatını, fikri ve iktisadi hayatı, müştereken yaşayan vatandaşların da aralarında bir takım münasebetleri ve birbirine karşı vazife, mecburiyet ve hakları vardır. İşte vatandaşlara, gerek devlet ve hükümetle ve gerek aralarındaki münasebete nazaran mevcut vazifeleri ve hakları ve umumiyetle devlet teşkilatını öğreten bilgiler, “Medeni Bilgiler” namı altında toplanmıştır” (İnan,1998:15).

Buna ilaveten Atatürk “vatan çocuklarını, iyi vatandaş olarak yetiştirmek için klasik tahsil programları arasında yer alan Yurt Bilgisinin ehemmiyeti malumdur. Bundan başka bu kitapların memlekette yurttaşlara okutulması için temin edilecek

bir tedbirin kıymetli olacağı kanaatinde bulunuyorum” (İnan, 1998) sözleriyle bu dersin okul programlarında yer almasını açık bir şekilde önermiş ve emretmiştir.

Rona (1940)’da öğrencinin ağzından Yurt Bilgisi dersinin kendisine kazandırdıkları anlatılmaktadır. Bu kısımda vatan, millet ve cumhuriyet en değerli üç varlık olarak gösterilmiş ve çocuğun bunları kavramasında yurt bilgisi dersinin araç olduğu anlatılmıştır (Rona,1940:81). Bunun yanı sıra Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında öğrencilere kasabada ve şehirde dikkat edilmesi gereken kurallar anlatılmış ve bu kurallara itinayla uymaları istenmiştir. Vatandaşlık Bilgisi dersine, “toplumu daha medeni ve modern hale getirmek” ve dünyaya böyle görünmek için bu dersten bazı beklentiler söz konusudur:

“Yurdumuzda misafir bulunan yabancılara karşı derli toplu ve medeni bir insan kılığıyla görünmemiz lazımdır. Ahalisi pis, kılıksız olan bir milletin kuvvet ve varlığına kimse inanmaz. Ceketini omuzlarına atarak, düğmelerini açık bırakarak dolaşmak insanın terbiyesinin kılığını gösterir” (Rona,1940:67).

1948 programıyla Yurt Bilgisi dersinin adı yeniden değiştirilerek “Yurttaşlık Bilgisi” olarak değiştirilmiştir. Tek Parti döneminin eğitim programları (1948 İlkokul Programı¹ ve 1949 Ortaokul Programı) Demokrat Partinin iktidarda bulunduğu yıllar boyunca yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Çok Parti hayata geçişin Yurttaşlık Bilgisi derslerine başlıca girdisi “Demokrasi” ünitesi olmuştur. 1948 Programından 20 yıl sonra uygulamaya konulan 1968 ilkokul Programı ile Yurttaşlık Bilgisi dersi ilkokul öğretim programından kaldırılarak Sosyal Bilgiler dersi ile birleştirilmiştir. 1968 programı, 1948 programına göre önemli değişiklikler getirmiştir. Hiç kuşkusuz bu değişikliklerde 1961 anayasasının getirdiği özgürlükçü ortamın büyük katkısı olmuştur. Ortaokul programlarında, ilkokul programına göre

¹ 1948 İlkokul Programı 1968 yılına kadar yürürlükte kalarak Cumhuriyet tarihinin en uzun süre yürürlükte kalan ilkokul programıdır.

daha erken bir değişikliğe gidilmiştir. 1962 yılında yapılan değişikliklerde Ortaokullardaki Yurttaşlık Bilgisi derslerine konuları alt başlılara bölmek şeklinde bazı eklentiler yapılmıştır.²

1969 yılına gelindiğinde Ortaokullarda da Yurttaşlık Bilgisi dersi yeni bir düzenlemeyle Sosyal Bilgiler dersine ilave edilmiştir. Yurttaşlık Bilgisinin bağımsız bir ders olarak yeniden öğretim programlarındaki yerini alması 1980’lerde olmuştur. Talim Terbiye Kurulu 17.06.1985 tarihinde aldığı bir kararla, Ortaokullarda Sosyal Bilgiler başlığı altında okutulan dersin, Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgisi adı altında üç ayrı ders olarak okutulmasına karar vermiştir. 1980 sonrası “okulda yurttaş eğitimi”nin ikinci aşamasını 1990’ların ikinci yarısından itibaren öğretim programlarında yer alacak olan İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi oluşturur. İnsan hakları eğitiminin öğretim programlarında yer alması, 1990’lı yıllarla birlikte ortaya çıkan insan haklarıyla ilgili gelişmelerle ilgilidir. 1997 yılında İlköğretim okullarında “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersinin 7. ve 8. sınıflarda zorunlu ders olarak, ortaöğretim okulları için öngörülen “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersinin ise lise 2. sınıfta seçmeli olarak okutulmasına karar verilmiş ve bu karar uyarınca 1998–1999 öğretim yılında bu derslerin öğretim programları ve haftalık ders saatleri düzenlenerek yürürlüğe konulmuştur (Üstel,2004:241).

2004 yılında alınan bir kararla ilköğretim programlarında köklü değişikliklere gidilmesine karar verilmiştir. Alınan radikal kararlarla eğitimde reform olarak adlandırılan bir döneme girilmiştir. Bu dönemdeki görülen yenileşme ve değişme hareketinden Vatandaşlık ve İnsan Hakları dersi de etkilenmiştir. Yapılan yeni öğretim programlarıyla İlköğretim 7. ve 8. sınıflarda zorunlu ders

² Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ortaokul Programı, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1962.

olarak okutulan Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi dersi 1960'ların sonunda olduğu gibi tekrar Sosyal Bilgiler dersinin içeriğine eklenmiş ve müstakil bir ders olmaktan çıkmıştır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmada literatür taraması, tarihsel betimleme ve yorumsal yaklaşım yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Bu amaçla birincil kaynaklar ve ikincil kaynakların taraması yapılmıştır. Birincil kaynaklar için arşiv taramaları yoluyla, Tek Parti Dönemi vatandaşlık bilgisi derslerinde okutulan vatandaşlık bilgisi ders kitaplarına ulaşılmıştır. İkincil kaynaklar için, o dönemi irdeleyen günümüz kaynak kitaplarına da ulaşılmıştır. İkincil kaynaklarının kullanılmasının amacı Tek Partili Dönemdeki vatandaşlık bilgisi ders kitaplarının yorumlanmasında yardımcı olacağı düşüncesidir.

Çalışmada vatandaşlık genel anlamda ve özellikle tarihi süreç içerisinde tasvir edilmeye çalışılmıştır. Vatandaşlık kavramının geçmişten bu güne gelişimine bakılırken kimi kez karşılaştırma yöntemine başvurulmuşsa da temel yöntem tarihsel betimleme yöntemi olmuştur.

3.1. Evren ve Örneklem:

Araştırmanın evrenini Tek Partili Dönemde (1923–1945) yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitapları oluşturmaktadır.

Çalışmada örneklem olarak Tek Partili dönemde yazılan İlköğretim Vatandaşlık bilgisi ders kitapları arasından, arşivlerde bulunan şu kitaplara yer verilmiştir:

1. Taşkiran, T. (1940), *Yurt Bilgisi*, Maarif Kitabevi, İstanbul.
2. Taşkiran, T.(1939), *Yurt Bilgisi*, Maarif Matbaası, İstanbul.
3. Sander, M. (1934-1935), *Yeni Yurt Bilgisi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul.
4. Sander, M.S,(1945), *Yurt Bilgisi Özü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

5. Rona, T. E, (1940), *Yurt Bilgisi Dersleri*, İstanbul.
6. Maarif Vekaleti, (1933), *İlk Mektep Kitapları V. Sınıf Yurt Bilgisi*, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul.
7. İnan, A. (1998), *Medenî Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK Yayınları, Ankara.
8. Ermat, B. ve Ermat, B. (1943), *Yurt Bilgisi Dersleri*, İstanbul.
9. Danışman, T. T. (1939), *Yurt Bilgisi*, Mustafa Asım Matbaası, İstanbul.
10. Ahmet, R. (1928), *İlk Mekteplere Yurt Bilgisi*, Suhulet Matbaası, İstanbul.

Yukarıdaki eserlerin döneme ait İlköğretim Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarının çoğunu kapsadığı düşünülmektedir. Evren ile örneklem arasında bir özdeşlik olmasa da buna yakın bir temsil söz konusudur.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. TEMEL KAVRAMLAR

Bu bölümde 1923 ile 1945 yılları arasında yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında yer alan kavramlar ele alınacaktır. Bu kavramların döneme ait ders kitaplarında hangi düzeyde ele alındığı araştırılacaktır. Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında geçen bu kavramlardan yola çıkarak Tek Parti döneminde oluşturulmak istenen vatandaş modeli ortaya konulmak istenmiştir.

Bu bölümde, Cumhuriyet, Demokrasi, Hak ve Vazife, Türk Milleti, Devlet, Köylü, Şehirli, Medeniyet, tesanüt, aile, vatan, vatandaş, mektep, kavramları ele alınacaktır. Halk kavramının da önemli bulgu vereceğini düşünerek bu kavramla ilgili tarama da yapılmıştır. Ancak, bu kavrama hemen hemen hiç değinilmediği, bunun yerine daha çok vatandaş ve millet gibi kavramların kullanıldığı görülmüştür. Sadece Ahmet (1928)'de halk “yeryüzünün sahibidir, çalışkandır, hürdür, kendi kendisini idare eder: çalışır, fayda görür: yorulur, insan gibi yaşamak ister. Bu onun hakkıdır” (Ahmet,1928:10) ifadelerine rastlanmıştır. Halk kavramının “vatandaş” veya “millet” kavramları kadar ders kitaplarında yer almamış olmasının nedenleri arasında bu kavramın bir siyasal gruba karşılık gelmemesi, tanımlanmasının belirgin niteliklere bağlı olmaması gösterilebilir.

Vatandaşlık siyasi, hukuki, sosyo-kültürel ve psikolojik boyutları olan bir kavramdır. Dolayısıyla, seçtiğimiz bu kavramların 1923–1945 dönemi vatandaşlık anlayışını yansıtabileceği düşünülmektedir. Bu bölümde ele alınan kavramlar için Afet İnan'ın yazdığı Medeni Bilgiler kitabından da yararlanılacaktır. Bu kitap bizzat Atatürk'ün görüşlerini ifade etmesi bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

4.1.1. Cumhuriyet:

Tek Parti Döneminde yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitapları incelediğinde ülkenin siyasal yapısını anlatması bakımından Cumhuriyet kavramından sıklıkla bahsedilmesi doğaldır. Cumhuriyet'in toplumun gözünde yeni bir yönetim şekli olması bu kavramın halka doğru bir şekilde anlatılma gerekliliğini doğurmuştur.

Ahmet (1928)' e göre, cumhuriyet “bizim hiç kimsenin keyfine, arzusuna tabi olmadan, birbirimize hiçbir zarar ve fenalık getirmeden kendi kendimizi idare etmemiz demektir.” (Ahmet,1928:109). Adı tam olarak konmasa da, Cumhuriyet yönetiminin Türklerin en eski devlet yönetimi olarak topluma sunulması, Cumhuriyet yönetiminin halk arasında daha kolay bir şekilde benimsenmesini sağlamak şeklinde yorumlanabilir. Ahmet (1928)' de geçen “Türk Cumhuriyeti” adlı şiirde Cumhuriyet'in Türklerin en eski yönetim şekli olarak değerlendirilmesi bunun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır:

“Bunun için Cumhuriyet,
Türklerin eski mefkûresi
Bugün ona erdi millet
Yoktur artık endişesi ” (Ahmet,1928:112)

Ele alınan ders kitaplarında Cumhuriyet yönetiminden bahsedilirken, padişahlık idaresinin olumsuz yönlerine değinilmektedir:

“Türkiye eskiden yalnız, kendi menfaatlerini düşünen, halka fenalıktan mazarrattan başka hiçbir faydası dokunmayan padişahların fena idaresi altındaydı. Padişahlık zamanında memleketin bütün kazancı sarayın hazinesine çekilir, yalnız padişahların ve onların etrafındaki dalkavukların keyiflerine harcanırdı, halkın iyiliği, memleketin ilerlemesi düşünülmezdi” (Ahmet,1928:114).

Ahmet (1928)' e göre padişahlar halkın iyiliğini düşünmeyen ve sadece kendi beklentileri için yaşayan, devletin gelirlerini de bu amaç doğrultusunda kullanan insanlardır. Aynı bakış açısını sonraki dönemlerde yazılan Yurt Bilgisi kitaplarında

da görmek mümkündür. Rona (1940)' da padişah ve dolayısıyla Osmanlı yönetimine olan bakış açısını şöyle yansıtmaktadır:

“Yalnız kendi keyfi, kendi dileğiyle iş gören padişahlar, canları istediği zaman yabancı devletlerle harbe girerlerdi. Bu yüzden yurt ordusu boş yere uzak diyarlarda, bitmeyen savaşlarla sürünür dururdu. İstanbul'daki sarayında yüzlerce kadın arasında bir mirasyedi gibi yaşayan padişaha hesapsız para lazımdı. Bütün milletin kan ve ter içinde kazanıp vergi diye verdiği parayı kendi keyfine savururdu. Böylece yurttan ne bir yol, ne bir okul, ne bir hastane yapılırdı.” (Rona,1940: 23).

Her yeni kurulan yönetim, kendi egemenliğini ve otoritesini kurabilmek için bir düşmana ihtiyaç duymaktadır. Yönetimler kendi güçlerini gösterebilmek için kendilerinden olmayan ve kötülüklerin sebebi olarak halka sunulacak “öteki” imgesi oluştururlar. Bu bağlamda, Cumhuriyet aydınlarının kabul ettikleri “öteki” imgesinin padişahlar ve dolayısıyla Osmanlı idaresi olduğu söylenebilir.

Özellikle son Osmanlı padişahı Vahdettin'den bahsederken açık bir şekilde “hain” vurgusu yapılmaktadır. Ahmet (1928)'de “ milletimiz bu güzel cumhuriyet idaresine kavuşuncaya kadar pek çok sıkıntı çekmiştir. Bu güzel idareye nasıl kavuştuğumuzu anlatmadan önce, size biraz padişahlık devrinin fenalıklarını anlatayım” denilerek öğrencilere son Osmanlı padişahı Vahdettin hakkında bazı olumsuz ve yerici ifadeler yer verilmiştir. Taşkiran (1939)' da “Son Osmanlı padişahı Vahdettin yalnız bizim için değil, bütün dünya milletleri için bir hıyanet numunesidir” (Taşkiran,1939:13) denilerek bu yerici ifadeler daha da abartılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yazılan Yurt Bilgisi kitaplarında olduğu gibi ilerleyen yıllarda yazılan Yurttaşlık Bilgisi kitaplarında da Osmanlı Devletinden bahsedilirken olumsuz bir bakış açısıyla konunun ele alındığını görülmektedir.

Örneğin Ermat (1943)'deki ifadeler bunun bir göstergesidir:

“Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı sultanlığı yıkıldıktan sonra kuruldu. Osmanlı devletinin başında bir padişah bulunuyordu. Bu padişahlar

Osman oğulları soyundan gelirdi. Bu soy son yüzyıllarda bozulmuştu. Padişahların çoğu bilgisiz kişilerdi. Osmanlı devletinin idare tarzı da Cumhuriyete hiç benzemezdi. Padişahlar ve memurları devlet işlerini görürken ulusun ne düşündüğünü akıllarına bile getirmezlerdi. Her ne kadar imparatorluğun son yüzyılı içinde devlet işlerinde ulusun sesini duyurmak için bir Millet Meclisi kurulmuş ise de Padişahın kudreti yanında bu meclisin kuvveti yok gibiydi. Meclisi Padişah toplar, istemezse dağıtırdı. Cumhuriyet kurulduktan sonra Türklük, dünya üzerinde layık olduğu yeri aldı (Ermat, 1943:30).

Yukarıda ders kitapları arasında bazılarının, Osmanlının kuruluş ve yükseliş dönemindeki padişahları bu kötölemenin dışında tuttuğunu söylemiştik. Ermat (1943)'de Osmanlı idaresinin son yüzyılda bozulduğu belirtilerek, Osmanlı'nın kuruluş ve yükselme dönemlerindeki padişahları bu ifadelerden tenzih edilmiştir.

Padişahı ve dolayısıyla Osmanlı idaresini karalayan üslup 1940'lı yıllarda da varlığını ders kitaplarında hissettirmiştir. 1920'li yıllara ait incelediğimiz kitaplarda padişah ve Osmanlı yönetimiyle ilgili görüşlerin 1940'lı yıllarda da değişmediği görülmektedir. Sander (1945)' e göre;

“Eskiden milletimizin başında padişah denilen adamlar vardı. Bunlar milleti düşünmezler, hep kendi zevklerini düşünürler ve halkı bir esir sürüsü sayarlardı. Avrupa'da yeni fikirlere, yeni temellere göre hükümetler kurulmuştu. Oysa ki bizde, ne zaman bir yenilik hareketi başlasa, hemen eski kafalı, cahil adamlar, bu yeniliğin kötü olduğunu söylerler, halkı kandırırlardı. *Ulusumuz yıllarca padişahların zulmü altında inledi*” (Sander,1945:31, vurgu eklendi).

Geçmişe yönelik bu yeric ifadelerden sonra cumhuriyetin iyiliklerini anlatan ifade ve bilgilere yer verilmiştir. Ahmet (1928)'de yer alan, “Cumhuriyet en iyi idare şeklidir, insanlar hür olarak doğar, hür olarak yaşamak isterler. Artık hiç kimse kimsenin esiri olamaz, hele büyük bir halk kütlesi asla tek bir adama bağlanamaz” (Ahmet,1928:115) gibi ifadeler Cumhuriyet rejiminin halk arasında kabul görmesinin amaçlandığının göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cumhuriyetin iyilikleri arasında yurdu düşmandan kurtarma da dâhil olmak üzere pek çok iyilik sayılmaktadır.

“Düşmanları boğarak sevgili yurdu esirlikten kurtaran, şanlı bayrağımı onların kirli ayakları altından alarak göklere çıkararak ve milletimi en yüksen ve ileri duruma ulaştıran, Cumhuriyetimdir. Göğsümü gere gere, korkmadan, çekinmeden bütün dünyaya haykırabilirim: Türküm... Türklüğümle, büyüklüğümle, Cumhuriyetimle öğünüyorum!”(Rona, 1940:78)

Rona (1940)'da geçen ifadelerle hem cumhuriyet idaresine hem de millete bir yücelik atfedilmek istenmiştir. Rona'ya göre yurdu esirlikten kurtaran, milleti daha ileri bir düzeye kavuşturan Cumhuriyet'tir.

Klasik dönem cumhuriyetçi yazarların öngördüğü yurttaşlık nitelikleri ders kitapları aracılığıyla kazandırılmak istenen hedef davranışlar olarak benimsenmiştir. Şöyle ki, Cumhuriyetçiliğin, toplumsal değerleri, bireysel menfaatlerden üstün tutma ideali; vatandaşlardan gerekirse, toplumun genel menfaatleri doğrultusunda, bireysel özgürlüklerden fedakârlık etmelerinin istenmesi, milli menfaatlerin her şeyin üstünde tutulması gibi erdemler dönemin ders kitaplarında yer alan konuların başında gelmektedir:

“Milletimizi çok sevmeliyiz. Hep onun iyiliğini düşünmeliyiz. Bir ambar buğday içinde tek bir buğday ne ise, biz de millet için öyleyiz. Bizim iyiliğimiz rahatımız, milletin iyiliğine ve rahatına bağlıdır. Onun için kendimizden ziyade milleti düşünmeliyiz. Milletimizin zararına olarak kendi menfaatlerimize çalışmaktan sakınmalıyız. Milli menfaati her şeyden yüksek tutmalıyız. Benliğimizi Türk benliği içinde hamur etmeliyiz. *Kendimizin menfaatlerimizi, milli menfaatin önüne feda etmeliyiz*”(Maarif Vekaleti,1933:65-66, vurgu eklendi).

Maarif Vekâleti (1933), tarafından hazırlanan ders kitabında toplumsal çıkarların bireysel çıkarların üzerinde tutulması gerektiği vurgulanmıştır. Ders kitaplarında yer alan bu ifadelerle, Cumhuriyetin istediği vatandaş modelinin temellerinin atıldığı görülmektedir.

Cumhuriyet yönetiminin en önemli unsurlarından birisi hiç kuşkusuz siyasi yaşama katılma sorumluluğudur. İncelenen dönemdeki ders kitaplarında vatandaşların seçimlere katılmalarının önemi üzerinde sıklıkla durulmuştur. Fakat burada bir nokta dikkat çekmektedir. Seçimlerde aday gösterilecek kişilerde bir ayrıcalık bulunması gerektiği belirtilmiş ve toplumun “en akıllı” veyahut da “en aydın ” insanların seçilmesi halktan istenmiştir. Ahmet (1928)’de “Biz hepimiz işimizi, gücümüzü bırakamayacağımız için aramızdan en akıllılarımızı en münevverlerimizi en iş bilenlerimizi seçip kendimize vekil tayin ettik, Ankara’ya gönderdik.”(Ahmet,1928:108) ifadeleriyle bu anlayışı sergilemektedir.

İnan (1998)’de, seçimler sonunda demokrasi yönetiminin tam olarak yaşayabilmesi ve gelişebilmesi için en uygun ortamının Cumhuriyet idaresi tarafından sağlanacağı belirtilmiştir.

“Cumhuriyet, demokrasinin bütün manasıyla, ideali, milletin heyeti umumiyesinin aynı zamanda, idare eden vaziyette bulunabilmesini, hiç olmazsa devletin son iradesini, yalnız milletin ifade ve izhar etmesini ister. Cumhuriyette son söz, millet tarafından müntehap meclistedir (İnan,1998:32).”

Atatürk demokrasinin yerleşebilmesini Cumhuriyet yönetimin devamına bağlamıştır. Osmanlı Devleti’ndeki padişahlık idaresinin tersine Cumhuriyet’te son sözü söyleme yetkisinin seçimler sonunda işbaşına gelen meclise ait olduğu belirtilmiştir. Bu sayede milletin, devlet idaresinde söz sahibi olarak, Cumhuriyet yönetimini benimsemesinin amaçlandığı görülmektedir.

1923–1945 yılları arasında yazılan Vatandaşlık bilgisi ders kitaplarında Cumhuriyetin eğitim alanında ulaşmak istediği hedefler de yer almaktadır. Böylece öğrenciler, bu hedeflerden haberdar edilerek, öğrencilerden çalışmalarına bu amaçlar doğrultusunda yön vermeleri istenmektedir. Taşkiran (1940)’da konuyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

“Cumhuriyetimizin maarif ve terbiyede götüğü gayeler şunlardır:

1. Milliyetçi, halkçı, inkılâpçı, cumhuriyetçi, laik ve devletçi vatandaşlar yetiştirmek.
2. İlk tahsili fiili olarak umumileştirmek, en uzak köylere varıncaya kadar bütün vatandaşlara okuyup yazmak, hak ve vazifelerini öğretmek, hayatlarında ve mesleklerinde gerekli olan hüner ve kabiliyeti kazandırmak.
3. Yeni nesillere bütün tahsil derecelerinde kendilerini hayatlarında muvaffak kılacak bilgiler kazandırmak. Bu suretle bilgiyi yurttaş için hayatta başarı elde ettiren bir vasıta haline getirmek mümkün olur.
4. Cemiyet hayatında hürriyet ve nizamın birleşmesine dayanan hakiki ahlak ve fazileti hâkim kılmak. (Taşkiran, 1940:108).

Taşkıran (1940)’da sıralanan amaçlara bakıldığında, 1940’lı yıllarda eğitimin Atatürk ilkelerine bağlı, bütün hak ve vazifelerinin farkında olan, kendi hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan bilgileri bünyesinde toplayan, ahlaklı ve faziletli bireyler yetiştirmenin amaçlandığını görülmektedir.

Rona (1940)’da, öğrencilerden Cumhuriyetin onlara verdiklerine karşılık, öğrencilerden cumhuriyete sahip çıkmaları istenmektedir. Cumhuriyet yönetimine karşı olan borcun ancak bu şekilde ödenebileceği belirtilmektedir.

“Yurttaş! Yalnız seni gözeterek senin için canla, başla çalışan Cumhuriyetini ne kadar sevsen gene azdır. Seni bu günkü rahat yaşama durumuna yükselten Cumhuriyetine karşı borcunu ancak bununla ödeyebilirsin. Onu her şeyden üstün tutmak, onu her zaman canından çok korumak.” (Rona,1940: 49).

Tek Partili dönemde yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında yer alan bu bilgilerden yola çıkarak, Cumhuriyetçilik kavramı çerçevesinde, devletin yetiştirmek istediği vatandaş modeli hakkında bazı çıkarımlara ulaşmak mümkündür. Tek Partili dönemde devlet, Cumhuriyetçi erdemlerden olan, toplumun menfaatlerini, bireysel menfaatlerin üzerinde tutan, ortak akıl ile hareket eden, seçimlere etkin bir şekilde katılan bir vatandaş modeli istemektedir.

4.1.2. Demokrasi:

Demokrasi, haklın yönetimi, halkın kendi kendisini yönetmesi anlamına gelen siyasi bir yönetim biçimidir. Genel olarak temsil, çoğunluğun yönetimi, partiler arası karşıtlık ve yarışma, alternatif hükümet şansı, kontrol, azınlık haklarına saygı gibi temel kavram ve düşüncelerle belirlenen politik bir sistemdir. Demokrasi, genel ifadesini, yöneticilerin yönetilenler tarafından seçilmesi düşüncesinde, yönetimle halk arasındaki ilişkilerin niteliğinde, yurttaşlar arasında ekonomik bakımdan büyük farklılıkların olmaması gerektiği görüşünde bulan, bireylerin doğuştan getirilen ve sonradan sağlanan, ırk ya da mezhebe dayalı ayrıcalıkları olmaması gerektiğini savunan, kısacası bir eşitlik fikri, yani toplumdaki iktidar sisteminin, insanlar arasındaki farklılıklara göre değil de, benzerliklere dayanması gerektiği tezi üzerine yükselen yönetim tarzı, eşitlik ilkesine dayalı yaşam biçimi (Cevizci,1999:211) olarak tanımlanabilir.

Demokrasi kavramı incelediğimiz ders kitapları içinde cumhuriyet kavramı kadar önem arz eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

İncelenen ders kitaplarında, demokrasinin tanımlaması yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat ders kitaplarında bu açıklamaya gidilirken bir nokta dikkat çekmektedir. Danışman (1939)'da Cumhuriyet ile Demokrasi kavramları büyük oranda aynı anlamları ifade etmek için kullanılmıştır. Demokrasi ile Cumhuriyet ayırımına tam olarak değinilmemiştir. Bu iki kavram birbiri içinde bir bütünlük oluşturacak şekilde öğrencilere sunulmuştur:

“Demokrasi millet hâkimiyeti, halk hükümeti demektir. Bir milletin yabacı bir milletten veya devletten direktif almaksızın doğrudan doğruya ve bütün hâkimiyetini kullanarak kendi kendini idare etmesi tam bir demokrasidir. Demokrasinin en doğru ve akla uygun şekli cumhuriyettir (Danışman 1939:16).”

Burada da görüldüğü gibi demokrasi-cumhuriyet ayrımına tam olarak girilmemiştir ama öte yandan demokrasinin en doğru ve en akla uygun şekli olarak cumhuriyetin gösterilmesi gerçekte böyle bir ayrımın olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Daha önce de belirtildiği gibi, cumhuriyet yönetim şekli ile Türklerde yönetim şekli arasında bir uygunluk olduğu vurgulanan konular arasında yer almıştır. Benzer yaklaşım demokrasi kavramı için de geçerlidir. İncelenen ders kitaplarında demokrasinin, egemenliğin millete verilmesi esasına dayanan bir sistem olduğu üzerinde durulmuştur. Atatürk'e göre; "Demokrasi prensibi, hakimiyeti istimal eden vasıta ne olursa olsun, esas olarak milletin hakimiyete sahip olmasını ve sahip kalmasını icap ettirir (İnan,1998:31)". Atatürk (zikreden İnan A:1998), bu sözleriyle demokrasi ile millet egemenliğinin bütünlüğü üzerine vurgu yapmaktadır.

İncelenen ders kitaplarında demokrasi fikrinin, Türklerin tarih sahnesine çıkmasıyla beraber, Türkler arasına yaşam bulduğundan bahsedilmektedir. "Demokrasi fikri çok eskidir"(Taşkiran,1939:17) ifadesiyle Türklerin eski devirlerde de -ki burada eski devirler olarak İslamiyet öncesi Türk tarihi kastedilmektedir- demokrasiyi yaşamlarında uyguladıklarını anlaşılmaktadır.

"Eski Türklerde de demokratik idare tarzı vardı. Bütün büyük işler halk toplantılarında görüşülür ve karara bağlanırdı. 'kurultay' namını alan bu toplantılara eli silah tutabilen herkes gelirdi. Reis vaziyetinde olan hanlar kurultayların dileğiyle seçilerek iş başına gelirlerdi. Hanların vazifeleri kurultaylar tarafından konulan 'töre' lere uygun olarak devlet işlerini görmek, vatan ve milleti korumaktı. Bu hanlar kendilerinden beklenen ve istenilen işleri yapmazlarsa yine kurultay tarafından sorguya çekilir ve lazımsa ceza görürlerdi. Görülüyor ki Türklerde ta ilk zamanlardan beri milletin kuvvetine dayanmak, millet hâkimiyetini her şeyin üstünde tutmak isteği vardı." (Taşkiran,1939:18).

Taşkıran (1939)'da, eski Türklerin demokrasiyi toplum içerisinde yaşadıklarından bahsedilmektedir.

1923–1945 yılları arasında yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında Osmanlı’dan kalan mirasın reddedildiğini daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Fakat Taşkiran (1940)’da bu genel kanının tersi bir tablo çizilmektedir. İncelediğimiz bu kitabın bazı bölümlerinde demokratikleşme olgusu sadece Cumhuriyetin ilanı ile beraber başlayan bir gelişme olarak değerlendirilmemiştir. Demokratikleşme bir “süreç” olarak kabul edilmiş ve salt Cumhuriyet ile sınırlandırılmamıştır:

“Türk milleti, bugünkü Cumhuriyet devrine ve onun temel kanununu olan Teşkilat-ı Esasiye kanununa kolayca kavuşmamıştır. Bu mes’ut günlere erişebilmek için milletçe çok zahmetler çekilmiş, yüz yıla yakın bir hazırlık ve uğraşma devri geçirmiştir (Taşkiran,1940:2).”

Taşkiran (1940)’da görüldüğü gibi Cumhuriyet yönetimine Osmanlıdan kalan bir mirasın varlığı kabul edilmiştir. Geçmişten gelen mirasın reddedilmediği görülmektedir. Burada Teşkilat-ı Esasiye bir ilk olarak gösterilmemiş onun bir hazırlık safhasından geçtiği belirtilerek, köken olarak Meşrutiyet devrine kadar inilmiştir.

İncelenen ders kitaplarında devletin idari yapısı hakkında da bilgiler yer almaktadır. Taşkiran (1939)’a göre;

“Memleketimizde teşri kuvvet ve İcraî kuvvetin ikisi de Büyük millet meclisindedir. Kanunları mebuslar yaparlar. Bu suretle teşri kuvvet kendini gösterir. Meclis icrai kuvvetin reisini ‘Cumhurreisini’ mebuslar içinden seçer. Bu suretle seçilen Cumhurreisi yine mebuslar arasından başvekili, o da yine mebuslar arasından vekil arkadaşlarını seçer. Meclise takdim eder, meclis bu hükümeti uygun görürse itimat reyi verir. Görülüyor ki bizde gerek Teşriî kuvvet, gerek icraî kuvvet büyük millet meclisinde toplanmıştır. (Taşkiran,1939: 16).”

Bu ifadelerde dikkati çeken husus 1939 yılında hala ülkede kuvvetler birliği ilkesinin anayasal düzeyde varlığını devam ettirdiğinin ifade edilmiş olmasıdır. Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında kanun üstünlüğü üzerine bir vurgu yapıldığı görülmektedir. Fakat kanun üstünlüğünden bahsedilirken kanunlara itaatın

zorunluluğu üzerinde durularak sert bir ifade tarzı kullanılmıştır. Bu üslubun seçilmesinin bilinçli bir politikanın ürünü olduğu düşünülmektedir. Kanunlara uymayanların sert bir biçimde kanunlara uymalarının sağlanması gerektiğine değinilerek, bu hususun halkta az da olsa bir baskı unsuru olarak kullanılmaya çalışıldığı göze çarpmaktadır:

“Cumhuriyet vatandaşları kanunu her kuvvetin üstünde bilir ve onu sayarlar. Kanuna karşı saygısızlık gösteren, riayet etmek istemeyen bazı insanlar olabilir. Kanuna itaatsizlik milletin arzusuna ve menfaatlerine aykırı hareket etmek demektir. Kanun bu gibiler için yaptıkları itaatsizliğin derecesine göre muhtelif cezalar tayin etmiş ve bunları kanuna zorla itaat ettirmek için teşkilat yapmıştır. Kanunlara itaat ve hürmet, her vatandaşın milli ve ahlakî bir vazifesidir” (Taşkiran, 1940:32)

Tek Partili dönemde yazılan, Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında demokrasinin siyasi boyutu üzerinde durularak, demokratik sistemlerin amacı, bireylerin siyasi özgürlüklerinin sağlanması olarak ifade edilmiştir. İnan (1998)’de , “Bizim bildiğimiz demokrasi, bilhassa siyasidir. Onun hedefi, milletin idare edenler üzerindeki murakabesi sayesinde, siyasi hürriyeti temin etmektir” (İnan,1998:31) şeklindeki ifadesiyle Atatürk demokrasinin gerçek amacının siyasi özgürlüklerin sağlanması olduğunu belirtmiştir.

Ele aldığımız ders kitaplarında her ne kadar siyasi özgürlükler üzerinde bir vurgu yapılsa da, bireysel özgürlüklere de değinilmeden geçilmemiştir. İnan (1998)’de bu konuda şöyle denmektedir;

“Asri demokraside, ferdi hürriyetler, hususi bir kıymet ve ehemmiyet almıştır; artık ferdi hürriyetlere devletin ve hiç kimsenin müdahalesi mevzubahis değildir. Ancak bu kadar yüksek ve kıymetli olan ferdi hürriyetin medeni ve demokrat bir millette, neyi ifade ettiği, hürriyet kelimesinin mutlak surette düşünebilen manasıyla anlaşılabilir. ‘mevzubahis olan hürriyet, içtimai medeni insan hürriyetidir.’ Bu sebeple ferdi hürriyeti düşünürken, her ferdin ve nihayet bütün milletin müşterek menfaati ve devlet mevcudiyeti göz önünde bulundurmaya lazımdır” (İnan:1998:52).

Atatürk (zikreden İnan:1998), kişilerin bireysel özgürlüklerinin önemi üzerine vurgu yapmıştır ve bu özgürlüklere hiçbir kişi ve kurumun müdahale edemeyeceğini belirterek aslında bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığını ifade etmiştir. Fakat her ne kadar bireysel hak ve özgürlüklere önem verildiğini anlatmaya çalışsa da, metnin geneli üzerinde bir değerlendirme yapacak olursak, sosyal hak ve özgürlüklerin, toplumun genel menfaatlerinin, bireysel hak ve özgürlüklerden daha önde tutulduğu görülmektedir.

Atatürk (zikreden İnan:1998), vatandaşın gerektiği zamanlarda bireysel hak ve özgürlüklerinden feragat etmeleri gerektiğini de belirtmiştir. Devletin bazı dönemlerde bireysel hak ve özgürlükleri sınırlayabileceğini bu sınırın ne ölçüde olacağını ise devlet tarafından belirleneceğini söylenmektedir:

“Ferdî hürriyetin ne kadarından feragat edilmesi lazım geleceği, içinde bulunulan zamana ve memlekete göre değişir. Müstesna zamanlar, müstesna tedbirler icap ettirebilir. Bir de hürriyetin suiistimali, hürriyetin muvakkat, lakin geniş miyasta tehdidini icap ettirebilir. Bütün bu tedbirleri ve tahditleri tanımak lüzumu, devlet fikri ve mefhumunu ifade eder. Bu husustaki tedbirlerin şiddetini ve hudutlarının genişliğini ölçmek büyük bir sanattır. Devlet sanatı işte budur. Bu sanatta isabetin derecesi hürriyetlerin hudutlarını çizen kanunda görülebilir. Çünkü bu hudut ancak kanun marifetiyle tespit ve tayin edilir. Her halde vatandaşların, umumi hürriyet ve saadeti için fertlerden ancak devlet için zaruri olan bir kısım hürriyetlerin bırakılması istenebilir.” (İnan,1998:53).

Atatürk, Afet İnan'a yazdırdığı Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabı aracılığıyla vatandaşlara, toplumsal hayat içerisinde demokrasi anlayışını yerleştirmeye çalışmıştır:

“Türkiye’de hiçbir kimse fikirlerini bir başkasına kabul ettirmeye kalkışamaz ve böyle bir şeye müsaade edilmez. Artık samimi mutekitler, derin iman sahipleri, hürriyetlerin icaplarını öğrenmiş görünüyorlar. Bütün bunlarla beraber, din hürriyetine umumiyetle vicdan hürriyetine karşı taassupsuzluk hasıl olmuş mudur?” (İnan,1998: 56).

İnan (1998)'ın kitabındaki bu ifadeler, Atatürk'ün toplumda ifade özgürlüğünü savunduğunun ve bireysel fikirlerin başka bireylere zor kullanarak kabul ettirilemeyeceğini düşündüğünün bir göstergesidir.

Atatürk, toplum içindeki farklılıkları bir zaaf olarak değil de tam tersine bir zenginlik olarak algılamıştır. “Şüphesiz, fikirlerin, itikatların başka başka olmasından, şikâyet etmemek lazımdır. Çünkü bütün fikirler ve itikatlar, bir noktada birleştiği takdirde, bu hareketsizlik alametidir” (İnan, 1998:57).

Atatürk (zikreden İnan:1998), toplum içerisinde, insanların düşündüklerini rahatça söyleyebilmeleri gerektiği düşüncesini benimsetme çabası içerisinde.

Şöyle ki;

“Vatandaşlar, kendi talim ve terbiyeleri için ve umumun menfaatleri noktasından, fikirlerini teati etmelidirler. Düşündüklerini istedikleri gibi söyleyebilmelidirler. En büyük hakikatler ve telakkiler, fikirlerin serbestçe ortaya konması ve teati edilmesi ile meydana çıkar ve yükselir” (İnan,1998:58).

İnan (1998)' de geçen bu pasajda dikkat çeken bir nokta bulunmaktadır. Atatürk'ün düşünce hürriyetinden dahi bahsederken toplumun menfaatleri ön planda tuttuğu görülmektedir. Buradan Atatürk'ün, insanların düşüncelerini “toplumun menfaatleri doğrultusunda”, serbestçe ortaya koymalarını beklediği sonucu çıkarılabilmektedir.

Döneme ait ele aldığımız Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında egemenliğin kime ait olacağı konusuna yer verilmiştir. Gerek monarşilerde gerekse oligarşik devlet sistemlerinde yöneticiler egemenlik hakkını Tanrı'dan aldıklarını ifade etmektedirler. Döneme ait ders kitaplarına baktığımızda, bu anlayışın yerini demokratik bir anlayışa bıraktığını görmekteyiz. Burada egemenlik artık Tanrı tarafından verilmiş bir hak olmaktan çıkarılarak, millete verilmiştir. Ders

kitaplarındaki bu anlayışın, Tek Partili dönemde yaşanan laiklik düşüncesinin bir ifadesi olarak görmek mümkündür:

“Gerek monarşide gerekse oligarşide devleti idare edenler hâkimiyeti Allah’tan aldıklarını kabul etmişlerdir. Demokrasilerde ise hâkimiyet gökten yeryüzüne, millete, halka inmiştir. Devleti idare edenlerin elindeki hâkimiyet millet tarafından verilmiş olduğu için devlet artık millettten başka, ayrı bir varlık değildir (Taşkiran,1939:14)”

Taşkıran (1939)’ın ifadesinde Tek Parti dönemindeki seküler anlayışın yansımalarını görmek mümkündür.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, “Demokrasi” kavramı çerçevesinde Tek Parti dönemindeki ideal vatandaş modelinde, demokrasiyi benimsemiş, bireysel özgürlüklerinin farkında olan fakat gerektiğinde toplumun menfaatleri doğrultusunda bireysel özgürlüklerinden fedakârlık yapabilecek, egemenliğin dinî kurumlarda olmadığı aksine tamamen millette olduğu laik bir vatandaşlık anlayışı görülmektedir.

4.1.3. Türk Milleti ve Milliyetçilik:

İncelediğimiz kitaplarda birden çok millet tanımına rastlanılmaktadır. Bunlar arasında bazı farklılıklar olsa da genel olarak Atatürk’ün yaptığı tanım esas alınmıştır. Millet tanımlarının içinde Afet İnan tarafından yazılan, Atatürk’ün de bizzat yazımına katkıda bulunduğu Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabındaki millet tanımlamaları Atatürk’ün millet anlayışını yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır.

Medeni Bilgiler kitabında Atatürk birisi genel olarak millet, ikincisi ise Türk milletini meydana getiren unsurlar olmak üzere iki tanım verir. Genel olarak millet tanımını şöyledir:

“Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan, beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir (İnan, 1998: 24).”

İnan (1998)'de, Atatürk'ün genel millet tanımlamasında zengin bir geçmişe sahip olan, beraber yaşama konusunda ortak bir istek içinde olan, ortak iradeye sahip olan insanların bir araya gelmesiyle meydana gelen bir topluluk olarak tanımlanmaktadır. Atatürk'ün bu tanımında, ırk ve kökene dayalı bir millet tanımlaması yapmaktan kaçınıldığı görülmektedir. Atatürk bu tanımlamasında “ortak yaşama duygusu”, “ortak irade” gibi daha kültür-üstü, evrensel öğeler kullanmıştır. Bu tanım literatürde sözleşmeye dayanan millet tanımı olarak bilinmekte ve millete dâhil olmayı sonradan edinilebilir özelliklere dayandırmaktadır.

Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı döneminde sunduğu tanım ile Medeni Bilgilerde kullandığı başka bir tanım yukarıdaki tanım arasında büyük bir benzerlik vardır. “Türk Milletinin Mutaleası” başlığı altındaki ilk cümle “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir (İnan,1998:18)” ifadesi ile başlamaktadır. Birinci anlamdaki millet tanımında soy birliğine dayanan bir anlayışının olmadığı görülmektedir.

Ancak, ikinci bir tanım olarak alabileceğimiz özelde Türk milletinin tanımını veren ifadelerde daha tarihsel, kültürel ve etnik unsurların ön plana çıktığını görüyoruz. Atatürk, Türk milletinin ortaya çıkışında etkili olan doğal ve tarihi unsurları şöyle sıralamaktadır:

1. Siyasi varlıkta birlik.
2. Dil birliği
3. Yurt birliği.
4. Irk ve menşe birliği.
5. Tarihi karabet.
6. Ahlaki karabet.

Böyle bir tanımlamada sözleşmeye dayalı bir millet anlayışının değil, sosyolojik, tarihsel ve etnik unsurların ön plana çıktığı görülecektir. Bu iki tanım doğrultusunda döneme ait diğer Vatandaşlık Bilgisi yazarlarının millet tanımını incelemekte fayda olacaktır.

Döneme ait vatandaşlık bilgisi kitaplarında yer alan millet tanımlarını incelerken kitapları, Medeni Bilgiler Kitabının yayımlandığı tarihten önce yazılanlar ve sonra yazılanlar olarak gruplamakta fayda olacağı kanısındayız. Böyle bir ayrıma giderek Atatürk'ün millet tanımından önceki dönemlerde yapılan millet tanımları ile Medeni Bilgiler kitabından sonra yapılan millet tanımları arasında bir fark olup olmadığını bulunmaya çalışılacaktır.

Sander'e göre; "Türkler, tarihin en eski ve müstakil milletidir. Bir soydan gelen, bir dille konuşan, duyguları bir olan insan kümelerine millet derler" (Sander, 1934-34:93). Mithat Sander'in tanımında, Atatürk'ün ikinci tanımına benzer bir tanımla görmekteyiz. Diğer taraftan, Taşkiran (1939)'da yapılan millet tanımında Sander'in tanımından farklı olarak Atatürk'ün genel millet tanımından etkilenme görülmektedir. Taşkiran milleti; "müşterek bir mazisi olan, aynı dili konuşan, aynı duygu ve düşünceyi taşıyan, aynı ülkeye bağlanan insanların vücuda getirdikleri topluluğa denir" (Taşkiran 1939:8) şeklinde tanımlamıştır. Yine aynı şekilde Danışman tarafından yazılan 1939 tarihli Vatandaşlık Bilgisi kitabında "Millet: dil, düşünüş ve ideal birliğiyle birbirine bağlı bulunan yurttaşların kurdukları sosyal bir topluluk ve varlıktır (Danışman,1939:13)" ifadesi kullanılmıştır. Bu bilgilerden yola çıkarak, Medeni Bilgiler kitabı yayımlandıktan sonra yazılan Vatandaşlık Bilgisi kitaplarında, Atatürk'ün görüşlerinden etkilenme olduğu, yazılacakların Atatürk'ün görüşleriyle çelişmemesine dikkat edildiği görülmektedir.

İncelenen Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında Türk milletini oluşturan öğelere de yer verilmiştir. Taşkiran, Milleti oluşturan bu öğeleri şu şekilde sıralanmıştır:

1. Yurt birliği
2. Dil birliği
3. Tarih birliği
4. Kültür birliği
5. Ülkü birliği' dir (Taşkiran,1939:7).

Taşkıran, bu öğelerin hiç birisinin tek başına bir milleti oluşturamayacağını belirtir. Bir topluluğun millet olabilmesi için yukarıdaki özellikleri bir arada bünyesinde bulundurması gerektiği belirtilmiştir.

Yukarıdaki tanımlarda dikkat çeken noktalardan biri din birliğine döneme ait ders kitaplarında milleti oluşturan öğeler arasında yer almamasıdır. Danışman bunu şöyle açıklar:

“Din birliği ile bir milletin teşkili icap etmez. Milletleri ayrı fakat dinleri bir milyonlarca Müslüman ve Hıristiyan olduğu halde bunlar bir millet değildir. Bunlara Müslüman milleti Hıristiyan milleti denmez. Din birliği milletler arasında bir sempati uyandırabilir. Müstesna olarak ırk birliği olmayan bazı milletler de vardır. Mesela Amerikalılar ayrı ayrı ırklara mensup oldukları halde dil ve ideal birliğiyle bir millet teşkil etmişlerdir (Danışman, 1939:13–14).”

Din birliğinin bir milletin bir araya gelmesinde etkili bir unsur olup olmadığı tartışılmış sonuçta; dinin ilk cemiyetlerde birleştirici bir bağ olduğu fakat orta çağdan itibaren dinin bu özelliğini kaybettiğini, bugün aynı milli birlikler içinde başka başka dinler ve aynı dinden olan insanlar arasında da farklı farklı milletler olduğu belirtilmiştir. Din birliğinin milleti oluşturan öğeler arasında sıralanmamasında, Tek Partili dönemde yaşanan laik anlayışın etkisi olduğu söylenebilir.

Atatürk'ün ölümünden sonra yazılan Vatandaşlık bilgisi ders kitaplarında millet tanımlamalarında, eskiye oranla daha keskin ifadelerin kullanılmaya başladığını görmekteyiz. Bu dönemde yazılan ders kitaplarında tanımlamalar “ırk ve köken” temelli olmaya başlamıştır. Danışman (1939)'da, ders kitaplarında ırklar derilerinin rengine göre sınıflandırılmışlardır. Fakat bu sınıflandırmanın doğru bir sınıflandırma tarzı olmadığı da tartışılmıştır. İrklar bir de kafatası şekline göre ayrılmışlar kafatasının genişliği, uzunluğu ve arasındaki fark ve nispete göre ayırt etmek daha doğru bulunmuştur. O dönemdeki ders kitabı yazarlarına göre; kafatası kolay kolay değişmeyeceği ve babadan çocuğuna genetik olarak geçeceği için değişmez bir ölçü olarak kabul edilmiştir. Bu ölçüye göre insanların kafa yapısı aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

1. Brekisefal: geniş kafalı
2. Dolikosefal: uzun kafalı

Bu ikili sınıflandırma çerçevesinde Türk ırkının berekisefal kafa yapısına sahip olduğu belirtilmiştir:

“İnsanları hareket ettiren, düşündüren, söyleten akıl ve zekânın merkezi ve kaynağı olan beyin kafatası içindedir. Onun biçimiyle ilgilidir. Geniş kafalı olanların dimağı, beyni daha geniş olur ve daha akıllı ve zeki olurlar. Türk ırkı Brakisefal'dir. Dünya üzerinde büyük bir tarih ve medeniyet yaratmış olan Türk ırkı benliğini en ziyade korumuş olan bir oruktur (Danışman,1939: 9).”

Ancak, Medeni Bilgilerdeki millet açıklamasında coğrafi unsura milletin oluşmasında doğal unsur olarak belirleyici bir rol yüklenmiştir. Atatürk, Anadolu'da yaşayan insanlar arasında bazı farklılıkların olduğunu kabul etmektedir. Bu farkın, Türklerin zaman içinde farklı coğrafyalarda yaşamaları sonucu ortaya çıktığı tezini savunmaktadır. Böylelikle daha sonraki dönemlerde ortaya çıkması muhtemel, ırk ve kökene dayalı bir ayrılık hareketinin önüne geçmek amaçlanmıştır. Gerçekte

Anadolu’da farklı kökenlerden gelen insanların da yaşadığı kabul edilmekte, bu unsurların da aslında Türk olduğu varsayılmaktadır:

“Türk milletinin her kişisi, bir takım farklarla ve fakat umumi suretle birbirine benzer. Bazı yapılaş farklarını tabi bulmak lazımdır. Çünkü Mezopotamya, Mısır, vadilerinden başlayan, malum tarihten evvel Orta Asya, Rusya, Kafkasya, Anadolu, dünkü ve bugünkü Yunanistan, Girit, Romalılardan evvel Orta İtalya, velhasıl Akdeniz sahillerine kadar yayılmış ve yerleşmiş ve bu başka başka iklimlerin tesiri altında, başka başka cinslerle binlerce sene yaşamış, kaynaşmış bu kadar eski ve bu kadar büyük bir insan cemiyetinin bugünkü çocuklarının tamamı tamamına birbirlerine benzemeleri mümkün müdür? (İnan,1998:20)

İnan (1998)’e göre, coğrafi unsurlara göre meydana gelmiş farklılıkların varlığı kabul edilen bir olgu olduğu görülmektedir.

Rona (1940)’da yer alan millet tanımında “kan bağına” yer verilmiştir. “Türk yurdu üzerinde yaşayan, Türk diliyle konuşan ve Türk kanı taşıyan insanların birliğine Türk milleti denir” (Rona, 1940:13). Rona’nın tanımına baktığımızda Türk kanı taşıyan kimselerin Türk milleti içinde kabul edildiği görülmektedir. Atatürk öldükten sonra meydana gelen bu değişmen dönemdeki milletçilik anlayışının da değişmeye başladığının bir göstergesi olarak kabul edebilir.

Tek Parti döneminde yazılan Vatandaşlık bilgisi ders kitaplarının ortak özelliklerinden biri de Türk milletinin karakteristik özelliklerine karşı bir övgü bulunmasıdır. İncelenen ders kitaplarının tamamında Türkler tarihin en eski milleti olarak kabul edilmektedir:

“Türkler, çok eski bir millettir. Başka milletler vahşiliğe yakın bir haldeyken Türkler kuvvetli hükümetleri ve iyi kanunları vardı. Binlerce seneden beri Türkler, dünyanın hemen her tarafında birçok medeniyet eseri bırakmışlardır. Türkler dünyanın en yiğit en iyi kalpli milletidir. Cesur olmak, misafiri sevmek, düşkünlere acımak Türklerin en güzel huylarıdır (Sander, 1934-35: 93).

Sander (1934-1935)'de Türklerin dünya medeniyetlerinin gelişmesine temel olduğu belirtilmiştir. Sander'e göre Türkler, dünyanın her tarafında medeniyet eserleri bırakan bir millettir.

İncelenen ders kitaplarında salt kendi içine kapanık, dışardan gelen etkilere duyarsız bir milliyetçilik anlayışının olmadığı görülmektedir. Başka medeniyetlerden faydalanılabilecek özelliklerin alınabileceği belirtilmiş fakat bu işlem yapılırken de mutlaka "milli varlığımıza uygun" olanların alınabileceği vurgulanmıştır.

"Türkiye devleti milliyetçidir. Türk milleti her şeyin üstündedir. Hiçbir milleti hiçbir varlığı kendimizden üstün göremeyiz. Milli varlığımıza uygun ileri şeyleri alır, fakat bunları alırken milli varlığımıza zerre kadar zarar vermemesine dikkat ederiz. Terbiyemiz terakkimiz, san'atımız ilmi ve fenni bütün hareketlerimiz millidir. Ve bu hususta kiskanç ve dikkatliyiz (Taşkiran, 1939:28)".

Taşkıran (1939)'da görüldüğü gibi milleti ileri götürecek gelişmelere açık bir kapı bırakılmıştır. Fakat alınacak bu yeniliklerin milli kimliği bozmaması hususuna dikkat edilmesi gereği özellikle vurgulanmıştır. Cumhuriyetin ideologu olarak gösterilen Ziya Gökalp'ın başka ülkelerden alınacak yenilikler konusundaki görüşleri Taşkiran'ın görüşleriyle paralellik göstermektedir. Gökalp'a göre, Batı'dan alınabilecek teknoloji ve üretim yöntemleriyle devletin gelişmesi daha da hızlandırılabilir. Ancak özde olan hars değişmeden muhafaza edilmelidir. Bu anlayışla Gökalp, milli kimliğim korunmasına yönelik bir tutum izlemektedir (Gökmen:2003). Her iki yazar da uygar medeniyetlerden alınacak şeylerin milli varlığımıza uygun düşen medeniyet ürünleri olması gerektiği konusundan birleşmektedirler.

Ele alınan ders kitaplarında Türk milletinin medenileştirici bir millet olduğu üzerinde sıklıkla durulmuştur:

"Milyonlarca Türkün birbiri ardına göçtükları yerlerde karşılaştıkları ve vahşi halde buldukları yerlilerle çarpışarak onları ya başka yere

sürerler veyahut içlerine girerek medenileştirirlerdi. Türkler yerlilerden daha zeki ve üstün medeniyet ve silahlı oldukları için bunları yenmekte güçlük çekmezlerdi (Danışman 1939:8).”

Danışman (1939)’a göre Türkler, gittikleri yerlere medeniyet götüren insanlardır. Dünya milletlerinin medenileşmesinde Türklerin yaptığı katkı yadsınamaz boyutlardadır.

İncelenen ders kitaplarında milliyetçilik kavramı oldukça yoğun bir şekilde işlenmiştir. Milliyetçilik teması, gerek 1920’li yıllarda yazılan Yurt Bilgisi kitaplarında gerekse 1940’lı yıllarda yazılan Yurttaşlık Bilgisi kitaplarında önemini yitirmeden işlenmeye devam etmiştir. Ermat (1943)’de milliyetçilik kavramı “dil” e vurgu yapılarak işlenmiştir:

“ Bütün Türklerin dili Türkçe’dir. Türk dili güzel, zengin bir dildir. Bütün Türkler, bu dili konuşurlar: bu dille okuyup yazarlar. Bu dil bana yurdum vatanım gibi değerli geliyor. Bu dili seviyorum: bütün duygularımı onunla anlatmaya çalışıyorum. Dil vatanın sesidir” (Ermat, 1943:14).

Ermat, bu ifadeleriyle Türk dilinin güzelliğinden ve yüceliğinden yola çıkılarak milliyetçilik temasını işlemeye çalışmıştır. Ona göre milliyetçilik dil ve tarih birliği olmak üzere iki temele dayanmaktadır.

İncelenen ders kitaplarından milliyetçilik teması kadar, yurtseverlik teması da işlenmektedir. Milliyetçilik ile yurtseverliği birbirine karıştırmamak gerekir. Viroli’ye göre, “yurtseverler açısından, birincil değer cumhuriyet ve cumhuriyetin sağladığı özgür yaşam tarzıdır. Milliyetçiler için birincil değer halkın manevi ve kültürel birliğidir” (Viroli, 1997:12). Yine Viroli’ye göre, yurtseverlik örneğinde müşfik ve cömert bir sevgi, milliyetçilik örneğinde ise, kayıtsız ve şartsız bir sadakat ya da dışlayıcı bir bağlanma bulunmaktadır.

Viroli’nin aktarımıyla George Orwell, yurtseverlik ile milliyetçilik arasındaki ayırmadan şu şekilde söz etmektedir;

“Milliyetçilik yurtseverlikle karıştırılmamalıdır. İki sözcük de normalde o kadar muğlak bir biçimde kullanılır ki, her tanıma itirazlar gelmesi muhtemeldir ama bunlar arasında bir ayırım yapmak da gereklidir çünkü ortada iki farklı hatta karşıt fikir vardır. Bence “yurtseverlik” kişinin dünyadaki en iyi olduğuna inandığı ama başka insanlara da zorla dayatmadığı belli bir yere belli yaşam tarzına kendini vermesidir. Yurtseverlik doğası gereği, hem askeri hem de kültürel anlamda savunmacıdır. Milliyetçilik ise güç arzusundan ayrılamaz. Bir milliyetçinin değişmez amacı kendisi için değil, millet ya da bireyselliğini gömmeye karar verdiği başka bir şey için, daha fazla gücü ve daha fazla prestiji elde etmektir.”

(Viroli:1997:13)

Bu temel bilgilere göre, Cumhuriyet devrimine ne sadece yurtsever ne de sadece, milliyetçi bir devrim demenin olanaksızlığı görülmektedir. Cumhuriyet devrimin içersinde hem yurtseverliği barındıran düşünceler hem de milliyetçiliği temel alan görüşler bir arada bulunmaktadır. Örneğin Rona(1940)’da yurtseverliği temel alan şu görüşlere yer verilmektedir:

“ Ben Türküm! Türk yalnız yurdu ve milleti için yaşar. Yurdunu ve bayrağını kurtarmak için hiç düşünmeden canını milletine armağan eder. Millet uğruna yaşamak kadar, millet yolunda ölmek de benim en şerefli dileğimdir (Rona,1940:17).

Benzer ifadeler Ermat’ta da yer almıştır. Burada millet için gerekirse canını bile veren bir vatandaş modellemesi üzerinde durulduğunu görmekteyiz:

“Türk olarak doğan herkesin dileği, Türk yaşamak, Türk ölmektir: Türklüğü yükseltmektir. Bizim tarihimiz dünyanın en eski tarihidir. Türk tarihini okuyanlar bilirler ki: dünyaya ilk insanlık ve uygarlık ışığını Türkler salmıştır. Tarihimiz özverlilikler, kahramanlıklar, şanlar ve onurlarla doludur. Biz tarihimizle öğünürüz. Atalarımızın dostluklarına güvenilir: düşmanlıklarından korkulurdu. En güçlü, zorlu memleketler bile Türklerden sakınırlar, onları sayarlardı. İşte biz böyle şanlı tarihi olan ulu bir ulusuz. Türk yurdunda yaşayan adı, dili, dileği Türk olan insan topluluğuna Türk ulusu denir. Ben Türk çocuğuyum: dilim, dileğim, tarihim Türk’tür”(Ermat,1943:14-15).

Bu ifadeler bize Cumhuriyet devrimi içerisinde yurdunu seven, yurdu ve millet için çalışan, yurtsever bir vatandaş modelinin öngörüldüğünü göstermektedir. İncelenen ders kitaplarında yurt sevgisi konusuna başka örnekler de verilebilir. Vatan

sevgisi konusunda öğrencilerin ağzından and içilmesi dikkat çeken bir diğer nokta olarak göze çarpmaktadır. “And içerim büyüklerim: Yurdumu her zaman öz canımdan çok seveceğim. Yurdu korumak, Türk’ü yaşatmak için vakti gelince canımı vermeye severek koşacağım. Seni kendimden değil, anamdan bile çok seviyorum! (Rona,1940:3)” ifadeleri bunun en bariz göstergesidir.

4.1.4. Devlet:

Cumhuriyetin ilanı ile beraber başlayan süreçte yayımlanan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarına baktığımızda da önce devlet kavramının tanımlanmasını yapılarak işe başlandığını görmekteyiz:

“Devlet dediğimiz zaman her şeyden evvel bir insan cemiyeti, bir millet mevcudiyeti anlaşılır. Bundan sonra bu insan cemiyetinin coğrafi hudutlarla çevrilen bir mıntıkada yerleşmiş olduğu görülür. O halde devlet: Muayyen mıntıkada yerleşmiş ve kendine has bir kuvvete sahip olan efradın mecmu heyetinden ibaret bir mevcudiyettir (İnan,1998:26).

Atatürk’e göre (zikreden İnan:1998), devlet belli bir toprak parçası üzerinde yerleşmiş insanlardan oluşan, kendine has kuvveti olan bir birlikteliktir.

Taşkıran’ın devlet tanımı da Atatürk’ün tanımıyla benzerlik göstermektedir.

Şöyle ki Taşkıran (1939)’da devleti şöyle tanımlamıştır;

“Türkiye bir devlettir. Çünkü bir vatanımız var. Bu vatan üzerinde yerleşmiş bir milletimiz var ve bu milletin dışa karşı istiklalini ve memleket içinde yaşayanların haklarını koruyan ve vazifelerini gösteren hâkim bir kuvvet var. Demek ki devlet üç unsurun birleşmesinden meydana geliyor (Taşkıran,1939:9).”

Taşkıran (1939)’a göre, Türkiye bir devlettir. Çünkü devleti meydana getirecek öğeler olan vatan, millet ve egemenlik olguları Türkiye Cumhuriyeti’i devletinde bulunmaktadır. Taşkıran’a göre devlet üç ana öğeden meydana gelmektedir. Bunlar:

- “ 1. Vatan
2. Bu vatan üzerine yerleşmiş bir millet

3. Bu vatani ve milleti dışa karşı muhafaza ve müdafaa edebilen ve memleket içinde huzur ve sknu koruyan hâkim bir kuvvet (Taşkiran,1939:9).”

Taşkiran(1939)’da devleti oluşturan oğeleri sıralandıktan sonra devleti tanımlamaya geçildiği görülmektedir:

“yleyse devleti şöyle tarif edebiliriz: devlet muayyen bir arazi üzerinde yerleşmiş, harice karşı istiklalini ve memleket içinde nizami ve umumi ihtiyaçları korumak üzere teşkilatlanmış bir insan birliğidir (Taşkiran,1939:9).

Taşkiran’ın bu tanımda dikkati çeken bir nokta olarak devletin içinde yaşayan insanların hakları koruduğu ve insanlara vazifelerin ne olduğunun gösterilmesi konusudur. Devlet kendisini oluşturan bir unsur olan milletine bazı vazifeler karşılığında bir takım haklar vermiştir ve yine devlet, milletin haklarını korumaktadır:

“Eğer haklar ve vazifeler devlet tarafından korunmasa, haklar ve vazifeleri gösteren kurallar sarsılırsa bütün cemiyet altüst olur. Devletin hâkimiyet salahiyeti, cemiyet hayatından doğan haklara riayet etmek ve ettirmekten ibarettir (Taşkiran,1939:10)”

Taşkiran (1939)’a göre, hakların devlet güvencesi altına alınması gerekmektedir. Haklar zerindeki devlet güvencesinin olmaması durumunda veya hakları gösteren kuralların bozulması durumlarında toplum hayatının bir bozulma içerisine girme tehlikesinden bahsedilmektedir. Fakat bu noktada bahsedilen hakların toplumsal haklar mı yoksa bireysel haklar mı olduğu konusuna bir açıklık getirilmemektedir. Ancak, yle görünüyor ki o dönemde ortaya çıkmaya başlayan pozitif haklar anlayışına dolaylı da olsa bir vurgu yapılmaktadır. Tezer Taşkiran’a göre;

“Milli egemenliğin en büyük vasfı, ülkede kanun üstünlüğünü hâkim kılmaktır. Yeni Türk devletinin de bütün devlet ve millet işlerinde kanunu üstünlüğünü hâkim kılmak için her şeyden evvel bir devlet teşkilatına, devletle milletin birbiriyle ilişkilerinde ve vatandaşların

karşılıklı hak ve vazifelerine ait esasları gösteren bir ana kanunun düzenlenmesi gerekmektedir. (Taşkiran,1940:10)”.

Taşkıran’a göre yeni Türk devletinde bütün devlet ve millet işlerinde kanun üstünlüğünü hâkim kılabilmek için ‘Teşkilat-ı Esasiye’ kanunu kabul edilmiştir. Kanun üstünlüğü ilkesi Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile konunda anayasadaki yerini almıştır.

Tek Parti dönemindeki ders kitaplarında devletin resmi ideolojisinin milliyetçilik olduğu açıkça dile getirilmektedir. Taşkiran (1940)’da;

“Türkiye devleti milliyetçidir: Türk milleti dünya durdukça yaşayacak ve bütün tarih boyunca büyük bir millet olarak insanlık âlemi içinde kazandığı mevki kendisine temin eden esas karakterini ve faziletlerini muhafaza edecektir. Her Türk’ün en büyük ve aziz ülküsü budur. Milli karakterimize en uygun gelen ileri kıymetleri alırız: fakat bunları alırken milli varlığımıza zerre kadar zarar vermemesine dikkat ederiz (Taşkiran,1940:10).

Bilindiği üzerinde günümüz literatüründe de Tek Parti dönemindeki resmi devlet ideolojisinin ne olduğu tartışma konusudur. Bu konuya en açık cevap döneme ait ders kitaplarında verilmektedir. Bu kitaplar incelendiğinde, Tek Parti dönemindeki resmi devlet ideolojisinin milliyetçilik olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Fakat bu milliyetçilik fikri daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi dışardan etkilenmeye tamamen kapalı bir milliyetçilik fikri değildir. Bu özellik incelenen metinlerle de görülmektedir. Milli varlığımıza zarar vermemesi esas alınarak dışarıdan, -özellikle burada Batı medeniyetleri kastedilmektedir- gelecek etkilenmelere açık kapı bırakılmıştır.

Tek Parti dönemindeki Vatandaşlık Bilgisi ders kitapları incelendiğinde bu kitapların bazılarında devlet ile hükümet kavramlarının aynı anlamda kullanılırken bazı kitaplarda ise devlet ile hükümet arasındaki farklara değinildiğini görülmektedir. Danışman (1939)’ da devlet ile hükümet arasındaki fark şu şekilde belirtilmiştir:

“ Devlet manevi bir şahsiyettir, hukuki bir mefhumdur. Devlet denince bir millet ile o milletin hâkimiyetini kullanarak halkı idare eden hükümet akla gelir. Millet insanlardan ibarettir maddi bir varlıktır. Hükümette de o milletin fertlerinden ayrılmış insanlardır, maddidir. Bunlar göze görünür şeylerdir. Fakat devlet diye bunlardan ayrı, göze görünür bir mevcudiyet yoktur” (Danışman, 1939:15).

Danışman (1939)'da, devlet ile hükümet ayırımına giderken bir soyutlama tekniği seçmiştir. Hükümeti somut bir kavram olarak nitelerken, devlet olgusunu soyut bir kavram olarak ele almıştır.

Rona (1940)'da Türk devletinin gücünü kendisini oluşturan milletten alarak saygınlığını tüm dünyaya kabul ettiren bir devlet olduğu üzerinde durulmaktadır:

“Türk milleti, kendi sınırları içinde yalnız kendi dilek ve isteğine göre yaşayan, hiçbir millete boyun eğmeyen kendi başına buyruk bir millettir. İşte Türk milleti gibi kendi başına buyruk olan, kuvvet ve varlığıyla kendisini bütün dünyaya saydıran bir millete devlet denir”(Rona,1940:77).

Rona, burada millet tanımdan hareketle bir devleti açıklamaya çalışmıştır. Devlet kavramı ile millet kavramı adeta özdeşleştirilmiştir. Tek Parti dönemindeki devlet millet ilişkisine baktığımızda, devletin millet üzerinde oldukça önemli bir etkisinin olduğunu görmekteyiz. Tek Parti dönemindeki devlet ile millet özdeşleşmesinde devlet milletini, sevgi, saygı ve itaat ölçütlerine göre birbirine bağlamaya çalışmaktadır. Milletten bu üç unsur aracılığıyla hem birbirlerine hem de devlete karşı bir bağlanma istenmektedir. Tek Parti döneminde devlet, milletinden sürekli bir itaat ve düzen istemektedir. Kuramsal bölümde görüşlerini açıkladığımız birçok yazarın da belirttiği gibi, devletin devamı bu “itaat ve düzen” kuvvetine dayandırılmaktadır. Tek Parti döneminde yetiştirilmek istenen vatandaş modelinde de bu ölçütler göz önünde bulundurulmuştur. Cumhuriyet aydınlarına göre ideal vatandaş, devletine sonsuz sevgi ve saygı besleyen, devletinin emirlerine kayıtsız

itaat eden düzenli bir vatandaşdır. Günümüzde Üstel gibi bazı yazarlar bu vatandaş modelini “militan vatandaş” olarak adlandırmışlardır.

4.1.5. Hak ve Vazife:

Atatürk’e göre, medeni bilgiler dersinin temel amaçlarından birinin vatandaşlara hak ve vazifelerinin öğretilmesi olduğunu söylemiştik. Gerek milletin gerekse devletin birbirlerine karşı birtakım vazifeleri ve hakları vardır. Medeni bilgiler dersinin öğretim programına konulmasının amacı da bireylerin gerek birbirlerine karşı gerekse devlete karşı olan görevlerinin ve devlet teşkilatının öğretilmesidir.

Atatürk, insanların ilk hakkının, doğal becerilerini serbestçe ortaya koyabilmeleri olduğunu belirtmektedir. Devletin bu noktada görevinin ise kişinin bu becerilerini rahatça ortaya koyabileceği bir ortam hazırlamak olduğunu savunmaktadır:

“Ferdin birinci hakkı, tabii kabiliyetlerini, serbestçe inkişaf ettirebilmesidir. Bu inkişafı temin için ise, en iyi vasıta, ferde diğerin muadil hakkını ızzar etmeksizin, tehlike ve zarar kendisine ait olmak üzere, ona kendi kendini istediği gibi sevk ve idare etmeye müsaade etmektir. İşte bu serbest inkişafı temin etmek, ferdi hakların teşkil ettiği muhtelif hürriyetlerin tamamı gayesidir. Bu haklara hürmet etmeyen siyasi cemiyet esaslı vazifesinde kusur etmiş olur ve devlet mevcudiyetinin hikmetini ve manasını kaybeder (İnan,1998:52)”.

Atatürk, bu sözleri ile hakları koruma bazında devlete düşen görevleri hakların kullanılabilmesi için ortam hazırlamak şeklinde sınırlandırma yoluna gitmektedir.

Atatürk, haklar konusunu ele alırken, ferdi ve siyasi haklar ayrımına da değinmektedir. İnan (1998)’de;

“Ferdî hak, siyasi hak demek değildir. Ferdî haklara, medeni haklar yahut, amme veya cemaat hakları gibi isimler verenler olmuştur. İsim ne olursa olsun, ferdi haklar, siyasi haklar dediğimiz şeylerden başkadır.” (İnan,1998:64).

Atatürk, hakları bireysel ve siyasi haklar olarak ayırsa da hangi hakkın diğerinden önce geldiği konusuna veya hangi hakkın ağırlıklı olduğu konusuna tam bir açıklama getirmemiştir. Atatürk, ferdi hakların toplumu meydana getiren bütün insanlara verildiğini, siyasi hakların ise toplumun her ferdine verilmediğini belirtmiştir. Çünkü Atatürk siyasi hakları, “vatandaşların hükümet iştirakini temin eden haklar” (İnan,1998:64) olarak tanımlamış ve bunun en bariz örneğini olarak da seçimleri göstermiştir. Siyasi haklardan, sadece kanunun bu hakları kendisine verdiği insanların yararlanabileceğini belirtmiştir. Bireysel haklardan bahsederken de cinsiyetleri ve kabiliyetleri ne olursa olsun, milleti oluşturan herkese bu hakların verileceğini belirtmiştir

Atatürk, her türlü özgürlüğe ve hakka rağmen hakkın bir yerde sınırlandırıldığını ve bunun kanunlar çerçevesinde yapıldığını belirtmiştir:

“Buna nazaran, ferdin, yalnız tabii hak ve ahlaki mesuliyet ile mukayyet olan mutlak istiklali, bütün medeni teşekküllerden evvel, ilk hal olarak azimet noktası gibi kabul olunuyor. Fakat diğer taraftan, insanların içtimai ve siyasi teşekküller halinde bulunması da tabii ve lüzumludur. Bu teşekküller ise, kısmen zaruri, mukadder kanunlar ahkâmına göre tekamül eder” (İnan, 1998:52).

Bireysel hakların sınırlandırılması durumu sadece Afet İnan’ın kitabında değil, aynı şekilde Taşkıran (1939)’da da yer almaktadır. Taşkıran (1939)’a göre devlet gerekli gördüğü durumlarda bireysel hakları toplumun genel menfaatleri doğrultusunda kesintiye uğratabilmektedir:

“Bütün bir milletin yaşamak hakkı ortaya çıktığı zamanlarda ise bütün hürriyetlerimiz kısalmış, daralmış olabilir. Çünkü memleketin hayatı, memleketin hürriyeti ferdi hürriyetlerimizden çok daha üstün, çok daha mukaddes bir hak ve bu hakkın korunması için bütün ferdi hürriyetlerimizden fedakârlık yapmamız da en mukaddes bir vazifedir (Taşkıran,1939:38)”.

Taşkıran (1939)'un bu ifadelerinde, toplumun genel menfaatlerinin her şeyin üzerinde olduğu bir kez daha vurgulanmıştır. Taşkıran (1939)'da, bireysel haklar maddeler halinde sıralanmış ve her maddenin sonunda o konunun açıklanması metodu izlenmiştir. Bunlar arasında yaşama hakkı bugün de olduğu gibi insanların en temel hakkı olarak ele alınmıştır. Buna karşılık insanların en temel vazifelerinin de başkalarının hayatlarına hürmet etme olduğu belirtilmiştir. Kitaplarda vatanın korunması için öldürmek ve icap ederse ölmek mukaddes bir vazife olduğu belirtilmiştir (Taşkıran,1939:35). Hürriyet ise 'insanların başkalarına zarar vermemek şartıyla, bütün kuvvetlerini istediği gibi kullanması' şeklinde tanımlanmıştır (Taşkıran,1939:36). Yine dikkat çeken bir diğer nokta hürriyetlerin de devlet tarafından verilmiş olduğudur: "Demokratik devlet vatandaşlara hem medeni, hem siyasi hürriyet temin eder" (Taşkıran,1939:36). Medeni hürriyet başkalarına zararlı olmayacak her şeyi yapabilmek, başka bir ifadeyle "kanunla men edilmeyen her şeyi yapmak" (Taşkıran,1939:37) olarak açıklanmıştır. Siyasi hürriyet "vatandaşın memleket idaresine iştiraki" (Taşkıran,1939:37) olarak açıklanmıştır.

Bu noktada Tek Parti dönemindeki düşünce ve vicdan özgürlüğü anlayışına değinmekte fayda olacağı kanısındayız. Döneme ait vatandaşlık bilgisi ders kitapları incelendiğinde, Tek Parti dönemi ile günümüzdeki düşünce ve vicdan özgürlüğü anlayışları arasında bir farklılık olduğu göze çarpmaktadır. Taşkıran (1939)'da düşünce ve vicdan özgürlüğü şu şekilde ifade edilmektedir:

"Serbestçe düşünebilmek insanın elinden alınmasına imkân olmayan çok mühim bir haktır. İnsanın elinden alınmasına imkân yoktur. Çünkü kafasının içinden ne geçtiğini ancak onu düşünen bilir. Bu düşüncenin dışarıya çıkmasına mani olunabilirlerse düşünülmesine hiçbir zaman mani olunamaz (Taşkıran,1939:41)."

Taşkıran'ın bu ifadelerinde, insanların düşünce özgürlüğü ile ifade özgürlüğünü birbirinden oldukça farklı şeyler olarak aldığını görüyoruz. Oysa bu iki

özgürlük kavramsal olarak birbirine bağlıdır ve çoğunlukla birlikte anılırlar. Ayrıca “Asayiş ve umumi muaşeret adabına ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü dini ayinler yapılması serbesttir (Taşkiran,1939:42)” ifadelerinde dini ayin ve törenlerin yapılmasında asayiş ve özellikle muaşeret adabına uygun olma şartıyla serbestlik tanındığı ifade edilmiştir.

Tek Parti dönemi Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında haklar ve vazifeler konusu farklı biçimlerde ele alınmıştır. Bazı kitaplarda vazife vurgusu sıklıkla yapılırken, bazı ders kitaplarında ise hak vurgusu yapılmaktadır. Burada kesin olan bir şey vardır ki o da Tek Parti dönemine ait Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarının tamamında karşımıza çıkan hakları elde edebilmek için mutlaka bir vazifenin yerine getirilme zorunluluğudur.

Atatürk, İnan (1998)’de bireylerin, hem milletine karşı hem de tüm insanlığa karşı bir takım görevleri olduğunu belirtmektedir:

“Vatandaşların bir milletin fertleri olmak itibariyle millete, onun devlet ve hükümetine ve mensup olduğu milletin, medeni beşeriyetin bir ailesi olması noktai nazarından bütün insanlığa karşı birtakım vazifeleri vardır (İnan,1998:16).”

Atatürk, bu ifadeleriyle bireylerin yapmaları gereken vazifeleri sadece birey bazında sorumlu tutmamış, bu sorumluluğun hem millete, hem devlete hem de tüm insanlığa karşı bir sorumluluk olduğunu belirterek Tek Parti döneminde ki sorumluluk ve görev vurgulu vatandaşlık anlayışa güzel bir örnek sergilemektedir.

Atatürk İnan (1998)’de, “Hakkın bulunduğu yerde vazife, vazifenin bulunduğu yerde hak vardır” sözü ile hak ve vazife kavramlarını tamamen birbirine bağlı iki öge haline getirmektedir. Ona göre vazifelerin olmadığı bir toplumda haklar da olamaz. “Hak ve vazifeyi hukuk kaideleri tayin eder, devlet tatbik eder

(İnan,1998:42)” sözü ile de hak ve vazifelerin kanunlar aracılığıyla belirlendiğini, devlet tarafından uygulamaya konduğunu belirtmiştir.

Sander (1934–1935)’de kaymakamın vazifeleri kısmında 2. maddede “devletin ve ahalinin haklarını korumak” (Sander,1934–35:54) cümlesi kullanılmıştır. Burada dikkat çeken bir nokta vardır. Daha önceden de belirttiğimiz gibi Tek Parti döneminin temel özelliklerinden biri de oldukça devletçi bir yapının ülkeye egemen olmasıdır. Bu temel bilginin izlerini Sander (1934–35)’ de görmek mümkündür. Şöyle ki hakları koruma kısmında dahi devletin haklarını koruma, bireylerin hakları korumaktan önce gelmektedir. Bu da bize klasik Cumhuriyetçi bir yapının Tek Parti dönemine ne denli yerleşmiş olduğunun bir göstergesidir. Aynı anlayışın izlerini Taşkiran (1940)’da da görmek mümkündür:

“Bütün Türklerin yurtlarını, milli varlıklarını, memleket içindeki hak ve vazifelerini bilmeleri, cumhuriyeti iyi tanıyıp sevmeleri, daima kendi menfaatleri üstünde milli menfaatleri görmeleri, bütün hayatlarında memlekete ve insanlığa faydalı olmaya çalışmaları, bilginin ve iyi bir terbiyenin verebileceği çok değerli hasletlerdir (Taşkiran, 1940:107)”

Taşkiran (1940), bu ifadeleriyle toplumsal menfaatlerin her zaman bireysel menfaatlerden önce tutulması gerektiği bir kez daha vurgulamaktadır.

İncelenen döneme ait Vatandaşlık bilgisi ders kitaplarında haklar ve vazifeler kısmında dikkat çeken bir diğer nokta vatandaşın yapması gerekenlerden bahsederken bu görevler vatandaşın vazifeleri olarak değerlendirilmiş olmasına rağmen devletin yapması gerekenlerden bahsedilirken bu görevlerden vazife olarak değil de hizmet olarak bahsedilmesidir:

“...Bütün bu hizmetlerin ahali için ne kadar faydalı olduğunu da iyice anladınız. Bunlardan başka devletin büyük bir hizmeti daha vardır ki: o da ahalinin bir yerden başka bir yere kolaylıkla gidebilmesi için yollar, şoseler yaptırmasıdır (Sander,1934–35:58).”

Sander (1934–35)’e göre, devletin yollar yapma vazifesi, “görev” odaklı bir üslupla değil de “lütuf” odaklı bir üslupla anlatılmaktadır.

Sander (1934–35)’de genel olarak her Türk vatandaşının başlıca dört vazifesinin olduğu görülmektedir. Bunlar:

- 1.“Kendine karşı vazifesidir ki: sağlam vücutlu ve iyi huylu olmak şeklinde özetlenebilir.
- 2.Ailesine karşı vazifesidir ki: bu da ailesine sadık ve yardımcı olmak şeklinde özetlenebilir.
- 3.Köyüne milletine karşı: çalışkan ve hayırlı olmak temeline dayanmaktadır.
- 4.Vatan hizmetlerini istekle ve sevinçle yapmaktır. (Sander,1934–35:95-96)”.

Sander (1934–35)’de geçen “*Vatan vazifelerini yapmayanlar bir vatanda yaşamaya hak kazanamazlar* (Sander,1934–35:95-96)” ifadeleriyle bireylere verilecek görevleri yapmayanların başlarına gelebilecek şeyler anlatılarak, bu vazifeler toplum üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanılmaya çalışıldığı görülmektedir. Herkesin medeni bir halde yaşadığı ve devletin hizmetlerinden yararlandığı belirtilerek bu hizmetlerin karşılığı olarak bireylere verilen görevlerin seve seve yapılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Sander (1934)’de yer alan “Vatandaşın görevleri” başlığı altında verilen maddeler ile 1945 yılında yazılan maddelerin tamamına yakınının aynıdır. Sadece bir iki noktada farklılık söz konusudur. 1935 ve 1945 yılları arasında kullanılan dilde bazı kelimelerin yenileriyle yer değiştirmiş olması, örneğin artık “millet” kelimesi yerine “ulus” kelimesinin kullanılmaya başlaması ve özellikle 1945 yılında yazılan yurt bilgisi kitabında “bütün insanlığa” ifadesiyle, vatandaşların sadece kendi milletine değil, tüm insanlığa karşı da bazı vazifeleri olduğuna dikkat çekilmesidir.

Döneme ait ders kitaplarında vatandaşların vazifeleri sıralanırken seçimlere katılmaya ayrı bir yer verilmektedir. Seçilecek adaylarda daha dikkatli olunması

konusunda vatandaşlar uyarılmıştır. “Vatandaşın bir vazifesi de intihap hakkını iyi kullanmaları, yani Millet Meclisine namuslu, çalışkan ve malumatlı adamları seçmeleridir (Sander,1934–35:97).”

Tek Partili dönemdeki Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında vatandaşın yapması gereken vazifeler, “vatanımızı sevmek, devletin kanunlarına itaat etmek, vergi vermek, askerlik etmek, vatanın her suretle ilerlemesi için çalışmak” şeklinde özetlenmektedir. Döneme ait vatandaşlık bilgisi kitaplarını incelediğimiz zaman, yukarıda sayılan vatandaşlık görevleri içerisinde en çok vurgu yapılanı kanunlara ve dolayısıyla devlete itaat görevi olduğu görülmektedir.

Sander (1945)’de vatana karşı olan görevlerini yapmayanlara karşı sert bir tavır sergilenmektedir. Her vatandaştan üzerine düşen görevleri eksiksiz yapması beklenmektedir:

“ Vatanımıza, devletimize karşı bir takım ödevlerimiz vardır. Vatan ödevlerinizi yapmayanlar o vatanda yaşamaya hak kazanamazlar. Hepimiz bir arada, yani toplu halde yaşıyor, hükümetin hizmetlerinden fayda görüyoruz. Bunun için yurdumuza ve milletimize karşı olan ödevlerimizi bilmeli ve bunları sevine sevine yapmalıyız.” (Sander, 1945:40).

Rona (1940)’da halkın yapması gereken görevler işlenirken, kasabalının görevleri ve köylünün görevleri şeklinde iki kısma ayrılarak konu ele alınmıştır. Kasabalının görevleri, belediye seçimlerine katılmak, belediyenin toplayacağı vergileri vermek ve belediye nizamlarına boyun eğmek olarak sıralanmaktadır (Rona,1940:65). Buradaki görevlerin belediye kelimesi ile sınırlandırılması ilgi çekicidir. Bu özelliği bir “köylü -şehirli” gibi sınıf ayrımı noktasına getirebiliriz. Bu sınıf ayrımının izlerini ders kitaplarında fazlasıyla görmekteyiz. “Soy, aile, nikâh, miras vesaire gibi medeni haklar ve cezai müeyyideler pek düzenli idi. Bir Türk erkeği bir kadından fazla karı almazdı. Türk sosyetesinde kadının tamamıyla erkek

gibi medeni hakları vardı (Danışman, 1939:10)” ifadelerinde “Türk sosyetesı” teriminin kullanılması dikkat çekicidir. Türk sosyetesı medeni haklarının farkına varabilmiş insanlar gurubu olarak nitelendirilirken, taşrada yaşayan halk bu sosyete kavramının dışında tutulmuş ve bir sınıf ayrımı noktasına gelinmiştir. Bu ayrımı en açık bir şekilde “Halk plajlara hücum etti, vatandaş denize giremiyor” ifadelerinde kendisini göstermektedir.

İnan (1998)’de, devletin vatandaşına karşı olan görevlerini iki başlık etrafında incelemiştir. Bunlar:

1. “Memleket içinde, asayışı ve adaleti tesis ve idame ederek, vatandaşların, her nevi hürriyetini masun bulundurmak.
2. Harici siyaset ve diğer milletlerle münasebetleri, iyi idare ederek ve dâhilinde her nevi müdafaa kuvvetlerini, daima hazır bulundurarak, milletin istiklalini emin ve mahfuz bulundurmak ve bu uğurda başka çare kalmazsa milletin hukukunu silahla müdafaa etmek.” (İnan, 1998:44).

Atatürk, devletin vatandaşına karşı olan vazifelerinin sınırlarına değinmekte ve bu sınırları demokrasinin esaslarına dayandırmaktadır:

“Demokrasi esas itibariyle, siyasi mahiyettedir, fikridir; ferdidir; müsavattperverdir. Demokrasinin bu esas noktalarına göre, vatandaşın siyasi hürriyet ve mesaisini temin etmek; vatandaşın ilmi, içtimai, sanat ve ahlak gibi fikri sahalarda inkişafını temin ile alakadar olmak ve vatandaşın milli hakimiyete usulü dairesinde iştirak hakkını ve bütün vatandaşların aynı siyasi hakları haiz olmalarını temin eylemekten ibaret olan noktalar, devletin vatandaşına karşı başlıca vazifelerinin hududunu gösteren işaretlerdir (İnan,1998:45).

Taşkıran (1939)’da haklar ve vazifeler birbiri içine kenetlenmiş bir yapı sergilemektedir. Hak ve vazife kavramları işlenirken bir arada eklentik bir şekilde öğrencilere verilmeye çalışılmıştır. İnsanların toplum içinde yaşama özellikleri onlar için bir zaruret haline getirilmiştir:

“İnsanlar doğdukları andan öldükleri güne kadar bir cemiyet içinde yaşarlar. İçinde doğup büyüdüğümüz ailemiz, tahsilimize veren mektebimiz, ilerde atılacağımız iş hayatı hep bu cemiyetin birer

parçasıdır. Biz bu parçalar içinde yaşadıkça, büyüdükçe iş gördükçe birçok haklar ve vazifeler karşısında kalıyoruz. Annemizin babamızın bizi yetiştirmeleri onlar için bir vazife, yaşama yetişmek bizim için bir haktır: öğretmenlerimiz bize ders vermeleri onlar için bir vazife, bu dersi istemek bizim için bir haktır. Gireceğimiz işte beraber çalışacağımız insanların fikirlerimize hürmet etmeleri onlar için bir vazife, bunu dinlemek bizim için bir haktır (Taşkiran,1939:30).”

Yukarıdaki örnek bize göstermektedir ki, bir bireyin hakkı olan şey öteki bireyin vazifesi konumundadır. Hak ve vazifelerin, bireylerin topluluk halinde o dönemki ifadeyle cemiyet hayatı içerisinde olmalarıyla anlam kazandığı görülmektedir. “Tek başımıza yaşamış olsa idik ne hakka ne de vazifeye yer olurdu. Çünkü hak başkaları olduğu zaman ortaya çıktığı gibi vazife de başkalarına karşıdır (Taşkiran,1939:30-31).” Taşkiran (1939)’da “hak” kavramının başkası olduğu zaman ortaya çıktığı vurgusu yapılmaktadır. Fakat burada sözü edilen “hak”ın bireysel haklar mı yoksa toplumsal haklar olduğu konusuna bir açıklık getirilmemiş olması dikkat çekicidir.

Tek Parti dönemindeki vatandaş modelinden kanunlara itaat etmesinin beklendiğini daha önceki bölümlerde söylemiştik. Taşkiran (1939)’da kanunlara itaat olgusunun her bölümde işlendiği görülmektedir:

“Cemiyet içinde bulunan bütün insanlar daima vazifelerini yapmak ve başkalarının haklarına hürmet etmekle mükellef oldukları halde bunu yapmayan ve yapmak istemeyen kimseler de vardır. Bu suretle haksızlığa uğrayanların haklarını kendi kendilerine elde etmeye kalkışmaları birçok karışıklık vücuda getirir. Kuvvetli olanlar zorla haklı çıkamaya çalışırlar. O zaman cemiyette ne nizam ne de emniyet kalır. Bu karışıklıklara meydan vermemek için bütün vatandaşları aynı derecede düşünen bir teşkilatın, hakkı korumak vazifesini üzerine alması lazımdır. Şu halde hakkı korumak işi devlete düşer. Bundan dolayı hakkını arayan her insanın başvuracağı yer de devlettir. Kimse kendi hakkını kendi kendine elde etmeye kalkışamaz (Taşkiran,1939:34–35)”.

Taşkiran(1939)’da da gördüğü gibi haklara karşı bir müdahale veya bir ihlal olması durumunda bireylerin haklarını arama görevini devlete bırakması gerektiği

belirtilmektedir. Böylece bireyler her konuda devlete itaat eder hale getirilmek istendiği görülmektedir. Döneme ait ders kitaplarına göre hakkı veren devlettir, dolayısıyla hakkı korumak vazifesi de devlete düşecektir.

Kanunlara itaat Tek Parti dönemindeki vatandaş modelinin en belirgin özelliklerinden biridir. Kanunlara boyun eğme temasının dönemin Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarına yansımaları da kaçınılmaz olarak görülmektedir. “Bir millet yaşamak için intizama muhtaçtır. Bu ise ancak kanunla olur. Sander’e göre, devletin kanunlarına boyun eğmek her vatandaşın vazifesidir” (Sander,1934–35:96).

Taşkıran (1940)’a göre insani değerlerin de “kanunlara itaat” kriteriyle ölçülmesi dikkat çekici bir özelliktir:

“Kanun ilan edildikten sonra ona itaat etmek her Türk için en büyük vatandaşlık borcudur. Vazifesini bilen iyi vatandaşlar seve seve, isteye isteye kanuna itaat ederler. Cemiyet içerisinde vatandaşların kıymeti kanuna itaatleri derecesiyle ölçülür. Bu itaat korkudan değil kanuna hürmetten doğar. Kanunu yapanlar milletin vekilleri oldukları için kanunlara itaat etmekle milletin arzularına itaat etmiş, ona karşı olan saygı ve sevgimizi göstermiş oluruz (Taşkıran,1940:31–32.)”

Tek Parti döneminde değişmeyen birkaç özelliğin sıralanması istenirse bunların başında “kanuna itaat” kriterinin geleceğine kuşku yoktur. Sander (1945)’de “Bir ulus yaşamak için düzenlik ister. Bu ise ancak kanunla olur. Devletin kanunlarına boyun eğmek her yurttaşın ödevidir (Sander,1945:40)” denilerek kanunlara boyun eğme görevi her dönemde canlı tutulmuştur.

Temel haklar ve özgürlükler konusunda 1921–1924 anayasalarını incelemede fayda vardır. Her iki anayasa incelendiğinde, 1924 anayasası 1921 anayasasına göre hak ve özgürlükler konusuna daha geniş bir yer vermiştir.

1924 anayasasında hakların sahibi olarak “her Türk” veya “Türkler”den bahsedilmektedir. O nedenle bu ifadeden ne anlaşılması gerektiğini belirtmek uygun

olacaktır. 1924 anayasasının 88. maddesi bu konuda oldukça açıktır. Bu madde de “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle “Türk” ıtlak olunur” denilmektedir. Burada belirtmek gerekir ki Türklük bir coğrafi unsur ve bir hukuki unsur (vatandaşlık bağıyla) ile tanımlanmıştır.

“1924 anayasasındaki temel haklar ve özgürlükler konusunun felsefi kökenini 18.yüzyıl düşünürleri tarafından geliştirilen doğal haklar doktrinine götürülebilir (Gözler,2000:57–75)” 1924 anayasasındaki özgürlüklerin tanımı doğrudan doğruya 1789 Fransız İnsan Hakları Beyannamesinden alınmıştır. Şöyle ki 1924 Anayasası’nın 68. maddesinde “Hürriyet, başkasına muzır (zararlı) olmayacak her türlü tasarrufatta bulunmaktır. Hukuk-u tabiyeden olan hürriyetin herkes için hududu başkalarının hududu hürriyetidir” denmektedir.

1924 anayasasında haklar ve özgürlükler listesi verilmiştir. Buna göre 1924 anayasasında “kişi dokunulmazlığı, kişi güvenliği, işkence ve eziyet yasağı, mülkiyet hakkı, din hürriyeti, konut dokunulmazlığı, basın hürriyeti, seyahat hürriyeti, sözleşme hürriyeti, çalışma hürriyeti, mülk edinme ve tasarrufta bulunma hürriyeti, toplanma hürriyeti, dernek kurma hürriyeti, şirket kurma hürriyeti, eğitim hürriyeti, haberleşmenin gizliliği esası, eşitlik ilkesi, dilekçe hakkı, vicdan hürriyeti, düşünce ve söz hürriyeti” yer almaktadır.

Bunu yanında anayasada bazı siyasal haklara da yer verilmektedir. Bunlar, “mebus seçme ve seçilme hakkı, vatandaşlık hakkı, devlet memuriyetine girme hakkı, ;Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne başvurma hakkı” dır.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, haklar ve vazifeler çerçevesinde Tek Parti dönemindeki ideal vatandaşın, kanunlara koşulsuz itaat etmesi, devletin bireye verdiği görevleri harfiyen yerine getirmesi beklenmektedir. Tek Parti dönemindeki vatandaş modelinde, vatandaşın bir hakkı elde edebilmesi için, bu hakkın

karşılığında bir vazifeyi yapması gerektiği yer almaktadır. Yine ele alınan dönemde toplumsal hakların ağırlıkta olduğu görülmektedir. İncelen ders kitaplarına göre ideal vatandaş toplumsal haklarından gerektiğinde vazgeçebilen vatandaşdır.

Keyman ve İçduygu'nun da belirttiği gibi 'Hak Felsefesi' yoluyla bireyi vatandaş konumuna dönüştürerek hareket eden batı modernleşmesinden farklı olarak, Cumhuriyet modernleşmesi, ulus devleti, toplumu örgütleyici ve tanımlayıcı egemen özne konumuna getirerek hareket etmektedir. Bu anlamda ulusal kimliğin oluşma sürecinde devlet, toplumsal ilişkilerin düzenleyicisi değil, tanımlayıcısı konumundadır. Kemalist çağdaşlaşma isteminin iki önemli özelliği bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, devletin ayrıcalıklı konumuna dayalı organik ve homojen bir toplum anlayışı; ikincisi, 'birey' kavramı olmadan geliştirilen ve daha çok 'devlete karşı yükümlülükler' dayalı bir vatandaşlık anlayışıdır (Keyman ve İçduygu,1998:172). İncelediğimiz ders kitaplarındaki bulgular bu görüşleri destekler niteliktedir. Ancak, Atatürk'ün kuramsal çerçevede de olsa bireysel özgürlüklere ayrı bir önem verdiğini, komünist yönetimleri de bireysel özgürlüklere yer vermemesi temelinde eleştirdiğini belirtmek gerekir.

4.1.6. *Tesanüt (Ortak Yaşam):*

1923–1945 yılları arasındaki dönemde yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarını incelendiğinde ortak yaşam konusunun oldukça yoğun bir şekilde işlendiğini görmekteyiz. Tesanüt kavramı ile birlikte "işbölümü" temasının da kitaplarda yer aldığı görülmektedir.

İncelenen ders kitaplarında tesanüt, "insanların birbirlerine yardım etmeleri, (birlik) vücuda getirmeleri (Ahmet,1928:17)" şeklinde tanımlanmıştır. İnsanların yaşamak, iyi yaşamak, rahat yaşamak için birbirlerine muhtaç olduğu düşüncesi

(Ahmet,1928:14) sıklıkla dile getirilmiştir. Bu nedenle, Ahmet (1928)'de tesanütün her yerde, toplumun her kademesinde olması gerektiği belirtilmektedir:

“Şu annem, görüyorum, anlıyorum ki hiçbir işte babamı yalnız bırakmıyor, her yerde ona yardım ediyor. Demek babamla annem arasında sıkı bir tesanüt var. Öyle ya, tesanüt... geçen babam öğretmişti (Ahmet,1928:21.)”

Ahmet, bu ifadeyle ortak yaşamın aileden başlaması gerektiği düşüncesini çocuklara kazandırmak istemektedir. Topluluk halinde yaşamının gerekleri anlatılırken zaman zaman çocukların anlamalarını kolaylaştırmak amacıyla konu hikâyeleştirme yoluyla somutlandırılmaya çalışılmıştır:

“Ben senin kadar bir çocukken, bir gün mektep arkadaşlarımla birlikte şehir haricinde, kıra geziye gitmişim. Gülüyor, oynuyor, dolaşiyor, eğleniyorduk. Ben bir aralık kanatları pırıl pırıl pırıldayan güzel bir kelebek görmüş, tutmak istemişim. Kelebek daldan dala konarak uçuyordu. Ben gizli gizli arkasından gidiyordum. Tam duracağım zaman kelebek uçuyor, daha uzakta bir dala konuyordu. Böylelikle kelebeğin arkasından giderken arkadaşlarımdan uzaklaşmışım. Kelebek havalanarak civardaki sebze bahçesinin içine girdi ben de arkasından yürüdüm, fakat kocaman bir çoban köpeğinin bağırarak üstüme saldırdığını gördüm, korkumdan ölecektim. Gerisin geriye kaçmaya ağlamaya başladım, köpek eteğime yapışmıştı, sesimi işiten arkadaşlarım koşup geldiler. Onlarda benim kadardılar, fakat kalabalıktılar. Bu köpek bizi ayrı ayrı yakalaysaydı her birimizi ısırır, korkuturdu: fakat kalabalık olduğumuzu görünce ürktü, durdu, arkadaşlarım taşlarla, sopalarla, köpeğin üstüne hücum ettiler, ben de onlara yardım ettim, el birliğiyle köpeği kaçırdık. Arkadaşlarım benim ağlayıp bağırmanın aldırmasalar, beni düşünüp yardımcı gelmeselerdi halim kim bilir ne olacaktı?” çoban köpeğini kaçıran bizim aramızdaki tesanüttür” (Ahmet,1928:16–17).

Yukarıdaki hikâyede olduğu gibi öğrencilere her zaman bir arada bulunmanın gerekliliği anlatılarak, öğrencilerde bir arada yaşama duygusu geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Tek Parti döneminde yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında organik dayanışma ve ortak yaşam olgusu üzerinde durulduğunu görmekteyiz. Bilindiği gibi Durkheim toplumları mekanik dayanışma ve organik dayanışma olmak üzere ikiye

ayırıştır. Mekanik dayanışmanın olduğu toplumlarda bireyler arası işbölümü ve uzmanlaşma yok denecek kadar azdır. Bireyler arasındaki dayanışma benzerliğe dayalıdır. Organik dayanışma ise karmaşık toplumlarda nüfus ve nüfus yoğunluğunun artmasıyla beraber bireyler arası işbölümünün arttığı toplumlarda görülür. Cumhuriyetin ilk yıllarında hedeflenen toplum tipinin, Durkheim'in organik toplum sınıflandırmasıyla benzeştiği söylenilebilir. “Yalnız yaşamının imkânsızlığı” başlığı altında birlikte yaşamının faydalarından bahsedilmektedir. İncelenen ders kitaplarında yer alan işbölümü, ortak yaşam, yapılacak işlerde uzmanlaşmaya gidilmesi gibi özellikler Durkheim'in organik toplum sınıflandırmasıyla uyuşmaktadır:

“Bir insan yalnız yaşayamaz. Ona başkalarının yardımı lazımdır. Eğer herkes toplu yaşamayıp ayrı ayrı yaşamak isteseydi hepsi yok olurdu. Etrafımızda gördüğümüz şeyler de olmazdı. Bütün ilerlemeler hep topluluk yüzünden meydana gelmiştir. İnsanlar ancak toplulukla yaşayarak ve birbirlerine yardım ederek ölümden kurtulmuşlar ev ve elbise yapmışlardır. Bu iyiliklere karşı bize düşen vazifeler vardır: topluluktan ayrılmamak, birbirimize yardım etmek (Sander,1934-35:17).”

Sander (1934-35)'de ortak yaşamın ve toplumu bir arada bütünleşmiş bir şekilde tutma gayretinin izlerini görmekteyiz. Tek Partili dönem aydınları, ortak yaşamın önemini, birlikte bir amaç etrafında toplanmanın gerekliliğinin farkına varmışlar, bu fikri daha ilkokuldan başlayarak öğrencilere benimsetmek istemişlerdir.

İncelemelerimiz sırasında “toplular yaşam”, “ortak yaşam” temasının gerek 1920'li yıllarda yazılan ders kitaplarının gerekse 1940'lı yıllarda yazılan ders kitaplarının ortak noktasını oluşturduğunu görülmüştür. Şöyle ki; yalnız yaşamının imkânsızlığı, topluluğun faydaları konusu dönem boyunca ağırlığını hiç kaybetmemiştir. İncelediğimiz bütün kitaplarda bu ortak temayı görmekteyiz. Bu

nokta, Tek Partili dönemde, ortak yaşam konusuna, birlikteliğe ne denli önem verildiğinin bir kanıtı niteliğindedir:

“...bir insan yalnız yaşayamaz, ona başkalarının yardım etmesi gerekir. Eğer herkes toplu yaşamayıp ayrı ayrı yaşamak isteseydi, hepsi yok olurdu, etrafımızda gördüğümüz şeyler olmazdı. Demek ki topluluğun pek büyük faydaları vardır. Bütün ilerlemeler hep toplulukla, toplu olarak çalışmakla meydana gelmiştir. İnsanlar ancak toplu yaşayarak ve birbirlerine yardım ederek ölümden kurtulmuşlar, ev ve elbise yapmışlardır. Biz, böyle bugün hiç güçlük çekmeden rahat yaşamamızı, hep topluluğa borçluyuz. Bu iyiliğe karşı bize düşen ödevler vardır: Topluluktan ayrılmamak, birbirimize her zaman yardım etmek.” (Sander,1943:7).

Bu bilgiler ışığında Tek Partili dönemde, toplumun ilerlemesi ortak yaşam temeline dayandırılarak, sosyal birlikteliğin güçlendirilmesi çalışmalarına gidildiğini söylemek mümkündür.

1940’lı yıllara ait kitapları incelediğimizde ortak yaşamla ilgili daha erken döneme ait kitaplarda karşımıza çıkan vurguyu aynen görmekteyiz. 1940’lı yıllara ait kitaplarda da tıpkı 1920’li yıllarda yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında olduğu gibi, yalnız yaşamının imkânsızlığına yapılan vurgular görülmektedir. Ermat (1943)’de “İnsan Yalnız Başına Yaşayamaz” adlı konu başlığı altında bu durum ele alınmıştır:

“İnsan dünyanın neresinde bulunursa bulunsun, daima başka insanlarla beraber yaşar. Herkesten ayrı ve tek başına yaşayabilen insan görülmemiştir. Bazı hayvanlarda böyledir: Arılar, karıncalar da birlikte yaşıyorlar. İnsanın yine insanlarla birlikte yaşaması bir ihtiyaçtır. Tek başına yaşamaya kalkan kimse ihtiyaçlarını gideremez” (Ermat,1943:1)

Ermat (1943)’de, ortak yaşamın önemi öğrencilere kavratılmaya çalışılmıştır. Yine ortak yaşam konusu kitabın ilk işlenen konusu olması bakımından da ilgi çekicidir. Burada öğrencilere her şeyden önce ortak yaşamının gerekliliğinin kavratılmak istendiği daha sonra ise sırayla diğer verilmek istenen konularının verildiği yorumu yapılabilir.

Ermat (1943)'ün farklı bölümlerinde ortak yaşam konusu sıklıkla işlenmektedir. Örneğin “ Okulu Niçin Severim” bölümünde sıklıkla “bir arada yaşarız, el birliği, işbölümü” gibi kelimeler tekrarlanmaktadır:

“...arkadaşlarımızla hep bir arada yaşarız... : ...okulda yalnız başımıza değil elbirliğiyle çalışıyoruz, okul işlerini gruplar halinde yönetiyoruz...: ... görülüyor ki okuldaki işlerin çoğu arkadaşlar arasında bölünmüştür. Böylece işlerin bölünüp elbirliğiyle yapılmasına iş bölümü denir...: ... eğer insanlar kendi aralarında iş bölümü yapmamış, elbirliğiyle çalışmayı bulmamış olsalardı işlerde ilerleme olmaz, büyük işler meydana gelmezdi...:... iş bölümü olan yerlerde işler daha çabuk ve daha mükemmel görülür...: ... çocuklar, her zaman toplu yaşayın. Topluluk kuvvettir. Aranızda iş bölümü yapıp el birliğiyle çalışın. İnsanlar bir vücudun organları gibidir...” (Ermat,1943:7-8).

Ermat (1943)'de yer alan bu cümlelerden de anlaşılacağı gibi Tek Parti döneminde ortak yaşamın önemi, gerekliliği üzerinde sıkça durulmuş, öğrencilerin bilinçlerinde birlik ve beraberlik konuları yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Tek Parti döneminde yazılan ders kitaplarında insana değer verme temasının işlendiği görülmektedir. Rona (1940)' a göre, “Yeryüzünde gördüğümüz bütün canlılar içinde en ileri ve üstün olanı insandır” (Rona,1940:4); “Toplu yaşayan insanlar birbirlerinin iyiliği, rahatı ve ilerlemesi için çalışırlar. Biz insanlar bugünkü rahat ve üstün durumumuzu hep, toplu yaşamamıza borçluyuz (Rona,1940:5)” Rona bu cümleleriyle insana verilen değeri toplu yaşam düşüncesi içerisinde ifade etmiştir. Tek Partili dönemde insana verilen değer sergilendikten sonra yeniden toplu yaşam temasına geçilmesi, 1923–1945 yılları arasında toplumun bireyin üstünde tutulduğunun bir göstergesidir

Tıpkı döneme ait diğer ders kitaplarında da görüldüğü gibi Afet İnan da iş bölümünün önemine değinmiştir. İş bölümü ve ortak yaşamın gerekliliği konularının döneme ait ders kitaplarının olmazsa olmazı haline gelmiştir:

“İnsanların, maddi, fikri birtakım ihtiyaçları vardır; İçtimai bir heyetinde müşterek ihtiyaçları vardır. Herkes, şahsi ihtiyaçlarını, tek başına temin edemez. Cemiyet azasında her biri bir iş, bir şey yapar. Bütün bu işler ve şeyler her insanın ve cemiyetin ihtiyaçlarını temin eder. Demek oluyor ki, bir cemiyetin ve onun azasının işleri, fertleri arasında bölünmüştür. Buna işbölümü derler (İnan,1998:69)”.

Buradan yola çıkarak, Cumhuriyet aydınlarının her zaman, cumhuriyeti ilk yılları veya ilerleyen yıllar ayrımı yapmadan birlikte yaşamın gerekliliğini çocuklara kazandırabilmek için çaba sarf ettiklerini söylemek mümkündür.

Tek Partili döneminde yazılan ders kitaplarında ortak yaşam ve sivil toplum ilişkisi üzerinde de durulduğu görülmektedir. Sander (1934)’de, hükümet işlerine yardım edebilmek için başka bir ifadeyle devletin yapması gereken görevleri yapabilmesi için toplumdan yardım istenmiştir:

“Hepimiz vatanın yükselmesi için elbirliğiyle çalışmalıyız. Bu sebepten, her memlekette hükümet teşkilatına yardımcı, halk teşkilatı yapılır. Halkın bu husustaki çalışmasına “içtimai çalışma” diyoruz. Halkın teşebbüsünden doğan bu teşkilata hükümet de yardım eder. İşte köy kooperatifi, Hilaliahmer, Himeye-i Etfal ve Tayyere Cemiyeti şubeleri, Köy Sigortaları halk tarafından kurulmuş faydalı teşkilattır (Sander,1934-35:100)”.

Bu veriler ışığında Tek Partili dönemde oluşturulmak istenen vatandaş modelinde toplumsal hayata etkin katılımlı bir birey modelinin istendiğini görmekteyiz.

Tek Partili dönemde iş bölümü kavramı o kadar geniş bir alana yayılmıştır ki, toplumların ilk oluşum evrelerinde işbölümünün başladığı ve daha sonraları devletlerarasında bile iş bölümüne gidildiği belirtilmektedir:

“Cemiyetin ilk zamanlarından beri mevcut ise de bugünkü cemiyetlerde çok genişlemiştir. Bugün milletler arasında işbölümü vardır ‘mesela yalnız ziraatle, yalnız sanayiyle uğraşan milletler gibi’ (Sander,1934-35:101)”.

Sander (1934-35)’de devletlerarasındaki işbölümü kısmı anlatılırken, devlete egemen ekonomik kültürün bu iş bölümünden hareketle oluştuğu fikri

anlatılmaktadır. Sanki devletlerarasında işbölümü yapılmak için bir anlaşmaya gidilmiş izlenimi yaratılarak, iş bölümünün hayatın her aşamasında toplumların tüm kademelerinde yerini aldığı düşüncesi öğrencilere aktarılmaya çalışılmaktadır.

Müşterek Maksat (Ortak Amaç) kavramı da Cumhuriyetçilik için önemli bir kavramdır. Fakat bu kavram incelenen dönemdeki ders kitaplarında sadece tanım düzeyinde kalmaktadır. Ahmet (1928)'e göre müşterek maksat; “topluluğun aynı şeyi istemesi” olarak tanımlanmış ve “müşterek maksatların müşterek ihtiyaçlardan doğduğu” (Ahmet,1928:17) belirtilmiştir.

4.1.7. Köylü:

Cumhuriyet aydınları toplumun temeli olarak köylüye oldukça fazla önem vermişlerdir. Cumhuriyet yönetiminin yerleşebilmesinin ön koşulu olarak özellikle köylü kesime Cumhuriyeti benimsetmenin önemi üzerinde durulmuştur. Köye ve köylüye verilen bu önemin yansımalarını döneme ait Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında da görülmektedir. “Cumhuriyet idaresi zamanında köylünün haksız yere fenalık görmesine müsaade edilemez”(Ahmet,1928:96). “Türkiye Cumhuriyeti daha pek çok yükselmek için her zaman kuvvetli ve aslan gibi bir köylü, çelik gibi yurttaşlar istiyor.” (Rona,1940: 39) gibi ifadeler kullanılarak Cumhuriyet yönetiminin köylüye verdiği değer anlatılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, köy ve köylü kavramları, Tek Parti dönemindeki Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında genişçe yer almıştır. İncelenen tüm kitaplarda köyün yasal durumu hakkında bilgi verilmiştir. Köylerin doğrudan halk tarafından ve kanun çerçevesinde yönetildiği belirtilmiştir.

Tek Partili dönemde yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında köy temasının oldukça yoğun bir şekilde işlendiğini görülmektedir. “Hemen bütün yediklerimiz köylülerimizin alın teri dökerek, gece gündüz çalışarak yetiştirdikleri

şeylerdir (Maarif Vekaleti,1933:39)” gibi ifadelerle aslında köylüye bir onur verme, takdir etme fikri oluşturulmuşken, arkasından köylünün “çalışma” yönüne vurgu yapılarak, köylüye verilen asıl değerın “çalışkan” olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir:

“Köylerde yalnız erkekler değil, kadınlar da çalışırlar. Köylü kadınlar, hem ev işlerini görürler, çocuklarına bakarlar, hem de tarlalarda çalışarak kocalarına yardım ederler. Biz köy çocukları daha dört beş yaşında iken iş görmeye alışırız. Yedi yaşına gelince mektebe gireriz. Köylü yurdu baştanbaşa çalışkanlar yuvasıdır. Köy halkı da kadınları ve çocuklarıyla beraber, bu yuvanın iyi kalpli, çalışkan insanlarıdır (Sander,1934–35:14)”

Sander (1934–35)’ de geçen ifadelerde köy halkının bir bütün halinde, ailenin tüm fertleri ile çalışma hayatına katıldıkları; köyün, çalışkan insanların yaşadığı bir yer olarak belirtildiğini görüyoruz:

“Köyde çalışmayan kimse yok. Hava temiz yiyecek iyi olduktan sonra niye çalışmasın? Köyde öyle tatlı bir topluluk var ki herkes birbirine destek oluyor. Zaten insanlar ayrı ayrı kendi başlarına yaşamaya kalksalar, halleri ne olurdu? (Sander,1934–35:20-21)”

Sander bu ifadeleriyle köyde çalışma teması işlerken aynı zamanda birlikte yaşamının önemi de bir kez daha vurgulamaktadır.

Tek Partili dönemdeki resmi söylemde, “köylü milletin efendisi” olarak belirtilmektedir. Bu ifade köylüye verilen bir değer olarak görülmektedir. İncelenen ders kitaplarında karşılaşılan bir bilgi bu görüşün tartışmaya açık olduğunu göstermektedir. Şöyle ki;

“Köylü çalışarak ekmeğini topraktan çıkararak yeryüzünün en namuslu en temiz insanlarından biridir. Bir köylü ailesi, hayatını birçok meşakkatlerle kazanan, fakat sayı, saffeti ve faydası yüzünden ihtirama layık olan bir ailedir (Ahmet,1928: 33–34)”

Ancak birçok yerde, aslında köylüye vatandaş olduğu için değil, topluma sağladığı fayda için değer verildiğini görmekteyiz:

“Köyümüzü çok severiz. Köylümüz çalışkan, temiz yürekli, yurdunu sever, doğru sözlü insanlardır. Şehirleri kasabayı besleyen, onlara yiyecek, yün, pamuk, hayvan yetiştiren Türk köylüsüdür. Türk köylüsü olmasaydı, ekmeğimizi yapacak buğday olmazdı, kumaş yapacak yün yiyecek et ve süt bulmazdık. Onun için bu vatanın büyüğü olan Atatürk: ‘Türk Köylüsü Ulusun Efendisidir.’ demiştir” (Taşkiran,1940:147)

Taşkıran(1940)’da köylüye verilen değer “fayda” bazında değerlendirilmektedir. Bu veriler ışığında Tek Parti döneminde yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarından “Türk köylüsü ne kadar çok çalışırsa, topluma o kadar çok faydası olur; topluma ne kadar faydası olursa, o kadar da değeri olur” sonucunu çıkarmak mümkündür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yazılan ders kitaplarında köylüye yüklenen misyon ile 1940’lı yıllarda yazılan yurt bilgisi kitaplarında köylüye yüklenen misyonun birbiriyle uyduğunu söylemek mümkündür. Rona(1940)’da Köylü ele alınırken hep “fayda” teması üzerinden yola çıkılmaktadır. Köylüye şehirli insanları doyurma vazifesi verilmiştir:

“Bizi doyuran köylüdür. Köylüden sayısız faydalar görürüz. Köylü ürettiği ürünlerin bir kısmıyla karnını doyurur, fazlasıyla da şehirli yurttaşlarını besler. Demek ki sevgili köylü, bütün yıl tarlasında çalışarak şehirli yurttaşlarının da karnını doyurmaya savaşıyor ” (Rona,1940:21–22).

Bu fayda şehirli çocuğun minnettarlık ifadelerinde de yer alır: “Şehirli bir Türk çocuğuyum. Beni yaşatan, beni besleyen köylü kardeşler en sevgili yurttaşlarımdır. Yurdun yükselmesi uğruna şehir ve köy çocukları her zaman elele vererek birbirimize destek olacağız. Her zaman birbirimiz için çalışacak, birbirimiz için yaşayacağız!” (Rona,1940:22).

İncelenen ders kitaplarında, köylüye sadece tarımla uğraşan insanlar gözüyle bakılmadığını görüyoruz. Köylü aynı zamanda Türk ordusunun da temelini oluşturmaktadır. “Milletimizin en büyük kısmını meydana getiren gülbüz köy

delikanlıları, çelik Türk ordusunun en sağlam temelidir (Rona,1940:22)” ifadesinde köy insanına sadece şehirlileri doyurmak vazifesi verilmediğini aynı zamanda vatani konuma görevinin de temelde köylüye düştüğünü görmekteyiz.

Ayrıca köylünün “nüfusu artırmak” gibi bir görevi olduğu vurgusu ders kitaplarında yer alan bir diğer önemli husustur. “Her yıl binlerce köy çocuğu yetiştiren köylü analar da milletin nüfusunu artıran en önemli kaynaktır. Onun yurda kazandırdığı çalışkan ve mert yurttaşlarla milletimizin sayısı yıldan yıla çoğalıyor” (Rona,1940:22).

Cumhuriyet döneminde öğretmene yüklenen aydınlatıcı misyonun yansımalarını, 1923–1945 yılları arasında yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında da aynen görmekteyiz. Cumhuriyet yönetiminin köylüyü aydınlatma görevini verdiği öğretmen, incelediğimiz ders kitaplarına göre köydeki en çalışkan ve en faydalı kişidir:

“Köy okulunun öğretmeni bütün gün köy çocuklarını okutarak, onlara en faydalı bilgileri sunar. Onları köy ve yurt için çok büyük hizmetler görececek bir duruma yükseltir. Öğretmen, bütün köyün en değerli, en fedakâr ve en sevilecek adamıdır (Rona, 1940:47)” .

Rona(1940), bu ifadeleriyle köy öğretmenin köyde yaptığı vazifenin kutsallığı anlatmaktadır. Tek Parti döneminde yerel nüfuz sahiplerinin karşısına çıkarılan “muhtar- öğretmen- jandarma” üçlüsünün bir “erdem rejimi” (Üstel, 2004; 202) olan Cumhuriyet’i temsil etme kapasitesi, onların ahlaki niteliklerle donatılmasını gerektirir. Bu bağlamda inkılâbı köye taşımakla yükümlü olan (Dewey’in ifadesiyle) misyoner köy öğretmeni, köyün “en muhterem, en faydalı, en uyanık adamıdır (Ahmet,1928:34)”. Maarif Vekaleti tarafından yayımlanan IV. Sınıf Yurt Bilgisi’ndeki ifadesiyle “bütün köyün en değerli, en fedakar ve en sevilecek adamıdır (Maarif Vekaleti,1939:47)”.

Rona (1940)'da Yurt Bilgisi kitabında köy anlatılırken, daha önceki tarihlerde yazılan Yurt bilgisi kitaplarından farklı olarak olumsuz bir üslup kullanılmamıştır. Ahmet(1928)'de köy evleri için “ayı ini” gibi yerici ifadeler kullanılırken, 1930'lu yıllar ve sonrasında yazılan ders kitaplarında köy sakinliği, temizliğiyle artık yaşanır mekânlar haline gelmiştir. Köyde misafirhane, okuma odası gibi sosyal alanlar inşa edilmiştir. Köyde, Cumhuriyetin ilk yıllarında yazılan Vatandaşlık Bilgisi kitaplarından bahsedildiği gibi, pislik ve çöpler artık bulunmamaktadır. Halk artık bilinçlenmiş ve köyüne sahip çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmeler de Cumhuriyet yönetiminin bir başarısı olarak öğrencilere anlatılmaya çalışılmaktadır.

İncelediğimiz kitaplarda 1940'lı yıllara ait köy ve köycülük kavramları anlatılırken 1920'li yıllara ait kitaplara göre daha yumuşak bir dil kullanıldığı dikkat çekmektedir. 1920'li yıllarda köy hayatı anlatılırken ilkel, medeniyetin gereklerinin hiç uygulanmadığı bir yer tasviri yapılmaktadır. 1940'lı yıllara geldiğinde bu tasvir yerini daha medeni bir hayatın sürdürüldüğü bir köy tasvirine bırakılmıştır.

İncelenen kitaplarda dikkat çeken bir diğer nokta ise hemen hemen bütün dönem kitaplarında köyü medenileştirmek için yapılacak çalışmalar kısmının bulunmasıdır. Bu kısımda kitap yazarları dönemin vatandaş yetiştirme misyonuna uygun olarak köydeki halkı medenileştirmek için yapılması gerekenleri maddeler halinde kitaplarında yer vermişlerdir. Bu maddelerde köyü medenileştirmek için köye, köylünün bilgisini artırıcı kitaplar getirtmenin zorunluluğu belirtilmiştir. Yine köyde temizliği sağlayabilmek için alınması gereken yeni önlemler sıralanmıştır.

Cumhuriyet yönetiminin köy ve köylü üzerine kurduğu modernleştirme projesine verdiği önemi Halk evlerinde de görebiliyoruz. Halk evlerinde oluşturulan şubelerden belki de en önemlisi Köycülük şubesidir. Bu şubenin esas vazifesi “köyün ve köylünün her sahada yükselmesine, köylü ile şehirli arasında karşılıklı sevgi ve

anlaşma duygularını kuvvetlendirmeye çalışmak” (Taşkiran,1940:147) şeklinde özetlenebilmektedir.

Bize göre, 1940’lı ve 1920’li yılları kapsayan yaklaşık 20 yıllık süreçte köy tasvirindeki bu değişimin nedeni, uygulanan modernleştirme ve medenileştirme çalışmalarının başarısının vurgulanması olarak da yorumlanabilir.

Ermat (1943)’de, köy teması işlenirken konu; “Osmanlı döneminde köylerimizin durumu” ve “Cumhuriyet döneminde köylerimizin durumu” şeklinde iki kısımda ele alınmıştır. Osmanlı yönetimine karşı olan olumsuz bakış açısı, köylerimiz kısmına da aynen yansımıştır:

“Osmanlı imparatorluğunda köylerimizin durumu çok kötü idi. Kimse canından ve malından emin değildi. Mahkemeler haklıya hakkını vermiyor, suçluya cezası çektirilmiyordu. Hastalıkların önüne geçilmek için hiçbir şey düşünülüyordu. Demiryollarımız çok azdı. Mevcut bulunan demiryolları da kendi malımız değildi. Hepsi yabancıların elinde idi. Köyler birer bataklık halindeydi. Sıtma Anadolu köylerini kasıp kavuruyordu. Köylünün alın teri dökerek kazandığı beş on parasını da bu yüzden yabancıların eline geçirdi. İşte çocuklar, Türk köyünün Cumhuriyetten önceki hali böyle idi. Sözün kısası köyler bakımsız, köylü fakir ve bilgisizdi. Köylü türlü sıkıntı içinde bunalıyordu. Cumhuriyet bu sıkıntıları gidermek için elinden gelen gayreti esirgemedi (Ermat, 1943:30–32)”

Ermat (1943)’ın kitabında geçen bu ifadelerde Cumhuriyetin öteki imgesi olarak kabul edilen Osmanlı yönetimine getirilen eleştiriler göze çarpmaktadır. Döneme ait ders kitaplarında, köylerin kalkınmasının ana sebebi olarak Cumhuriyet yönetimin bu konuda fedakârca çalışması gösterilmektedir. Böylece çocuklarda Cumhuriyet yönetimine karşı bir minnet duygusu uyandırılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti döneminde köylünün durumu, diğer kitaplarda da aynı bakış açısını yansıtır niteliktedir:

“Padişahın eğlencesine gereken kucak dolusu para, zavallı köylünün verdiği vergilerden toplanırdı. Harman zamanı köye gelen padişah memurları, köylünün yığınından canlarının istediği kadarını alırlardı.

Köylüye çok defa tohumluk buğday bile bırakmazlardı (Rona,1940:24)”.

Rona (1940)’ın bu ifadelerinde bir kez daha padişahlık yönetimine getiren eleştiriler üzerinden Cumhuriyet yönetiminin faziletlerinin anlatılmaya çalışıldığını görmekteyiz:

“Cumhuriyet idaresi vergileri azalttı, köy kalkınması başladı. Cumhuriyetten önce köylüden çok ağır vergiler alınırdı. Bu ağır vergilerden beli bükülen köylümüz, bir türlü kendisini toplayamazdı. Bu yüzden borçlanmış, fakir düşmüştü. Cumhuriyet hükümeti, köylüyü bu ağır yükten kurtarmak için “ aşar” ı kaldırdı. Eskiden vergi diye alınan paraların çoğu padişahın ve etrafında bulunanların keyfi için harcanırdı. Cumhuriyet hükümeti köylüden aldığı vergi ile yine köylüye yarayacak birçok işler yaptı. Ürününün çok ve iyi olması için köylere ziraat aletleri yolladı. Okullar açtı, öğretmen ve öğretmen gönderdi, bataklıkları kuruttu (Ermat, 1943:35-36)”.

Tek Parti döneminde yazılan ders kitaplarında köy anlatılırken, köye gidilmemesi sadece mektup aracılığıyla anlatılması ilgi çekici bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yazılan Vatandaşlık Bilgisi kitaplarında karşımıza çıkan, “köyü mektupla anlatma” yönteminin 1940’lı yıllara gelindiğinde ders kitaplarındaki yerini hala koruduğunu görmekteyiz. 1945 yılına gelmesine rağmen hala köy hayatı anlatılırken, köye gitmek yerine köyde yaşayan bir kişinin ağzından köy hayatının anlatılması metodunun kullanılması ilgi çekici olarak görülmektedir. “Kaya köylü arkadaşı Orhan’dan bir gün şöyle bir mektup aldı” (Sander,1945:4) ifadeleriyle başlayan anlatım tarzından köylünün aslında köyde kalması gerektiğini ama köyünü güzelleştirmek için çalışmasının zorunlu olduğu sonucunu çıkarabilir.

“Orda bir köy var uzakta!” ifadesinin sadece şiirsel bir ifade olmadığı, dönemin aydınlarının genel tutumu olduğunu kanıtlayan başka ifadelere de rastlıyoruz: Öğretmenin öğrencilere ödev vermesi şöyle anlatılır: “Muallim bize bir tahrir vazifesi verdi ve dedi ki: - Siz köy çocuklarısınız, köyde yaşıyorsunuz. Köyleri

bilmeyen bir şehirliye köyü anlatmak isterseniz ne yapacaksınız? İşte bunu vazife olarak yazıp bana getiriniz”. Burada yine köylü öğrenci köyü görmeyenlere köyü anlatmak için bir mektup yazmakta ve köyü yazı ile tasvir etmektedir. Şehirli öğrencilere köy mektup aracılığıyla anlatırken, köylü öğrenciye şehrin mektupla anlatılmaması, öğrencilerin şehre götürülerek oradaki hayatla köydeki hayatı karşılaştırılmasının istenmesi yaygın olarak kullanılan öğretimsel yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir başka örnekte ise şöyle anlatılmaktadır: “Geçen sene yazın, köydeki mektebimiz tatil edilince, şehre, sütkardeşimin evine gitmişim. O, benden üç yaş küçük olduğu için annesinden ayrılmıyor ve hiç köye gelemiyordu.” Bu ifadelerde de gördüğümüz gibi dönem kitaplarında, köye gelmemek için mutlaka bir sebep bulunmaktadır. “Sütkardeşim köy ve biz köylüler üzerinde hiçbir şey bilmiyordu. Bana uzun uzun sordu. O, küçük olduğu için sorduğu şeyleri kendisine öğretmek lazımdı (Sander,1934–35:18)”. Mithat Sander’in kullandığı, köy çocuğunun, küçük kardeşine köyü anlatırken kullandığı metot eleştiriye açık bir metottur. Sander, burada pedagojik ilkelere aksine, kendinden üç yaş küçük bir çocuğa kendi yaş grubuna hitap ederken kullandığı dili kullanmaktadır.

Buna karşın, köylüye tahakküm kurmayı engelleyebilmek için köylünün medeni gelişmelerden yararlanması gerektiği sıklıkla vurgulanmıştır:

“Dünya ilerliyor... Başka memleketler az vakitte az kuvvet sarf ederek büyük faydalar elde diyorlar. Bu ancak fenle, makineyle oluyor. Köye makine girmeli, fenni usuller girmeli, kooperatif yapılmalı, çalışanlar gözlerini açmalı ve kazançlarının başkaları tarafından kapılmasına razı olmamalı” (Ahmet,1928:41)

İncelediğimiz kitaplarda öğrencilere çeşitli konularda bilgi vermenin yanında, özellikle devlet kurumlarını anlatan bölümlerde onlara korku verecek üslupta ifadeler rastlıyoruz:

- “Korucuların silahlarını ki verir efendim?
- Hükümet verir oğlum.

Muallim tam bu sözleri söylerken sokakta bir gürültü koptu.

Birisi bağırıyordu:

- Bırakın beni, ben bir şey yapmadım.

Daha kalım bir ses cevap verdi:

- Yürü diyorum sana... herkesin malına canına göz diker misin?

Muallim bizi yerlerimize oturtturduktan sonra söze başladı:

- Gördünüz ya! İşte jandarmalar da herkesin rahatını kaçırın hırsız yankesici gibi adamları tutarlar. Jandarmalar yalnız köylerde fenalık edenleri değil, dağ başlarında türeyen eşkıyaları da yakalarlar (Sander,1934-35:26-27)” .

Sander (1934-35), ifadelerinde köy çocuklarında devlet otoritesi, Jandarma kuvvetleri kullanılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Çocuklara, Jandarma kuvvetleri üzerinden devlet otoritesine boyun eğmenin gerektiği, aksi takdirde, boyun eğmeyenlerin cezalandırılabilceği söylenmektedir. Çocukları jandarmayla korkutma kültürünün yalnız halk arasında değil, ders kitaplarında da başvurulan bir yöntem olduğuna tanık oluyoruz.

4.1.8. Şehirli:

İncelenen ders kitaplarında şehirli kavramına, köylü kavramı kadar yer ayrılmadığını görmekteyiz. Ders kitaplarının hemen hemen tamamında köylünün yapması gerekenler, devlet ile köylü ilişkisi, köylüye verilen değer konuları işlenirken, şehirli kavramı yüzeysel olarak geçilmektedir. Bunun bir nedeni de, o dönemde nüfusun büyük çoğunluğunun köylerde yaşıyor olması şeklinde yorumlanabilir.

Ayrıca, incelenen ders kitaplarında verilemek istenen mesajlar öğrencilere aktarılırken zıtlıklardan oldukça fazla yararlanılmaktadır. Örneğin, köy ve köylü hayatı anlatılırken köy yaşamının sefaleti ve imkânsızlıklarından bahsedilmişken, köyün medenileştirilmesi gerektiği anlatılırken şehir hayatının güzelliklerinden yola çıkılmıştır:

“Kasaba ve şehirlerde yaşayış şekli köylerin yaşayışına benzemez. Köyde yemek, içmek, giyinmek ve boş zamanlarda vakit geçirmek daha sade ve basittir. Kasaba ve şehirlerin evleri, yolları ve öbür vasıtaları köylerden daha çok ve çeşitlidir. Buralarda oturan yurttaşlara da ‘Kasabalı’ veya ‘Şehirli’ denir (Ermat,1943:50)”.

İlgi çekici bir diğer nokta “elbirliği” ve “İşbölümü” kavramlarının hemen hemen her konu işlenirken öğrencilere verilmesidir. 1923–1945 yılları arasında yazılmış Yurt Bilgisi kitaplarına göre: köylü, köy hayatını sürdürebilmek için iş birliğine, ortak yaşama iş bölümüne muhtaçtır. Aynı şekilde şehirli de kendi üzerine düşen görevleri yerine getirebilmek için aynı şekilde elbirliği ve iş bölümüne gerek duymaktadır:

“...bütün bu insanlar hep birbiri için çalışırlar. Şehirlerde yaşayan insanların birçok şeylere ihtiyacı vardır. Bütün bunları elde edebilmek için kendi güçleri yetmez. Elbirliğiyle çalışmak gerekir. Onun için herkes kendine göre bir mesleğe girmiştir. Bu mesleğin sahipleri yalnız kendi işlerini yapmak suretiyle bir insanın tek başına başaramayacağı şeyleri birbirine yardım ederek başarırlar ” (Ermat,1943:53).

Ermat(1943), bu ifadesiyle, öğrencilerin bilinçlerine toplum hangi kademesinde olursak olalım mutlaka birlikteliğe, ortak amaçlar uğruna beraber hareket etmemeye mecbur olunduğu yazılmaya çalışılmaktadır.

İncelenen kitaplarda şehir hayatı anlatılırken sadece orada insanların yaptıkları değil, yapmaları gerekenlere de değinilmektedir. Döneme ait ders kitaplarında “Şehirde bir vatandaş hangi davranışları sergilerse daha medeni bir insan olarak değerlendirilir?” sorusu şöyle cevaplanmaktadır:

“Bir şehir veya kasabaya girildiği vakit orada oturan insanların yaşayışlarına bakıp aydın olup olmadıklarını anlarsınız. İnsanlar sokak kılıklarına dikkat etmelidir. Yırtık ve kirli elbiselerle sokaklarda dolaşmak çirkindir. Sinema ve tiyatro gibi yerlere girildiği vakit başta şapka ile oturmalıdır. Böyle yerlerde yüksek sesle konuşmamalı, gösteri esnasında öteberi yememeliyiz. Tramvay ve otobüslere arkadan binmeli, önden inmelidir” (Ermat,1943:60).

4.1.9. Medeniyet:

Tek Parti döneminde yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında medeniyet, “her şeyin rahatlaşması, güzelleşmesi, kolaylaşması (Ahmet, 1928:45)” şeklinde tanımlanmıştır. İlerleyen bölümlerde ise; “Köye medeniyet uyanıklık girince kooperatif büyür, genişler. Mesela yakın köyler birleşir, bu suretle köyün büyümesinden köylü istifade eder. Köy zenginleşerek büyür, büyüyünce kasaba olur. İnsanlık ancak sağlamlık ve medeniyetlidir. Medeniyet her şeyin kolaylaştırmayı, rahatlaştırmayı, güzelleştirmeyi bilmektir (Ahmet,1928:46–47)” şeklindeki ifadelerle medeniyet kavramı öğrencilere açıklanmıştır.

1928 yılında Refik Ahmet tarafından yazılan *İlk mekteplerde Yurt Bilgisi* adlı kitapta medeniyet kavramı öğrencilere anlatılırken, öğrencilerin bu bilgileri zaten bildikleri belirtilmektedir. Şöyle ki;

“Medeni insanlar nasıl yaşarlar? Bu da ders mi sanki?...biz bunu bilmiyor muyuz, nasıl yaşamak lazım olduğunu annemiz bize öğretmedi mi?...ben biliyorum ki sokak kıyafetleriyle ev kıyafetleri başka başkadır. Ev kıyafetiyle sokağa çıkmak göze pek çirkin görünen ve ayıp sayılan bir harekettir. Sokakta ancak ceket, pantolon, yelek, şapka giyilir, boyun bağısız da sokağa çıkılmaz. Medeni kıyafet de budur. Muallim bey bu ders bize bunları söyledi, ne tuhaftır şu muallim bey. Sanki biz bunları bilmiyoruz! (Ahmet,1928:89-90)”

Tek Partili döneme ait ders kitapları incelendiğinde, kültür üstü öğelerin de kitaplardaki yerini aldığını görmekteyiz. Örneğin öğretmenin köyde verem hastalığı görüldüğü dönemlerde çocuklara söylediği sözler geri kalmışlığımıza neden olan unsurlar olarak gösterilmektedir: “Eğer eski adetlerimizi atmazsak hepimizin sonu budur.” (Sander,1934–35:36). Bu ifadesiyle Mithat Sander, eski adetlerimizi atmamız gerektiğini belirterek, dönemde varlığını hissettiren modernist yaklaşımı temsil etmektedir. Buna karşın, Türklerin dünyada medeniyetin yayılmasına yaptıkları katkılar sıralanmaktadır:

“Dünyanın başka taraflarındaki insanlar, tarihten önceki zamanlarda daha kaya ve ağaç kovuklarında vahşi halde yaşarlarken Türkler, ana yurtlarında kereste ve maden medeniyeti devrine ulaşmışlardır. İnsanlıkla hayvanları birbirinden ayıran devir bazı hayvanları insanlara alıştırmakla başlar. At, öküz koyun, keçi köpek ve kedi dediğimiz mahlukları insanlara Türkler alıştırmışlardır (Danışman, 1939:10)”.

Danışman (1939)’un bu ifadeleri bizlere Tek Parti döneminde yaşanan, özellikle İslamiyet öncesi Türk tarihini ön plana çıkarma çabasının, ders kitaplarına yansımaları göstermektedir. Türkler siyasi ve sosyal medeniyetlerini göçüp gittikleri yerlere beraber götürürler, onları da medenileştirirlerdi. Türklerin dünya medeniyetine katkıları şöyle sıralanmaktadır:

1. “Çin’e giden Türkler orada en büyük ve en eski medeniyeti kurmuşlardır.
2. Hinde giden Türkler, burada bir medeniyet bulamamışlar maymun sürülerine benzeyen kara derili yerlileri aşağılara sürerek yerlerini almışlardır.
3. Ön Asya’ya giden Türklerin bir bölümü Anadolu’ya büyük bir bölümü de Mezopotamya denilen Irak’a gidip yerleşmişlerdir. Anadolu’daki Türkler Hitit-Eti medeniyetini, Irak’taki Türkler ise Sümer-Elam medeniyetini yaratmışlardır.
4. Mısır’a giden Türkler de Nil nehrinin Akdeniz’e aktığı yeri seçmişler ve oraya yerleşerek Mısır’ın meşhur ve zengin medeniyetinin temellerini atmışlardır.
5. Suriye ve Palestin’de kalan Türkler de oraları medenileştirmişlerdir.
6. Ege ve Akdeniz kıyılarıyla adalar ve Yunanistan’a yerleşen Türkler de ege medeniyeti denilen çok değerli bir medeniyet meydana getirmişlerdir.
7. Avrupa’ya göçen Türklerden Etrüskler İtalya’yı, Keltler Kafkas ve Ukrayna’yı, Ligürler Avrupa’nın batı taraflarını, İskitler Avrupa’nın başka yerlerini, Goller de Fransa’yı medenileştirmişlerdir. (Danışman, 1939:11).”

Öğretmen her dönemde kendisine köyü medenileştirme misyonu yüklenmiş bir birey rolü üstlenmiştir. 1920’li yıllarda gördüğümüz öğretmen rolü ile 1940’lı yıllarda gördüğümüz öğretmen rolü arasında bir fark olmadığını görüyoruz. Her iki zaman diliminde de öğretmen köyün en bilgili kişisi olarak kabul edilmiş, köy

muhtarı ve imamla beraber köydeki diğer insanlara yol gösterici olarak kabul edilmiştir:

“Öğretmenler ne iyi adamlar. Şehirdeki büyük okullarda okuduktan sonra, onları bırakıp bize bilgi öğretmek için, tâ köylere kadar geliyorlar. Köylülerin fikirlerini açıyorlar. Gündüz işi olan köylülere, gece dersi veriyorlar, onları eski ve yanlış düşüncelerinden kurtarıyorlar. Bizim için bu kadar çalışın öğretmenimizi pek çok severiz” (Sander,1945:12)”

Öğretmenin aydınlatma misyonu Cumhuriyet tarihinin tüm aşamalarında önemle vurgulandığını, bu konuda başta Köy Enstitüleri olmak üzere çeşitli eğitim projelerinin uygulamaya konulduğunu hatırlatmakta yarar vardır.

4.1.10. Mektep:

İncelenen Yurttaşlık bilgisi kitaplarının tamamında okulun önemi ve işlevi üzerinde durulmaktadır. Toplumun içinde bulunduğu cahillikten ancak öğretmenler ve okullar aracılığıyla kurtulabileceği belirtilmiştir. Bu noktada eğitimin öneminin farkında olan Cumhuriyet aydınları, toplumu dönüştürme rolünü okullara ve öğretmenlere vermiştir:

“Bir milletin başına gelen felaketlerin birinci sebebi cahilliktir. Her fenalık ondan doğar. İşte hükümet birçok fenalıkların cahillikten ileri geldiğini ve cahil bir milletin hiç ileri gidemeyeceğini düşünerek, her tarafa mektepler açıyor. Bu suretle de millete pek büyük bir hizmette bulunmuş oluyor (Sander, 1934-35:67)”.

Okullun görevlerinin yanı sıra öğrencilerin de okula ve okul yönetimine karşı görevleri olduğu vurgulanmakta ve öğrencilerin bunları aksatmadan yerine getirmeleri gerektiği üzerinde durulmaktadır:

“Öğretmenlerimiz bizi iyi birer Türk çocuğu olarak yetiştirirler. Bu değerli insanlar, işlerini büyük bir gayretle başarmaya çalışırlar. Bize yararlı bilgiler verirler. Bize elbirliğiyle çalışmanın yollarını öğretirler. Her zaman her yerde yol gösterirler (Ermat,1943:9)”.

Ermata (1943)'de öğretmenlere yüklenen aydınlatıcı misyon üzerinde durulmaktadır. Öğretmenlerin bu misyonlarını rahatlıkla yerine getirebilmeleri için öğrencilerinde buna destek vermeleri gerektiği belirtilmektedir:

“... eğer hepimiz aklımıza gelenleri yapmaya kalkarsak okulumuzun hayatı karmakarışık olur, okulda düzen kalmaz...: ... hepimiz okulda üzerimize düşen ödevleri iyi yapmalıyız... (Ermata,1943:9)”.

Tek Partili dönemde, okulun kendisine biçilen misyonunu yerine getirebilmesi için öğrencilere okulu sevdirmek gerekmektedir. Bunun için dönem yazarları kitaplarında okulu ve okul hayatını anlatırken, öğrencilere okulu sahiplendirici bir üslup kullanmışlardır:

“...ders aralarında okul bahçesinde mini mini kuşlar gibi cıvıldaşır, ne tatlı oyunlar oynarız. Ah bu okulda geçirdiğimiz saatler günümüzün en şen, en sevimli saatleridir. Bize arkadaşlık sevgisini duyuran, bizi toplayarak birbirimize bu kadar kaynaştıran varlık sevgili okulumuzdur (Rona,1940:8-9)”.

Okul sevgisi ise aile sevgisi ile karşılaştırılarak verilmeye çalışılmıştır:

“Muallim, çocuklar dedi, aile bir topluluktur, fakat mektepte bu topluluğu daha kalabalık bir şekilde görüyoruz. Burası evinize benzemiyor. Büsbütün başka, fakat evinizdeki kadar tatlı samimi bir hayat... (Ahmet,1928:27)”.

Böylece öğrencilerin okulu ve öğretmenleri daha kolay kabullenmeleri ve sahiplenmeleri amaçlanmıştır. 1928 yılındaki ifadeyi aynı şekilde 1940'lı yıllarda yazılan ders kitaplarında da görmek mümkündür. Şöyle ki; “Türk çocuğuyum, okulum aile ocağım kadar sevgili yuvamdır. Onu kendi evim kadar sever, okul idaresinin dileklerine babamın öğütleri gibi boyun eğirim (Rona,1940:11)” ifadeleriyle öğrencilerin okulu evleri gibi sevmeleri söylenirken, aynı zamanda okulun isteklerini de “*baba*” öğüdü gibi kabul etmek gerektiği belirtilmiştir.

Döneme ait vatandaşlık bilgisi ders kitaplarına okulun öğrencilere ve toplum hayatına sağladığı faydalar da yer almaktadır:

“Okul bize toplu yaşamının faydalarını da gösterdi: hepimizin verdiği az bir parayla bir okul kooperatifi kurduk. Kooperatif bize lazım olan her şeyi toptan ve ucuz olarak yine bize satıyor. Artan haftalıklarımızı da artırma sandığımızı yatırarak şimdiden para biriktirmeye alışıyoruz. Biz gönlü yurt sevgisiyle çarpan Türk çocuklarıyız. Yardım bekleyenlere elimizi uzatarak lokmamızın yarısını vermekle en büyük sevinci duyarız. Bu bizim biricik ödevimizdir (Rona:1940:9)”.

Bu noktada karşımıza “İntizam” kavramı çıkmaktadır. İntizam kelime olarak “düzen” kelimesinin karşılığı olarak ders kitaplarında kullanılmıştır. İntizam kavramı, okulların öğrencilere kazandırdığı, düzen alışkanlığını ifade etmesi bakımından önemlidir.

Tek Partili dönemde yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında öğrencilere “düzen” kavramı kazandırılma çabası göze çarpmaktadır. Öğrencilere düzen kavramının kazandırılacağı en uygun yer olarak da okullar seçilmiştir. “Mektep insanı intizama alıştıırır” (Ahmet,1928:26) denilerek çocukların okulda düzenli olma becerilerini kazandığı belirtilmiştir:

“Mektep bizi evvela toplu olarak yaşamaya müşterek ve muntazam hareket etmeye alıştıırıyor. Bunun için çok faydalıdır. İnsanlar için karışıklık daima fena ve zararlıdır. Hâlbuki intizamdan rahatlık çıkar (Ahmet,1928:28)”.

Ahmet (1928), bu ifadeleriyle okulun, öğrenciler üzerindeki topluluk halinde yaşama alışkanlığı kazandırdığı, ortak ve düzenli hareket yetilerini geliştirdiği belirtilmiştir. Bu yönüyle okula önemli bir misyonun yüklendiği görülmektedir.

Resim 1: Köy Enstitülerinden mezun olan öğrenciler.

Resimde yer alan öğrencilerin tamamı aynı takım elbise ile hatta aynı bavul ile görülmektedirler. Resimde görülen “*tek tip insan*” yetiştirme düşüncesi ders kitaplarına şu sözlerle yansımıştır: “Mektep idaresi, mektep idaresinin koyduğu nizamlar, kaideler topluluğu tanzime ve mektepte müşterek faaliyete yardım ediyor. “Mektep nizamlarına riayet etmek sizin borcunuzdur ve sizin faydanızdır” (Ahmet,1928:28-29).

4.1.11. Vatan:

İncelediğimiz ders kitaplarında önce “vatan” kavramıyla ne kastedildiği açıklanmaya çalışılmıştır. “Türk devletinin idaresi altında bulunan bütün memleketlere “Türkiye” denildiğini size söylemişim. Türkiye demek “Büyük Türkiye Yurdu” demektir (Sander, 1934–35:88)” ifadesiyle devlet idaresinin ve egemenliğinin olduğu her yer vatan tanımlaması içine alınmıştır. Ders kitaplarında vatan olarak Anadolu sınırları içerisinde bahsedildiğini açıkça görmekteyiz:

“Türk milleti, Asya’nın garbında ve Avrupa’nın şarkında olmak üzere kara ve deniz sınırlarıyla ayırt edilmiş, dünyaca tanınmış büyük bir yurttan yaşar. Onun adına *Türkeli, Türk Vatanı, derler.*

Vatanımız, Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini muhafaza eden eserleri ile yaşadığı bugünkü siyasi sınırlarımız içindeki yurttur. Vatan hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir kütledir (İnan,1998:19)”.

Burada Türk vatani, sadece Anadolu olarak sınırlandırılmıştır. Bu açıklama, Orta Asya’ya gidip de oradaki Türklerle birleşmesi düşüncesinin önünde geçilmeye çalışılması şeklinde yorumlanabilir. Danışman(1939)’un aşağıda verilen ifadelerinden de anlaşıldığı gibi Tek Parti Dönemi’nde vatan olarak kabul edilen coğrafi sınırların Anadolu toprakları olarak gösterildiği açıktır:

“Vatan her milletin ve atalarının doğup yaşadığı, evladlarının yaşayacağı tarihi ve milli hatıralarla dolu olan yerlerdir. Dünyanın üç büyük kıtası –Asya, Avrupa ve Afrika- Türke Yurtluk etmiştir. Türk ırkının yaşadığı, Türk dilinin konuşulduğu yerler de Türk yurdudur. Bugün bizim ana yurdumuz, şanlı Türk sancağının gölgelendirdiği siyasi sınırlar içindeki (Anadolu-Trakya) dır. Bu yurt tarihten önceki zamanlardan beri Türklerindir ve Türklerin kalacaktır. Vatanımız hiçbir suretle bölünmez ve ayrılmaz bir topluluk, bir bütünlüktür (Danışman,1939:6)”.

Bununla beraber Danışman, her ne kadar Türklerin günümüzde Anadolu topraklarını vatan olarak seçtiğini belirtse de Türklerin Orta Asya’daki varlıklarını ve orada medeni bir hayata kavuştuklarından bahsetmiştir:

“Orta Asya’da zamanımızdan 50 bin yıl önce büyük bir Türk Denizi vardı. Bu denizin etrafı dağlar, çay ve ırmaklar, yeşil ve verimli ovalarla çevrilmişti. Bu yerin havası ve suyu güzel toprağı bereketli, madenleri ormanları boldu. İşte atalarımız Türkler, tabiatın çok verimli, elverişli şartları içinde yaşamışlar, çoğalmışlar, medenileşmişlerdir (Danışman,1939:7)” .

Tek Partili döneme ait Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında vatan (yurt) kavramı üzerinde oldukça fazla durulmuştur. Türk yurdu diye bahsedilen Anadolu’nun doğal ve tarihi zenginliklerinde hareket edilerek, öğrencilerin vatanlarını sevmeleri ve sahiplenmeleri için gayret sarf edildiğini görüyoruz. İncelenen kitaplarda öğrencilere yurt sevgini verebilmek için öncelikle tarihi ve doğal güzellikler üzerinde durulmuş daha sonra tarihteki zaferlerden bahsedilmiştir. Fakat

burada dikkat çeken bir nokta tarihi zaferler bahsedilirken, tarih şeridinde kopukluklar göze çarpmaktadır. Örneğin, incelediğimiz kitaplarda Türklerin ana yurda gelişi sırasında kazanılan zaferlere yer verildiğini: Milli mücadele döneminde kazanılan zaferlere yer verildiğini fakat Osmanlı Döneminde kazanılan zaferlere yeteri kadar yer verilmediğini görüyoruz. Bu nokta Osmanlıdan kalan mirasın reddi tezini destekler niteliktedir.

4.1.12. Vatandaş:

Tek Parti Dönemi'nde incelen ders kitaplarında Vatandaş kelimesinin çok fazla kullanılmaması ilgi çekici bir noktadır. Tıpkı halk kavramı anlatılırken karşımıza çıkan durum, vatandaş kavramı işlenirken de karşımıza çıkmaktadır.

Danışman (1939)' da 1924 Anayasası'ndan hareketle kimlere vatandaşlık statüsü verileceği konusuna değinerek vatandaşlık bahsini kapatmıştır. Şöyle ki Danışman (1939)'da anayasada geçen ilgili maddeye atıfta bulunularak; "Türkiye ahalisine, din, ırk, ayırt edilmeksizin vatandaşlık itibariyle Türk denilir" ifadesi kullanılmıştır. Buna göre:

1. Türk baba veya anadan doğanlar
2. Türkiye'de doğup da anası ve babası belli olmayanlar
3. Türkiye'de yerleşmiş olan yabancı babadan Türkiye'de doğup da Türk olmayı resmen isteyenler.
4. Devletçe Türklüğe kabul edilenler
5. Türklerle evlenen yabancı kadınlar Türk vatandaşı olurlar, fakat yabancılarla evlenen Türk kadınları yine Türk vatandaşı kalırlar.

(Danışman,1939:6)."

Danışman (1939), burada Anasayal metinlerden hareket ederek, vatandaşlık konumuna bir açıklık getirmeye çalışmaktadır. Daha önceden de belirttiğimiz gibi

Tek Parti Dönemi'nde Vatandaşlığa giriş bir soydaşlık paydasında veya kan bağı paydalında değerlendirilmemiştir. Kimlerin Türk vatandaşı olarak kabul edileceğini Danışman güzel bir şekilde özetlemektedir. “Türk olmak için Türk olmayı istemek ve Türk olmayı sevmek kafidir (Danışman,1939:7)” sözü Tek Parti Dönemi'nde “Türk olmayı isteyen herkes Türktür” anlayışıyla vatandaşlığın değerlendirildiğin bir göstergesidir. Ancak, bazı kitaplarda hukuksal nitelik dışında “Türk kanından olmak” gibi unsurların da belirtildiğini açıklamıştır.

4.1.13. Aile:

Tek Parti Dönemine ait kitaplara baktığımız zaman hemen hemen incelenen Vatandaşlık Bilgisi kitaplarının tamamında aile kavramı üzerinde de durulduğunu görmekteyiz. İncelen kitaplarda, ailenin toplum hayatının temelini oluşturduğu ve ailenin önemi üzerinde durulmaktadır.

Sander (1934–35), aileyi geniş aile anlayışına göre tanımlamaktadır. “Aile halkı demek: büyük anne, büyük baba, anne, baba ve çocuklar demektir (Sander,1934-35:10).” Bunun yanı sıra Türk toplumunun ataerkil aile yapısının izlerini ders kitaplarında görmek mümkündür. “Her ailenin bir reisi bulunur. Aile reisi, yani baba eve bakar, yiyecek, içecek gibi aileye ne lazımsa alır” (Sander,1934–35:11) ifadeleri bunun bariz bir göstergesidir.

Benzer ataerkil aile yapısının şehirlerde de devam ettiğini görmekteyiz. Baba ailenin reisi olarak kabul edilmekte iken anne eve ve çocuklara bakmakla sorumludur:

“Kasabadaki aile ocaklarının başı gene evin erkeğidir. O, dışarıdaki işiyle uğraşarak, çoluk çocuğunun geçinmesine gereken şeyleri kazanır, evine getirir. Kadın ise evin bütün iç işlerine bakar, çocukları yetiştirir (Rona,1940: 51)”.

Aileye düşen görevleri Taşkiran, şu şekilde açıklamaktadır:

“Çocukların okutulması da yani beden gibi fikirlerin beslenmesi de aileye düşen bir borçtur (Taşkiran,1939:85). Çocuğa verilen bu tahsil ile beraber terbiye de ailenin vazifesidir. Çocuğa yalnız zihnini değil, kalp ve iradesini de inkişaf ettirmek lazımdır. Çocuklara her sahada iyi misal olmak, çocuğu kendisi, ailesi ve milleti için her bakımdan iyi bir insan olarak yetiştirmeye çalışmak ailenin çocuğa ve cemiyete karşı büyük ve mes’uliyetli bir vazifesidir (Taşkiran,1939:86)”.

Taşkıran (1939), bu ifadelerinde aileye, çocuklarına iyi bir öğrenim hayatı hazırlama bunun yanında iyi bir eğitim / terbiye verme, çocuğa her konuda örnek olma ve son noktada çocuğu önce kendisi, sonra ailesi ve nihayetinde milleti için faydalı bir birey hailen getirmek gibi görevler yüklemektedir.

Döneme ait kitaplarda sadece ailenin önemi üzerinde durmakla yetinilmemiş bununla beraber aileye karşı olan görevlerimize değinilmiştir. Yazarlara göre: ailemiz bizim için çok çaba göstermiş bizim için fedakârlıklarda bulunmuştur. Biz ise ilerleyen yıllarda onlara sahip çıkarak ailemize karşı olan görevimizi yerine getirmiş oluruz.

“Büyüdüğümüz, iş güç sahibi olduğumuz zaman, anamız, babamız gibi biz de yuva kurmaktan, insanca yaşamaktan, geri durmayacağız: o zaman anamızı, babamızı unutmayacağız. Bir zamanlar bizim için çalışmış, bizi yetiştirmiş adam etmiş olan bu iyi insanları ihtiyarlık zamanlarında rahat yaşatmak için elimizden geleni yapacağız. Bizim için onurlu olan bu ödevi hiç unutmayacağız (Ermat, 1943:4)”.

“Babam geçen gün benden derslerime çalışmamı, benim daima faydalı olan sözlerini dinlememi, herkesin iyiliğine çalışır bir adam olmamı istemişti. Bunu istemek onun hakkıdır, ben de onu istediği gibi olacağım, bu da benim vazifemdir (Ahmet,1928:22).” sözleriyle Ahmet, “*baba*” kavramını “*devlet*” kavramıyla özdeşleştirmiştir. Bu metinde de görüldüğü gibi “Baba ister çocuk yapar” anlayışı, bireyin devletle olan ilişkilerine de yansımaktadır. Buna göre, birey devletin istediklerini yapmakla görevlidir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

5.1. SONUÇ

“Tek Parti Dönemi Vatandaşlık Dönemi İlköğretim Vatandaşlık Ders Kitaplarında Vatandaş Modeli” başlığını taşıyan bu çalışmada vardığımız sonuçlar ve öneriler şöyle sıralanabilir:

Tek Partili dönemde yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında bahsedilen vatandaş modeline, inşa edici, oluşturucu bir anlayışın egemen olduğu görülmektedir. Bu dönemde, Batı’daki yurttaşlık anlayışıyla Tek Partili dönemdeki yurttaşlık anlayışı arasında farklar dikkat çekicidir. Batıda, yurttaş Cumhuriyeti yaratmaktayken, Türkiye de ise Cumhuriyetin yurttaşı yarattığını veya oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Ulusal kimliğin ve yurttaşlar topluluğunun inşasının nihai hedefi olan “biz” bilincinin yurttaşlar tarafından içselleştirilmesi, söz konusu bilincin besleneceği bir “öteki” olmadan gerçekleşemezdi. Tek Parti Döneminde düşman olgusu, “iç” ve “dış” düşman olarak ayrılmıştır. Dış düşmandan ne kastedildiği kolayca anlaşılmaktadır. Fakat burada Yunanlılar dışında diğer Batılı devletlerin adları açıkça verilmekten kaçınıldığı görülmüştür. Cumhuriyet’in iç düşmanı veya “öteki”si ise yakın geçmişin temsilcileri ve işbirlikçileridir. Kitaplarda tam olarak halktan tepki almamak için, iyi padişah, kötü padişah ayırımına gidilmiştir. Bu “öteki” kavramı vatandaş nitelikleri bakımından da zaman zaman kültürel ve tarihsel öteki olarak betimlenmiştir.

Kitaplardan yansıyan aile tipi, literatürde geçen deyimle Cumhuriyetin militan yurttaşlık anlayışıyla buluşan, “militan-misyoner” bir ailedir. Söz konusu “militan misyoner aile” (ya da görev ailesi) içinde kadının yurttaş olarak konumu ise, kitaplarda yer alan ve yurttaşlık görevlerini askerlik yapmak, vergi vermek,

seçimlerde oy vermekle sınırlandıran anlayış dikkate alındığında oldukça tartışmalıdır. Askerlik yapmayan, 1930'lara kadar seçme ve seçilme hakkına sahip olmayan ve vergi mükellefi kadın nüfusunun son derece sınırlı olduğu ortamda kadın yurttaş, uygulamada kimi zaman Meşrutiyet dönemindeki erkek yurttaşla lojistik destek sağlama işleviyle yetinmek zorunda kalacaktır.

Bu genel değerlendirmelerden sonra araştırmamızın ana ve alt problemlerine ilişkin sonuçları şöyle ifade edebiliriz:

Araştırmada birinci alt problemde Türkiye'de Vatandaşlık Bilgisi dersinin gelişimine değinilmiştir. Buna göre Vatandaşlık Bilgisi dersi Osmanlı'nın son dönemlerinde öğretim programlarında yer almıştır. Özellikle Vatandaşlık konusunda Tanzimat döneminde başlayan ve Meşrutiyet döneminde gelişen çalışmaların, öğretim programlarına da yansımaları geç olmamıştır. 1926 yılına kadar okutulan Ahlak ve Malumat-ı Vataniye dersi yerine o yıl Yurt Bilgisi dersi konulmuştur. Bu ders daha sonraları, Yurt Bilgisi ve Yurttaşlık Bilgisi, gibi adlarla eğitimin çeşitli kademelerindeki yer aldığı görülmektedir. Sonuç olarak Yurttaşlık Bilgisi derslerinin birçok Batı ülkesinden önce ders programlarına girdiğini ve genç Cumhuriyetin yurttaşlık nitelikleri bakımından bu derse ayrı bir önem verdiğini söyleyebiliriz.

Araştırmanın ikinci alt problemde; "Türkiye Cumhuriyeti'nde Vatandaşlık anlayışının eğitimsel temeli nedir?" sorusuna cevap aranmıştır. Türkiye'de vatandaşlık anlayışının oluşumunda eğitimin, önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Okullarda okutulan Yurt Bilgisi, Yurttaşlık Bilgisi gibi dersler aracılığıyla, oluşturulmak istenen vatandaş modelinin şekli çizilmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşunda nüfusun büyük çoğunluğunun temel eğitimden yoksun olması ve toplumda kısa zamanda bazı reformların gerçekleştirilmesinin zorunluluğu, Osmanlı döneminde tebaa olan nüfusun vatandaşlığı algılaması ve diğer değişimlerin

gerçekleştirilmesinde eğitim kurumu temel bir araç olarak görülmüştür. Bu nedenle Atatürk, “Öğretmenler, yeni nesil sizlerin eseri olacaktır” sözü ile yeni neslin yani vatandaşların yetiştirilmesi görevinin eğitim ve öğretmenlerden beklenildiğini ifade etmiştir. İncelenen ders kitaplarında da vatandaş yetiştirme konusunda, okula yüklenen, oluşturucu misyonu açıkça görmek mümkündür.

Araştırmanın üçüncü alt problemi olarak Tek parti dönemindeki vatandaşlık nitelikleri şu şekilde tanımlanmıştır:

Tek Partili dönemdeki Vatandaşlık Bilgisi ders kitapları incelendiğinde, bir yönüyle görev vurgulu, haktan daha ziyade vazife odaklı, bünyesinde misyonerlik vasfını barındıran, militan bir yurttaşlık anlayışının oluşturulmak istendiği görülmektedir. Diğer yandan, bu yurttaşlık anlayışının içerisine, milli öğelerin yanı sıra kültür üstü, daha ussal öğeler de yerleştirilmiştir. Tek Parti Dönemi’ndeki vatandaşlık anlayışının “görev” odaklı bir vatandaşlık modeli olduğu ileri sürülebilir.

Dördüncü alt problem olarak: Tek Parti döneminde Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında vatandaşlık anlayışının siyasal boyutuna değinilmiştir. Buna göre; Cumhuriyetin ilk dönemlerinde bireysel hak ve özgürlüklerden çok ekonomik, siyasal ve sosyal yükümlülükler söz konusu olduğu görülmektedir. Toplumun çıkarları için bireylerden kendi çıkarlarını feda etmeleri istenilmektedir. Ulusal kimliğin ve yurttaşlar topluluğunun inşasının nihai hedefi olan “biz” bilincinin yurttaşlar tarafından içselleştirilmesi hedeflenmiştir.

Beşinci alt problem olarak “Tek Partili dönemde yazılan vatandaşlık bilgisi ders kitaplarında vatandaşlık anlayışının anayasal/hukuksal boyutu nedir?” sorusuna cevap aranmıştır. Buna göre; Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren, ulusa aidiyeti, vatandaşlık ilişkisi olarak kavramlaştıran bir anlayış taşır. Bu anlayış 1924 yılında yapılan Teşkilat-ı Esasiye kanunda açıkça görülmektedir. Söz konusu

anayasanın 88. maddesinde “Türk ahalesinde din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle herkese Türk denilir” ifadesi bulunmaktadır. Bu ifade aynı şekilde de ders kitaplarında yer almıştır. Ancak, Rona (1940)’da yer alan millet tanımında “kan bağına” dayalı bir millet tanımına yer verildiği görülmüştür. Tek Partili Dönemde yazılan, Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında kanun üstünlüğü üzerine bir vurgu yapıldığı görülmektedir. Fakat kanun üstünlüğünden bahsedilirken kanunlara itaatin zorunluluğu üzerinde durularak sert bir ifade tarzı kullanılmıştır. Bu üslubun seçilmesinin bilinçli bir politikanın ürünü olduğu düşünülmektedir. Kanunlara uymayanların sert bir biçimde kanunlara uymalarının sağlanması gerektiğine değinilerek, bu hususun halkta az da olsa bir baskı unsuru olarak kullanılmaya çalışıldığı göze çarpmaktadır.

Altıncı alt problemde ise “Tek Parti Döneminde yazılan vatandaşlık bilgisi ders kitaplarındaki vatandaşlık anlayışının sosyo-kültürel boyutu nedir?” sorusuna cevap aranmıştır. Buna göre, incelenen ders kitaplarında ortak yaşam, işbölümü, müşterek maksat gibi konularda Cumhuriyetin ilk yıllarında hedeflenen toplum tipinin, Durkheim’in organik toplum sınıflandırmasıyla benzeştiği söylenebilir. Ayrıca ders kitaplarında, Anadolu’nun çok kültürlü yapısının dikkate alınmadığı da görülmektedir. Köyler, bölgesel, etnik ya da dinsel (ya da mezhepsel) kültürlerin renklerinden arındırılmış, (gayri Türk ya da gayri Müslimlerin yokluğu varsayımına dayalı) homojen bir ulusal kültürün unsurları olarak belirlenmiştir. Türkleri diğer milletlerden ayıran en önemli özellik olarak “yüksek ahlak” tan bahsedilmektedir. Özellikle Afet İnan tarafından bu noktaya vurgu yapılmıştır. Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabında ahlak, önce dinsel kaynaklardan koparılarak dünyevileştirilmiş, daha sonra ise millileştirilmiştir. “Milli his”, “dini his” in yerine geçen bir karşı kutsallık alanı oluşturmuştur. Afet İnan bu konuda şöyle der:

“Din birliğinin de bir milletin teŖkilinde müessir olduğunu söyleyenler vardır. Fakat biz, bizim gözümüz önündeki Türk milleti tablosunda bunun aksini görmekteyiz. Türkler İslam dinini kabul etmeden evvel de büyük bir millettir. Bu dini kabul ettikten sonra, bu din, ne Arapların, ne de aynı dinde bulunan Acemlerin ve ne de sairenin Türklerle birleşip bir millet teŖkil etmelerine tesir etmedi. Bilakis Türk milletinin milli bağlarını gevşetti; milli hislerini, milli heyecanlarını uyuşturdu (İnan, 1998:242)”.

İncelenen ders kitaplarında sosyo-kültürel yapıyı açıklarken dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ders kitaplarında geçen köy tasviri ve değerlendirmeleridir. O dönemde köy izbe, medeniyetten uzak, bakımsız yerler olarak tasvir edilmektedir. Ders kitaplarında özellikle Osmanlı Dönemi köy hayatı anlatılırken, köyün geri kalmışlığına neden olarak padişahların kötü yönetimi gösterilmektedir. Cumhuriyetten sonra köy özellikle ele alınmıştır. Buna örnek olarak, halk evleri köycülük kolları, üniversite gençliğinin bazı illerdeki köy birliklerinin, köy bürolarının çalışmalarını kültür bakanlığının köycülük tahsili için Amerika’ya öğretmenler göndermesi (Sakaoğlu, 1992:64), gösterilebilir. Kalkınmanın köy ve şehir olarak ayrı ayrı gerçekleştirileceğinin düşünülmesi dikkat çekici bir özelliktir. Ders kitaplarında Cumhuriyetin ilanından sonra köyde yaşanan medenileşme ve aydınlanma hareketine neden olarak cumhuriyet yönetiminin kazanımları gösterilmektedir.

Araştırmanın yedinci alt problemi olarak “Tek Parti Dönemindeki vatandaşlığın evrensel boyutu nedir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Oluşturulmak istenen vatandaşlık anlayışının milli ya da evrensel boyutta olduğu tartışılmaktadır. İncelenen ders kitaplarında, öğrencilerin geçmişle olan bağlarını koparmalarının geleceğe yönelmelerinde bir temel oluşturduğu belirtilmektedir. Atatürk’ün “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir” sözü ile özetlediği rasyonel ve akılcı anlayış, ders kitaplarında da aynen görülmektedir. Ders kitaplarının geneline hâkim olan seküler

anlayış Tek Parti Dönemindeki vatandaşlığın evrensel boyutlarını yansıtmaktadır. Ders kitaplarında medeniyet unsurlarından da bahsedilmektedir. Özellikle ülkede aydınlanmanın sağlayıcısı olarak öğretmenin seçilmesi, öğretmene toplumu aydınlatma ve medenileştirme görevinin verilmesi ders kitaplarında karşımıza çıkan önemli bir unsurdur. Ders kitaplarında öğrencilerden, karşılıklarına çıkan her türlü zorluğu akıllarını kullanarak çözmeleri istenmektedir. Atatürk'ün "Türk milleti zekidir, Türk milleti çalışkandır" sözü aynı doğrultuda bu evrensel öğelerin bir göstergesidir. Refik Ahmet'in konuyla ilgili şu ifadeleri akıl doğrultusunda davranışların belirlenmesi gerektiğini açıklamaktadır:

"Ey bu kitabı okuyup anlayan çocuk! Kendi nefsine, ailesine, vatanına, milletine, kanuna, hükümete, diğer insanlara karşı akıl ve fetanet tarafından tayin olunan vazifeleri öğrenerek iyi bir insan, iyi bir evlat, iyi bir baba, iyi bir vatandaş olmak için nasıl hareket etmek lazım geldiğini talim ettik. Ne zaman tereddüte düşsen şöyle muhakeme et: şayet bütün insanlar benim gibi yapmış olsalar cemiyet-i beşeriyeye bir halel gelir mi? Şayet aklın sana bu hareketi işleme; çünkü bunun nefsine, ailene, cemiyet-i beşeriyeye mazarratı vardır diye hükmederse sakın o muzir işi işleme. Hayatta akıl ve fetanet rehberin olsun; içinden hayvaniyetin, muzır sadalarını duyduğun zaman onları aklın muhakematıyla ıskat et. Hür ol; hür olmak akla tabi olmak demektir (Ahmet,1928:205-206)."

Araştırmanın sekizinci alt problemi olarak Tek Parti dönemindeki vatandaşlığın ulusal/ yerel boyutu nedir? Sorusuna cevap aranılmıştır. Tek Parti döneminde yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarının ortak özelliklerinden biri Türk milletinin karakteristik özelliklerine karşı bir övgü bulunmasıdır. İncelediğimiz ders kitaplarının tamamında Türkler tarihin en eski milleti olarak kabul edilmektedir. Özellikle 1940'lı yıllarda yazılan ders kitaplarında dünya milletlerinin medenileşmesinde Türklerin görev aldıkları belirtilmiştir. Bu yön Tek Parti Dönemindeki vatandaşlık modelinin ulusal/yerel boyutunu göstermektedir. Rona'ya göre; "Türk yurdu üzerinde yaşayan, Türk diliyle konuşan ve Türk kanı taşıyan

insanların birliğine Türk milleti denir” (Rona, 1940:13). Rona'nın tanımına baktığımızda Türk kanı taşıyan kimselerin Türk milleti içinde kabul edildiği görülmektedir. Atatürk öldükten sonra meydana gelen bu değişimin dönemdeki milletçilik anlayışının da değişmeye başladığının bir göstergesi olarak kabul edebiliriz.

Sonuç olarak, birinci ana problemimize yanıt olarak Türkiye’de Tek Parti döneminde (1923-1945) yazılan Vatandaşlık Bilgisi ders kitaplarında yer alan bilgilere göre devletin yetiştirmek istediği vatandaş modelini tek cümle ile şöyle özetleyebiliriz: “Tek Parti Döneminde yetiştirilmek istenen vatandaş modeli, görev vurgulu, haktan çok vazife odaklı, gerektiğinde bireysel menfaatlerinden toplumun genel menfaatleri doğrultusunda vazgeçebilen, bireysel hak ve özgürlüklerinden çok, toplumsal-siyasal hak ve özgürlüklere sahip, vatansever, milliyetsever, “ben” kavramından çok “biz” kavramını içselleştiren bir vatandaşlık modelidir.” Bunun yanı sıra özellikle geri kalmışlığın nedeni olarak gösterilen yerel kültürel ve dini unsurlardan arınarak rasyonel ve evrensel bir bakış açısına sahip olmayı gerektiren unsurlara da aynı oranda önem verilmiştir.

Buna paralel olarak ikinci ana problemimiz olan Cumhuriyet Dönemi Türk siyasi tarihine ilişkin üç farklı yaklaşımdan hangisinin Atatürk ilke ve devrimlerinin siyasi, felsefi ve kültürel temelini daha doğru açıkladığı konusunda ise çalışmanın sonunda, üçüncü yaklaşımın Atatürk ilke ve devrimlerinin temelini doğru olarak açıkladığı kanısına ulaşılmıştır. Buna göre, Atatürk ilke ve devrimleri bir yandan ulusal, yerel bir ulus oluşturma projesi iken, diğer yandan bünyesinde ulus-üstü, evrensel, modernist, aydınlanmacı, kültür-üstü öğeleri içinde barındıran bir proje olduğu sonucuna varılmıştır.

5.2. ÖNERİLER

Yukarıdaki bulgular ışığında, Tek Partili döneme ait vatandaşlık anlayışının daha iyi anlaşılabilmesi için, 1923–1945 yılları arasında Avrupa’da hâkim vatandaşlık anlayışının, özellikle Fransa’daki siyasal ve kültürel tartışmalar doğrultusunda, daha ayrıntısıyla incelenmesi gerekmektedir. Böyle bir karşılaştırılmaya gidildiğinde Tek Parti Döneminde oluşturulmak istenen vatandaşlık modelinin dünya konjüktüründe, neleri ifade ettiği de daha iyi anlaşılacaktır.

Osmanlı dönemi ders kitaplarının da benzer yöntemle siyasal, kültürel ve hukuki içerik yönüyle incelenerek Cumhuriyet öncesi arka plan ortaya çıkarılabilir.

Tek Partili dönemde, Vatandaşlık Bilgisi dersine verilen önemin, günümüz ilköğretim programlarında yeterince vurgulanamadığı söylenilebilir. Avrupa Birliğine giriş sürecinde, vatandaşlık kavramı farklı bir boyut kazanmıştır. Ülkede hâkim vatandaşlık anlayışının, yerini yeni bir vatandaşlık anlayışına bırakması söz konusuysa, özellikle bu yeni vatandaşlık anlayışının ilköğretim okulları aracılığıyla öğrencilere tanıtılması gerekirken, 2004 yılında yapılan yeni ilköğretim müfredatında Vatandaşlık Bilgisi dersine ayrı bir yer verilmemesi ilginçtir. Ayrıca bu açıdan bakıldığında günümüz insanının vatandaşlık kavramına yüklediği anlamların araştırılmasında da yarar vardır.

KAYNAKLAR

- Adil, M. (Tarih Belirsiz), *Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye. (2 Farklı Baskı)*
- Ahmet, R. (1928), *İlk Mekteplere Yurt Bilgisi*, Suhulet Matbaası, İstanbul.
- Ahmad F. (1996), *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akkutay, Ü. (1996), *Milli Eğitimde Yabancı Uzman Raporları (Atatürk Dönemi)*,
Avni Akyol Kültür ve Eğitim Vakfı, Ankara.
- Akyüz, Y. (2001), *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Alkan, T. (1979), *Siyasal Toplumsallaşma*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Aybay, R. (2004) *Vatandaşlık Hukuku*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,
İstanbul.
- Bal, H. (1991), *J.Dewey'in Eğitim Felsefesi*, Aydınlar Matbaası, İstanbul.
- Bakırcıoğlu Arslan, Ç. (2003), *Gazi Atatürk Medeni Bilgiler*, Der., Örgün
Yayınevi, İstanbul.
- Başgil, A. F. (1960), *Esas Teşkilat Hukuku*, Baha Matbaası, İstanbul.
- Bookchin, M.(1999), *Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*, Ayrıntı Yayıncılık,
İstanbul.
- Canbay, H. (1993), *Türkiye'de Tek Parti Döneminde Aydınların Sosyal
Değişimindeki Rolü*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Cevizci, A. (1999), *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Cezmi, İ. *Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye.*
- Coşkun, İ. (1997), *Modern Devletlerin Doğuşu*, Der Yayınları, İstanbul.
- Çiftci, A. (2006), *Vatandaşlık Bilgisi*, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara.

- Çukurçayır, M.A.(2000), *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi, Çizgi Kitabevi, Konya.*
- Danışman, T. T. (1939), *Yurt Bilgisi*, Mustafa Asım Matbaası, İstanbul.
- Dereli, E, (2000) *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Anayasaları*, Der Yayınları, İstanbul.
- Devellioğlu, F. (1984), *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara,
- Duman, T (2001), *Vatandaşlık Bilgisi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- Dursun, T. (2001), *Tek Parti Dönemindeki CHP Büyük Kurultayları*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ergün, H. (1998), *Kemalist Eğitim Politikalarının Doğuşu ve Gelişimi*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ermat, B. ve Ermat, B. (1943), *Yurt Bilgisi Dersleri*, İstanbul.
- Erol, A. (2003), *Tek Partili Dönemde Kamusal Alanın İnşası*, yayınlanmamış doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Erkal, M. (1999), *Sosyoloji*, Der Der Yayınları, İstanbul.
- Ersöz, N. (2002), *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Hükümetlerin Eğitim Politikası*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Gözler, K. (2000), *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Etkin Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Gözübüyük, Ş.(2002),*Türk Anayasaları*, Turhan Kitabevi, Ankara,
- İçli, G. (2002), *Sosyolojiye Giriş*, Anı Yayınları, Ankara.

- İnan, A. (1998), *Medenî Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK Yayınları, Ankara.
- Kemal, M. (2000), *Atatürk, Yurttaş İçin Medeni Bilgiler*, Cem Yayınevi, İstanbul, Ekim.
- Kerschensteiner, G. (1977), *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, Çev. Fikret Kanad, M.E.B. Yayınevi, Ankara .
- Kıncal, R. (2004), *Vatandaşlık Bilgisi*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Kışlalı A.T.(1991), *Siyasal Sistemler*, İmge Yayınları, Ankara.
- Kymlicka, W. (2004), *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kili, S ve Gözübüyük Ş.(2000), *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Maarif Vekâleti, (1933), *İlk Mektep Kitapları V. Sınıf Yurt Bilgisi*, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul.
- Marshall T.H. & Bottomore T. (2000), *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Osmanağaoğlu, C. (2003), *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Vatandaşlığının Gelişimi*, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özodaşık, M.(1950), *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları 1923 – 1950*, Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Özyurt, C. (2005), *Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma*, Açılım Kitap, İstanbul.
- Pettit, P. (1997), *Cumhuriyetçilik, Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Payot , J, *Mektepte Ahlak.*

Payot, J, *Mektepte Terbiye-i Ahlakiye.*

Rona, T. E, (1940), *Yurt Bilgisi Dersleri*, İstanbul.

Sakaoğlu, N. (1992), *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İstanbul.

Sander, M. (1934–1935), *Yeni Yurt Bilgisi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul.

Sander, M.S,(1945), *Yurt Bilgisi Özü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Selçuk, S. (1994), *Laiklik*, Uygurluk Yayınları, İstanbul.

Sosyarak, N. (2000), *The Citizen Of The State And The State Of The Citizen: An Analysis Of The Citizenization Process In Turkey*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Söğütü, İ. (2003), *Tek Parti Dönemi Devlet ve Siyaset Anlayışı*, yayınlanmamış doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Sümer, F. (2002), *Tek Parti Dönemi Modernleşme Araçları: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

Smith, M.R.(2001), *Citizenship and the Politics of People-Building*, Citizenship Studies, Vol.5 No:1.

Taşkıran, T. (1940), *Yurt Bilgisi*, Maarif Kitabevi, İstanbul.

Taşkıran, T.(1939), *Yurt Bilgisi*, Maarif Matbaası, İstanbul.

Tok, Z. (1996), *Tek Parti Döneminde Tarih Öğretimi*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Tokuroğlu, B. (2003), *Tek Parti Dönemi Toplumsal Cinsiyet Anlayışı*, yayınlanmamış doktora tezi Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Tuğluoğlu, F. (2003), *Türkiye’de Tek Parti Döneminde İktidar-Halk İlişkileri*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Tunçay, M,(1989), *T.C.’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923–1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu, (2007), Resmi İnternet Sitesi, www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx, 12 Mart 2007.
- Uyar, H. (1998), *Türkiye’de Tek Parti Döneminde İktidar ve Muhalefet*, yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Uzun, H.(2000), *Osmanlı’dan Cumhuriyete Modernleşme Süreci*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Üstel, F. (2004), *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Üstel, F. (1999), *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Dost Yayınları, Ankara.
- Viroli, M. (1997), *Vatan Aşkı, Yurtseverlik ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme*, Ayrıntı Yayıncılık, İstanbul.
- Yamakoğlu, C. (1987), *Mahmut Esat Bozkurt*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yazan, Ü.M. (1992), *Cevdet Paşa’nın Toplum ve Dünya Görüşü*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, D (2000), *Vatandaşlık Bilgisi*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Zeyrek, Ş. (1995), *Tek Parti Dönemi Türkiye’de Köy, Köylü ve Köycülük Politikası*, yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Araştırmacı 1982’de Sivas’ta dünyaya geldi. İlköğrenimini Konya’da, Orta öğrenimini Zile’de, Lise Öğrenimini ise Kırşehir’de tamamladı. 1998 yılında Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümünü kazandı. 2002 yılında aynı fakülteden mezun oldu. 2002 yılında Tokat/Merkez Avlunlar Kasabasında Sosyal Bilgiler Öğretmeni olarak göreve başladı. 2004 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Yüksek Lisans öğrenimine başladı ve 2007 yılında mezun oldu.

Evli ve iki çocuk babasıdır.